

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ŞARK MEDRESELERİ EĞİTİM TARİHİNDE
ŞEYH ABDULHAKİM ED-DERŞEVÎ
VE SÛTÛR ADLI KİTABI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkadir BARIŞ

İstanbul

Ekim, 2019

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ŞARK MEDRESELERİ EĞİTİM TARİHİNDE
ŞEYH ABDULHAKİM ED-DERŞEVÎ
VE SÛTÛR ADLI KİTABI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkadir BARIŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

İstanbul

Ekim, 2019

ÖNSÖZ

İslam eğitim-öğretim tarihi, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) İslam'ı tebliğ etmesiyle başlamıştır. Erken dönemde İslamı kabul etmeye başlayan Anadolu coğrafyasının “Şark Bölgesi” olarak tanımlanabilecek Doğu-Güneydoğu Bölgesi İslamî eğitim-öğretime erken bir zamanda başlamıştır. Şark Bölgesinde İslamî ilimler eğitim öğretim faaliyetleri, başlangıçtan itibaren cami-mescit, mescit-han, cami-han, ribatlar ve sultanların veya hanedanların saraylarında devam etmiştir. Bu kurumlar zamanla sistemli bir hal almaya başlamış ve medreselerin altyapısını oluşturmuşlardır. Medreselerde yaşanan gelişimler ve sistemin tam anlamıyla oturması ile İslamî ilimlerin yanında pozitif ilimler de okutulmuştur. Tarih boyunca Şark Medreseleri, İslam dini adına topluma büyük hizmetlerde bulunmuştur. İslamın kültürel etkisiyle birlikte, içinde buldukları zaman ve zeminde toplumun ihtiyaçlarını gidermeye çalışmış, büyük ve mümtaz âlimler yetiştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönem âlimlerinden olan Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî'nin başta Şark Medreseleri olmak üzere Arap Dili öğretimi açısından klaisk eğitim öğretim müfredatında yer alan *Sütûr* adlı kitabı ile ilgili herhangi bir tez çalışmasının yapılmadığına vakıf olduk. Bu nedenle, böyle bir çalışmanın yararlı olacağı düşüncesiyle, Danışman Hocamın da tensibiyle, Şark Medreseleri'nde yetişen, son Osmanlı Dönemi âlimlerinden Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî ve *Sütûr* adlı eserini özellikle şark medreseleri eğitim tarihi bağlamında çalışmaya karar verdik.

Bu araştırma sürecinin her aşamasında yardım eden danışmanım Dr. Osman YILMAZ'a, bilgi ve veri toplamamda yardımcı olan Muhammed Murşid Munis Bey'e, değerli bilgi ve belgeleriyle katkılarından dolayı Prof. Dr. Abdullah Derşevî'ye, İrşad Seyda ve icazetler konusunda yardımcı olan Prof. Dr. Ahmed Muaz Âlavan Hakki el-Âlavani hocama, yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Amine BARIŞ'a, çocuklarım ve aileme teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmamı yaşamı boyunca sosyal yapısıyla ilmî kişiliğiyle topluma ve insanlara örnek olan değerli babam Abdulvahap BARIŞ'ın ruhuna ithaf ediyorum.

Abdulkadir BARIŞ

İstanbul - 2019

ÖZET
ŞARK MEDRESELERİ EĞİTİM TARİHİNDE
ŞEYH ABDULHAKÎM ED-DERŞEVÎ
VE SÛTÛR ADLI KİTABI

Abdulkadir BARIŞ
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Dr. Osman YILMAZ
Ekim-2019, 163+X Sayfa

Çalışmanın amacı tarih boyunca Şark Medreselerinin, niteliği, varlığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerini tespit ederek Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin irtibatını ortaya koyup *Sûtûr* adlı eserini düşün dünyası ile tanıştırmaktır. Araştırmamız temelde bir tespit çalışmasıdır. Buradan hareketle; Şark Medreselerinin değişik ve farklı dönemlerde hangi aşamalardan geçtiği, kadroları, bu medreselerden yetişen âlimlerin telif ettiği eserleri ve eğitiminin sürekliliği, müfredatı, eğitim-öğretim faaliyetlerinin dil ve tekniği, kurumsallığı; yetişen âlimlerin icazetleri ve geçerliliği, ilmî icazetlerin hangi silsileye göre verildiği ve Şark Medreselerinin eğitim-öğretim kurumu olarak birbirleriyle olan bağlantıları ve Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin hayatı ve telif ettiği eserin Şark Medreselerinde ders müfredatına alınması üzerinde tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Şark Medreselerinin son iki asırlık tarihî seyir içerisinde, geçmişe göre karşılaştığı yeni durumlar ve *Sûtûr* kitabının medresede ders müfredatı olarak girmesinin nedenleri ve eğitimdeki yararları ile ilgili farklı zaman ve farklı katılımcılarla mülakatlar yapılmıştır. Bu mülakatlar, ilgili eseri okuyan ve halen medreselerinde müfredatın bir parçası olarak değerlendiren meşhur müderrisler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde, araştırmanın inandırıcılık, tutarlılık ve teyit edilebilirlik gibi özelliklerin sağlanması için; örneklem çeşitlemesi, görüşme, gözlem, derinlik odaklı veri toplama ve katılımcı teyidi gibi yöntemler kullanılmıştır. Bu çalışma Şark Medreseleri ile ilgili olarak genel bir tarihi veri sunduğu gibi medrese ve müderrisler arası irtibatlandırmayı da resmeden bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: Medreseler, Âlimler, Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî, *Sûtûr* kitabı

ABSTRACT

SHEIK ABD AL-HAKÎM ED-DARSHAWÎ IN ORIENT MADRASAS EDUCATION HISTORY AND HIS BOOK NAMED *SUTÛR*

Abdulkadir BARIŞ

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Dr. Osman YILMAZ

October-2019, 163+X Pages

In this study, it was tried to detect qualification, entity and education and training activities of Orient madrassas as an educational institution throughout its long history. According to this, was studied on subjects like which phases that Orient madrassas have been passed in various and different periods, education and training cadres that were educated by it, works that was copyrighted by scholars were educated in this madrassas and students of its education's continuity, its works that were taught and its curriculum, language that was practised during education and training activities and its technique, official or unofficial education model that they took and validity of this education certificates in official state institutions, being given the scientific permissions according to which sequences and Orient madrassas' contacts with each others as an education and training institute and Sheikh Abdulkakîm Ed-Derşevî's life and being taught the work that he copyrighted as course curriculum in orient madrassas. Negotiations were held with different participants in different times about in the last two centuries history of Orient madrassas in Eastern and Southeastern Anatolia regions, as location, its awareness that experienced according to past and reasons for teaching book *Sütûr* as course curriculum in madrasa and its benefits in education. In process of research, for providing research's features like persuasiveness, transferability, consistency and confirmability, methods were used like sampling diversity, long-term interaction, negotiation, observation, depth-oriented data collection, descriptive analysis and participant confirmation. Scheffe (Multiple Comparison) test is applied in case the difference was found significant.

Key Words: Madrasa, Scholars, Sheik Abdulkakîm ed-Derşevî, book Suttur

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç	4
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Varsayımlar	6
1.5. Sınırlılıklar.....	6
1.6. Tanımlar	7
İKİNCİ BÖLÜM	18
ŞARK MEDRESELERİNİN TARİHÇESİ	18
2.1. Dosteki (Mervani) Dönemi'nde Bölge Âlimleri	19
2.2. Sultan veya Sultaniye Medreseleri	26
2.2.1. Hasanveyhi Hanedan Medreseleri	26
2.2.2. Mervani (Dosteki) Hanedan Medreseleri	27
2.2.3. Eyyubi Hanedan Medreseleri.....	28
2.3. Mirlik (Beylikler) Medreseleri	28

2.3.1. Cizre Mirlik Medreseleri	29
2.3.2. Bitlis Mirlerinin Medreseleri	31
2.3.3. Hakkâri Mirlerinin Medreseleri	31
2.3.4. Müküs Mirlerinin Medreseleri.....	31
2.3.5. Hasankeyf (Heskef) ve Şirvan Mirlerinin Medreseleri.....	32
2.3.6. Serhat Mirlerinin Medreseleri.....	32
2.4. Şeyhlerin Medreseleri.....	33
2.4.1. Şeyh Adiy b. Misafir Hakkâri Medresesi	33
2.4.2. Hayat b. Kays el-Harrani Medresesi.....	34
2.4.3. Mevla ez-Zuli Medresesi (Sultan Şeyh Musa ez-Zuli) Mardin Medresesi	34
2.4.4. Mevlâna Halid-i Bağdadi Medrese ve Dergâhları	35
2.5. Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin İntisap Ettiği Medreseler	41
2.5.1 Basret Medresesi.....	41
2.5.2. Nehrî Medresesi.....	42
2.5.3. Bingöl Palu Medresesi	43
2.5.4. Basret Medresesi'ne Bağlı Olan Medreseler	43
2.5.4.1. Hoser (Düzova) Medresesi.....	43
2.5.4.2. Diyarbakır Aktepe Medresesi	44
2.5.4.3. Siirt Pervari Hinuk (Güleçler) Medresesi	44
2.5.4.4. Siirt Erüh Halidîyye (Kekliktepe) Medresesi.....	44
2.5.4.5. Mardin Hamidiye Medresesi.....	44
2.5.4.6. Cizre Serdahl (Bağlarbaşı) Medresesi.....	45
2.5.4.7. Cizre Şah Medresesi.....	45
2.5.5. Nehrî Medresesine Bağlı Olan Medreseler.....	46
2.5.5.1. Hizan Gayda Medresesi	46

2.5.5.2. Norşin Medresesi	46
2.5.5.3. Bitlis - Mutki Ohin (Koyunlu Köyü) Medresesi	47
2.5.5.4. Erzurum-Karaçoban Çokreş (Erenler Köyü) Medresesi	48
2.5.5.5. Siirt-Kurtalan Zokayd (Kayabağlar Köyü) Medresesi	49
2.5.5.6. Erzincan Kırtıloğlu Medresesi	49
2.5.5.7. Hezan (Diyarbakır-Lice Kayacık Köyü) Medresesi	50
2.5.5.8. Erzurum Taşkesenli Caferiye Medresesi	51
2.5.6. Bingöl Palu Medresesinden Yayılan Kollar	53
2.5.6.1. Çapakçur Medresesi	53
2.5.6.2. Bingöl Solhan Melekan Medresesi	53
2.5.6.3. Bingöl Çan Medresesi	54
2.5.6.4. Bingöl Kanireş (Karlıova) Halifan Medresesi	55
2.5.6.5. Bingöl Kur (Dikme) Medresesi	55
2.5.6.6. Bingöl Hacıyan Medresesi	56
2.6. Şark Medreselerinde Âlimler ve Eserleri	60
2.6.1. Molla Halil es-Siirdi ve Eserleri	60
2.6.2. Şeyh Abdurrahman Aktepi ve Eserleri (v. 1910)	63
2.6.3. Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri ve Eserleri (v. 1968)	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
ŞEYH ABDULHAKÎM ED-DERŞEVÎ	65
3.1. Doğumu, Soyu ve Ailesi	65
3.2. Yetiştigi Çevre	67
3.2.1. Hocaları	68
3.2.2. Talebeleri	68
3.3. <i>Sütûr</i> Adlı Eseri	68
3.4.1. Zahir ve Batın Havas ile İlgili Manzumesi	69
3.4.2. Astronomi İle İlgili Eseri	69

3.5. İlmî İcazeti.....	70
3.6. İlmî Tesiri.....	79
3.7. Tasavvufi Tesiri.....	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	84
SÛTÛR ADLI ESER	84
4.1. <i>Sütûr</i> Kitabının Telif Sebepleri	84
4.2. Şark Medreselerinin Müfredatı Müretteb Sıra Kitapları	86
4.3. <i>Sütûr</i> Kitabının Matbu Baskısı ve Mahtutunun Fiziki Özellikleri	90
4.3.1. <i>Sütûr</i> Kitabının Matbu ve Mahtut Nüshasının Karşılaştırılması	91
4.3.2. <i>Sütûr</i> Kitabının Muhtevası.....	96
4.3.3. <i>Sütûr</i> Hakkında Müderrislerin Görüşleri	101
4.3.4.1. Muhammed Vahhac Varol'un <i>Sütûr</i> Kitabı İle İlgili Düşünceleri... ..	101
4.3.4.2. Seyyid Muhammed Şerif (Uğur) el-Batergızı el-Hüseyini'nin <i>Sütur</i> Kitabı ile İlgili Düşünceleri.....	102
4.3.4.3. Seyyid Molla Abdusselam (Kartal) el-Bêcırmani el-Hüseyini'nin <i>Sütûr</i> Kitabı ile İlgili Düşünceleri	105
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	117
ÖZGEÇMİŞ.....	163

KISALTMALAR LİSTESİ

Age.: Adı geçen eser

Akt : Aktaran

b.: bin/oğlu

Bkz.: Bakınız

c.c.: Celle Celaluhu

C.: Cilt

Çev : Çeviren

DİA.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı

h.: Hicri

Hz.: Hazreti

M.: Miladi

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

r.a.: Radyallahu anhu

S : Sayı

s.: Sayfa

s.a.v. : Sallâllahu Aleyhi Vesellem

ss.: Sayfalar

V.: Vefaât

vb. :ve benzeri

vd. : ve diğerleri

yy. : Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Şark medrese-dergâhlarında yetişen *şeyh âlimler*¹ ve mollalar silsile yoluyla İslamî ilimler eğitiminde, toplum ihtiyacı için gerekli olan hizmetlerini icra etmişlerdir. Bu silsile yoluyla yetişen şeyh âlimler ve mollaların hepsi telifte bulunmamıştır. Şeyh ve âlimler silsile ve gelenek olarak hazır bulunan ve nakledilen İslamî ilimleri bir sonraki kuşağa taşımışlardır. Bu şekilde günümüze kadar süregelen İslamî ilimler geleneği içinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ancak medrese eğitim-öğretimi sırasında dil konusunda (Arap dili) muğlak olan, müphem ve anlaşılmayan konularda, bölgede konuşulan dile göre ya anlaşılır küçük risaleler (kitapçıklar) telif etme ya da şerh-haşiye yoluna gidilmiştir. *Âlim şeyh* olan ‘Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî istiâre, beyân ve teşbîh ile ilgili konuları medrese eğitim-öğretimi görmekte olan talebelere, derslerde kolaylık olsun diye *Sütûr* adlı kitabını anlaşılır bir dille te’lif etmiştir. Bu eser, Şark Medreseleri eğitim-öğretimindeki müretteb (sıralı) kitaplar arasındaki yerini alarak Şark Medreselerinin eğitim-öğretiminde bir asırdır ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Aynı “medrese - dergâh”² geleneğinde bölgenin başka “dergâh -

---

¹ Şeyh: Arap dilinde yaşlılığın haricinde kullanılan anlam, *و ذو المكانة من علم او افضل او رياسة*, *ilim konusunda iyi bir yerde olan yada ilmin en yüksek mertebesinde olan veya bütün konularda lider konumda olan demektir. Mu‘cemu’l-Vasît 4.bs. (Kahire: Mecme‘u’l-luğa el-Arabiyye, Mektebetü’ş-Şurûk, 2004), 502 Şeyh Âlim veya Âlim şeyh ibareleri anlam içeriği olarak, sözlükte bu manaları kapsamaktadır. Bizim bu terimlere yüklediğimiz mana ile örtüşmektedir. Şeyh; İslamiyet’in ilk asrında hadis rivayet eden güvenilir kişilere de denirdi. Diğer yandan, bugünkü süreçte silsile yoluyla icazete bağlı olarak Peygamber Efendimize (s.a.v.) ulaşmaktadır. Şeyhlik; dinî konularla birlikte, yaşamı boyunca Peygamber Efendimizin (s.a.v.) zahidliğini örnek alarak onun gibi yaşayabilmektir. Mevlâna Halid-i Bağdadî ile gelişen başka bir durum ise, ilmî icazetini alacak kişiye “meşihat icazeti” verilebilir geleneğine göre, “Şeyh Âlim” veya “Âlim Şeyh” ibareleri tercih edilmiştir.*

² Medrese-Dergâh: Medrese ibaresi tanımlarda izah edilmiştir. Bu iki ibareyi yan yana

medrese”lerinden yetişen diğer âlimler de bu konu ile ilgilenmiş, istiâre, beyân ve teşbîh ile ilgili hâşiye ve açıklamalarda bulunmuş ise de *Sütûr* kitabının Şark Medreseleri eğitim geleneğinde müfredatta yer alması gibi bir özellik kazanamamıştır.

Şark Medreseleri tarihinde, ilmî icazetler ele alındığında nihai otorite; Kur’an-ı Kerim, Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) ve âlim olan sahâbidir. Bunları sırasıyla tâbiîn ve müçtehit imamlar takip eder. İslam dinindeki bu ilmî geleneğin, isteğe bağlı olduğu ve zoraki olmadığı Peygamber Efendimizin (s.a.v) ve sahâbe-i kiramın (r.a.) yaşamlarından (asr-ı saadetten) anlamaktayız. Bütün sahâbiler âlim değildi ve birçok sahâbi, Efendimizden öğrenebildiği kadarını öğretebilmekteydi.

Bugün dahi, eğitim-öğretim, merak/istek olsa bile, meşakkatli ve sorumluluk gerektiren bir durumdur. Geniş bir dönemi kapsayan Şark Medreseler tarihini yazmak ve detaylandırmak, bizleri aşan bir durumdur. Şark Medreseleri ile ilgili kesin bir kanı oluşturabilmek için çok daha fazla veriye ihtiyaç vardır. Bizler imkân dâhilinde, ulaşabildiğimiz veriler ve sahada gerçekleştirdiğimiz mülakat ve gözlemlerle araştırdığımız kadarını izah etmeye çalışacağız.

1.1. Problem

Tarihsel olarak İslam coğrafyasının bir parçasını teşkil eden Anadolu topraklarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi İslamiyet’in yayılmasıyla erken dönemde İslamla tanışmış, kısa sürede İslamiyeti benimsemiştir. İslam dininin yayıldığı tüm coğrafyalarda olduğu gibi, toplumsal ihtiyaçlar için gerekli öğretilerin ve bu

---

kullanmamızın sebebi, bölgedeki medrese geleneğinde bu şekilde kullanılmasıdır. Medresede talebeler ilim tahsil ederken, dergâhta ilim tahsil etmeyen vatandaşların veya ammenin şeyhin sohbetinde oturup içtima-i terbiye ile şeyh tarafından da bu eğitimin icra edilmesidir. Bu dergâhlarda, zikir icra edilmesinin yanında sosyal ve toplumsal sıkıntılar ve sorunlar da dile getirilir. Mürşid olan şeyh tarafından çözümler aranır. Dergâhta irşat faaliyetleriyle birlikte ıslah çalışmaları icra edilir. Medrese öğretimi, dergâh eğitimi yani terbiyeyi ifade etmektedir. Özellikle Nakşî Halidîliğin geleneğiyle hâsıl olan, “İlmî icazet almayana şeyhlik icazeti verilmez.” prensibiyle “medrese dergâh” ibareleri yan yana kullanılır oldu.

öğretilerden hâsıl olacak geleneğin bu bölgede de muhatap kitle olan yaşayan toplumun dili ile gerçekleşmesi tabii bir durumdur. İslamî eğitim-öğretim ancak bu şekilde devamlılık kazanabilmiş, bölgede daha sonra vücuda gelecek medreselerle, toplumun yaşamsal alanında da etkinliğini sürdürebileceği anlaşılabilir bir olgudur. Bu da bu medreselerdeki eğitim-öğretimin devamlılığı için bölgenin dilinden yararlanılmasını vazgeçilmez kılmaktadır.

Durum böyle iken, Cumhuriyetin kuruluşundan beri, genel olarak faaliyetlerine son verilen medreseler, şu an her ne kadar resmî bir kurum niteliği taşıyorsa da bölge halkı nezdinde muteber sayılmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra medreselerin eğitim-öğretiminde pekçom eksiklik ortaya çıkmış ve dönem dönem kimi sıkıntılar meydana gelmiştir. Buna rağmen medreseler varlığını devam ettirmiştir.

İslamî ilimlerin öğretilmesinde bölgede aktif rol üstlenen, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunan ve sosyo-kültürel yapıya doğrudan etki eden Şark Medreseleri, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürecektir. Asırlardır, bölge halkının diliyle eğitim-öğretim yapan Şark Medreseleri, Cumhuriyet öncesi dönemde İslamî ilimlerin yanında diğer pozitif ilimlere de yer verse de Cumhuriyetin ilanından sonra sadece İslamî ilimler alanında aktif olarak hizmet vermektedir.

Halen bölge halkına hizmetini sürdüren Şark Medreselerinin; İslam tarihinin başlangıcından bu yana medreseleri, âlimleri, telifleri ve geleneği açısından genel manada tarihçesi ele alınması gereken bir meseledir.

Şark Medreselerinde yetişen âlimler -bölgenin Arap olmaması sebebiyle biryandan - bu medreselerde Arapça eserler ve Arap alfabesiyle gerçekleşen eğitim-öğretim müfredatının halka mal edilebilmesi için bölgede konuşulan Kürtçeden istifade etmişler, bu minvalde eserler vermişlerdir; diğer yandan da müfredatı takip edecek kişilere yönelik eserler yazmışlardır. Bu bağlamda, Osmanlının son döneminde Şark Medreselerinde, medrese öğrencilerinin eğitim-öğretimde karşılaştığı sorunlara çözüm sunmak için döneminin önemli âlimlerinden Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî, *Sütûr* adlı eserini telif etmiştir.

Araştırmamızın temel problemi, araştırmanın konusunu oluşturan Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde medreselerin hâlen bir eğitim kurumu olarak varlıklarını ve

kimliklerini koruması ve *Sütûr* ile müellifinin bu tarihçede yerlerinin tespit edilmesidir. Bu problem çerçevesinde şu sorular ön plana çıkmaktadır:

1. İslam eğitim-öğretim tarihi içerisinde Şark Bölgesi'nin dönemsel olarak konumu nedir?
2. Şark Bölgesi'nde hangi koşullar medreselerin altyapılarını oluşturmuştur?
3. Şark Medreseleri, modern hayatta hâla bölgede faaliyetlerine neden dolayı devam etmektedir?
4. Şark Medreselerindeki müfredatın uzun süre değişmemesi ve bu uygulamadaki amaç nedir? Bunun altında yatan neden nedir?
5. Bölge medreselerinde ders müfredatında bulunan *Sütûr* kitabı neden telif edilmiştir? Medrese müfredatının hangi alanlarında kullanılmaktadır?
6. Şark Medreselerinde neden eğitim-öğretim ve zühd (tasavvuf) bir arada yürütülmektedir?

1.2. Amaç

Bu çalışmamızın temel amacını, kısaca *Sütûr* ve müellifinin Şark Medreseleri tarihi ile irtibatlandırılması ve konularının tespit edilmesi şeklinde özetleyebiliriz. Genel manada, araştırmamızda; Doğu-Güneydoğu Medreselerinin (Şark Medreseleri) eğitim-öğretim kurumu olarak, İslam eğitim tarihi boyunca eğitim faaliyetleri, yetiştirdiği âlimler, bölgede oluşan önemli medreseler ve bu medreselerin birbirleriyle olan bağlantıları, Şark Medreselerinin eğitim-öğretim müfredatlarını oluşturan sıra/müretteb ders kitapları ve bu medreselerde verilen ilmî icazetlerin silsilesinde yer alan âlimler, *Sütûr* kitabı ve müellifi olan Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî hakkında konular ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmamızın amaçlarını değerlendirmeye tabi tutacak varsayımlar şunlar olacaktır:

1. Tarihî seyri içerisinde Şark Medreseleri; eğitim amaçları, müfredatları ve okuttukları eserler dikkate alındığında, İslam eğitim tarihi içerisinde gelişerek kurumsallaşan ve İslam coğrafyası ile birlikte Osmanlı Devleti'nde başarının zirvesini

yakaladığı düşünölen medreselerin bir parçası ve devamı niteliğindedir.

2. Şark Medreseleri çeşitli merhalelerden geçerek, çeşitli sıkıntılarla karşılaşmış, eserleri ve yazılı verileri harap olmuştur. Bütün olumsuzluklara rağmen bölgenin kendine özgü sosyal ihtiyaçlarına çare olmuş ve ayakta kalmıştır.

3. Medrese hocalarının toplum nezdinde saygınlıkları hâlen muteberdir.

4. Şark Medreselerindeki “şeyh âlimliği” daha çok bir aile geleneğidir. Bölgede işlerliğiyle kabul gören bu müessesenin, bölgenin sosyal yapısı var oldukça, faaliyetleri devam edecek ve bu medreseler ekonomik olarak bölge halkı tarafından desteklenecektir.

5. Medreseler son bir iki asırdır, tam olmamakla birlikte, bir nevi kurumsal bir sistemle yürütölmeye çalışılmış, tedrisatta sadece İslamî ilimlere yer verilmiştir.

6. Klasik metotlar kullanılan bölgedeki mevcut medreselerde eğitim faaliyetlerinin devam etmesinin en büyük nedenlerinden biri dinî hizmetlerin Kürtçe ile yapılmasıdır.

7. Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî'nin telif ettiği *Sütûr* kitabı Şark Medreseleri ders müfredatında, konu itibarı ile hâlen okutulmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Araştırmamızın ana konusu İslam tarihinin bir parçası olan Doğu-Güneydoğu Medreselerini mevcut hâli ile tanımak, bunun tarihî ve asli bağlarını kurarak günümüzdeki yansımalarından bir sima olan Şeyh Abdulhakim ed-Derşevi ve *Sütûr* adlı eserini ela almaktır. Bu medreselere yönelik, Medrese ve İlahiyat kurumlarında gerçekleştirilen çalışmalara rağmen, tam kapsamlı bir araştırmaya ulaşılammıştır. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında, yüzyıllardır bütün zorluklara rağmen mevcudiyetini koruyabilmiş bu medreselerle ilgili tespit edilmiş verilerin azlığının da büyük bir etkisi vardır. Bu nedenle çalışmamız; Şark Medreseleri öncesi ve sonrası eğitim-öğretim tarihi ile ilgili bilgi edinme ve bu medreselerden yetişen âlimler ile yazdıkları eserlerin tanınması açısından önemli bir işlev kazanmaktadır. Şeyh Abdulhakim ed-Derşevi ve *Sütûr* adlı eseri ile ilgili müstakil ilk çalışma olması da çalışmamızın en önemli özelliklerinden bir tanesidir.

Ayrıca Şark Medreselerinin tarihi bir izsürümü yapılarak medreseler ve müderrislerin bağlantıları ve sosyal hayattaki karşılıkları ile ilgili de detaylı veri sunmaktadır.

1.4. Varsayımlar

Araştırmanın varsayımları, aşağıda sıralanmıştır:

1. Şark Medreselerinde belli bir dönemden sonra medrese dergâh birlikteliği oluşmuştur.
2. Şeyh Abdulhakim ed-Derşevi'nin telif ettiği *Sütûr*, geç dönem bile olsa medrese eğitim-öğretiminde yer almayı başarmıştır. Müfredatın bir parçası haline gelmiştir.
3. Müfredat güncellenmekte ve eğitim-öğretim faaliyetleri süreklilik arz etmektedir.
4. Araştırma süresinde veri toplama araçları olarak kullanılan mülakat ve görüşmeler esnasında katılımcıların soruları cevaplama üslupları, içten davranışları, gerçekçi görüş ve tutumları; dile getirdikleri hususların gerçekliğini tarihi veriler ışığında test etme imkânı sunacaktır.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmamızın temel amacı Şark Medreselerinde yetişen ve Şark Medreseleri âlimlerinden Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî ve *Sütûr* adlı eserinin Şark Medreseleri tarihindeki yerinin tespit edilmesidir. İcâzet silsilesi ile devam edegelen bir eğitim-öğretim faaliyeti sürdüren Şark Medreselerinde bir âlimin nerede durduğu ve eserinin etkisi ancak tarihteki yerinin tespiti ile mümkündür. Bu nedenle, çalışmamızda özellikle Şark Medreselerinin eğitim-öğretim tarihine yer verilecektir. Bu sayede bir yandan müellifimiz ve eserinin konumu anlamlandırılabilir ve tam olarak etki ve yetkinliği; diğer yandan da medreseler ve müderrisler arası irtibatlar ortaya konabilecektir.

Şark Medreselerinin tarihi ve Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevi'nin *Sütûr* adlı kitabı araştırmamızın somut konusudur. Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî, bir taraftan müderris, medresede eğitim-öğretim ile ilgilenmekte, diğer taraftan tasavvufi tarikat şeyhliğini icra etmektedir. Yani zahidir. Kendisi ve eseri hakkında gerek hayatını ele alırken gerekse de *Sütûr*'u incelenirken mülakatlardan yola çıkılarak bilgiler sunulacaktır.

Tez araştırmamız dört bölüm ve bir sonuçtan oluşacaktır.

Birinci bölüm: Giriştir.

İkinci bölüm: şark Medreseleri tarihi, âlimler, medreseler, meknlar ve eserlerden bahsedilecektir. Te'lifler üzerinde durulacaktır. Genelde şark Medreselerinin eğitim-ğretim tarihi üzerinde yoğunlaşılacaktır. Böylece şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî ve eserini ortaya çıkartan esaslar, kurumlar ve bağlantılar belirlenmeye gayret edilecektir.

n bölüm: şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî'nin nesebi, hayatı, yetiştiği evre, hocaları, talebeleri, eserleri, icazetleri, ilmî tesiri, tasavvufi tesiri ve toplumsal tesirlerini irdeleyecektir.

Dördüncü bölüm: *Str* adlı kitap hakkında olacaktır. Kitabın niçin yazıldığı, şekli, yöntemi, yazım türü (ta'lik), diğer eserlerle mukayesesi, ğretim ilkeleri ve muhatap kitlesi gibi konular izah edilmeye çalışılacaktır.

Bu alışma, müellifimiz ve *Str* adlı eseri ile ilgili ilk çalışma olması münasebetiyle önem arz etmektedir. *Str* kitabı ve müellifi hakkında doğrudan mülakat ile bilgi alınan kişilerin değerlendirmeleri de birincil kaynaklar arasında özellikle bu bölümde değerlendirilmiştir.

1.6. Tanımlar

Tez alışmamızda çeşitli kavramlardan yararlanılmıştır. Bu kavramların netleştirilmesi açısından kapalılığı gidermek adına ilgili kavramlar hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır. İlgili kavramlar içinde özellikle başta şark Medreseleri ile medrese ve müderris gibi temel bazı kavramlar yeniden ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda özellikle şark Medreseleri bir bütünün parçası olması itibarı ile mümkün olduğunca kökenleri ile birlikte bağlantılı bir şekilde irdelenmeye gayret edilecektir. Medresenin sadece bir ğretim meknı omaktan öte eğitim vasfı ile birlikte ele alınması izahıtan varestedir. Bu nedenle aşağıda medrese ve özellikle şark Medreseleri kavramları ele alınırken ilim ve amel bütünlüğünü yansıtan bir tarihsel perspektiften hareket edilecektir.

şark Medreseleri: Tezimizde 'şark Medreseleri' olarak kullanacağımız bu tabir, daha çok Osmanlı döneminde Vilayeti şarkiyeye, günümüzde ise Türkiye

Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güneydoğusundan müteşekkil bölgeleri ifade etmektedir.

İslam eğitim-öğretim tarihi, Peygamber Efendimize (s.a.v.) 'Alak suresinin Cibril el-Emin tarafından Hirâ Mağarası'nda 'İkra' vahyinin nüzulüyle başlayan bir süreçtir.

﴿اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾

'Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir pıhtıdan yarattı. Kalemle yazmayı öğretti. O insana bilmediklerini öğretti.'³ Bu ayetlerle, iman edenlerin eğitim süreçleri başlamış oldu.

'Oku' (ikra) emriyle Efendimiz (s.a.v.) öğrendiklerini aşamalı olarak yakın çevresine anlatmaya ve öğretmeye başladı. Dâru'l Erkâm'da etrafını saran arkadaşlarına, nazil olan ayetleri açıklamayı sürdürdü⁴. Allah tarafından Hazreti Muhammed Efendimize (s.a.v.) indirilen bu ayetler Mekke'den büyük bir hızla yakındaki şehirlere yayıldı. Daha Kur'an-ı Kerim'in nüzul sürecindeyken yetmiş sahâbe inen ayetleri hem ezberliyor hem de yazıyordu.⁵

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) görevi gereği dünya milletlerine elçiler gönderiyor, onları İslam dininin öğretilerine davet ediyordu. İslam dini hızlı bir şekilde İran'a, Suriye'ye, Ürdün'e, Mısır'a ve Rumiye'ye (Bizans) ulaştı. Özellikle Ürdün, Suriye, Irak, İran, Mısır ve Rumiye'nin güneydoğusu (bugünkü Anadolu'nun güneydoğusu) yakın coğrafya olmaları nedeniyle, İslam'la erkenden tanıştı. Bu minvalde İslamlaşmanın başlamasıyla, tez konumuz olan Şark Medreseleri ve Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî'nin *Sütûr* adlı kitabının ortaya çıktığı Anadolu'nun Şark Bölgesi'nde de

---

³ Alak Suresi, 1-5. ayetler. Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*.

⁴ Ahmed Recep el-Esmer, *en-Nebiyü'l-mürebbî*, 1. Baskı, Dâru'l-Furkân, Ammân, Ürdün, 64. Ali Muhammed es-Sallaâbî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, C. 1, Dâru İbn Kesîr, 108-110.

⁵ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Turâs, Kâhire, C. 1, S, 242. Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Merkez Dirâsâtü'l-Kur'âniyye, (Yayın Tarihsiz), C. 1, S, 459.

adlarını zikrettiğimiz yerlerle birlikte, İslamî eğitim-öğretim de başlamış oldu. Bu coğrafyada Şark Medreselerinin tarihinde pek çok âlim yetişti.

İslam dini –daha Peygamber Efendimiz hayatta iken- tebliğ ve yayılma sürecinde, ulaştığı coğrafyalarda yöneticilerden ziyade, toplumlar tarafından hızlı bir şekilde kabul görmüştür. Bu kabulün nedenlerinden birisi Peygamber Efendimizin Kur'an-ı Kerim'de, ayetle beyân olunan davranış ve muameleleridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dört bir yana gönderdiği elçi ve mektuplarla, o milletleri davet ederken İslam dini salt ahlaki olarak değil özgür irade, adalet, hak ve hukuk, kadın hakları ve bunların gerçekleşmesi için eğitim-öğretimin gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur.⁶ Bu nedenle İslam dini hızlı yayılıp toplumsallaşabilmiştir. Bu bütüncül yaklaşım genel itibarı ile İslam dininin halklar tarafından kabulü, menfaatlerine ters düştüğü için yöneticiler tarafından reddi ile sonuçlanmıştır.

Adalet, hukuk, kadın hakları ve köle sisteminin kaldırılması gibi esaslardan hareket edilmesi, bu değerlerin ancak bir İslamî eğitim-öğretim ile gerçekleşebileceği düşüncesinden yola çıkılarak, İslam'ın ilk yıllarından itibaren eğitim-öğretimin temel bir mesele olmasını sağlamıştır. Zira İslam dininin amaçlarından birisi de, eğitim-öğretimle insanları cehaletin karanlığından kurtarmak ve kıyamete kadar sürecek olan yegâne kurtuluşu ilimle tahkim etmektir.⁷

Ancak bilgi sadece bilgi olarak kalmamalıdır. Kimi haslet ve erdemler eğitim ve öğretimin olmazsa olmazları arasındadır. İleride görüleceği gibi medrese ve müderrisi şekillendiren, kabul ettiren ve otoriteleşmesini sağlayan ölçütler de bu bağlamda ele alınması gereken özelliklerdir. Örneğin, İslam düşüncesine göre, Müslümanların 'müstakim' dürüst, hilesiz, aldatmayan, Allah'tan korkan ve sorumluluk sahibi olması gelmektedir. Peygamber Efendimizden sonra Hazreti Ömer (r.a.) halife iken yönetimindeki halkın ahvalini sorumluluk bilinciyle kontrol etmeye çalışmış ve

---

⁶ Ahmed Recep el-Esmer, *en-Nebiyü'l-mürebbi*, 69-70.

⁷ A.g.e., 160, 166, 172.

“Ahirette de bu milletin ve halkın sorumlusu benim.”⁸ sözüyle mesuliyet ve sorumluluğun ne kadar ağır ve önemli olduğunu ifade etmiştir.

Bütün öğretileri ile hızla yayılıp günümüze kadar gelen İslam dininde eğitim öğretim faaliyetleri başta Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve sahâbesi olmak üzere karşılıklı bir güven üzerine tesis edilmiştir. İslam’ın bütün öğretileri, ibadetler ve Allah’a (c.c.) karşı mükellefiyetlerimiz; güven, hak, hukuk ve adalet üzerine bina edilmiştir.⁹ ‘İslam’ kelimesinin diğer bir anlamı da “güven” demektir.¹⁰ Bu nedenledir ki Müslümanların kendi fikirleri, kendileri güven hissi vermiyorsa, İslam’a mal edilemez. Çünkü İslamiyet eğitim-öğretim ile nefsi terbiyeyi ve nefsi muhasebeyi, manevi takvayı diğer bir deyimle zühdü prensip olarak bu eğitim ile birlikte yürütmeyi salık verir.

Bu nedenledir ki başlangıç merhalesinde, Peygamber Efendimiz bu eğitim-öğretimi zühd ile birlikte yürütmüştür.

(الزهد في الشيء خلاف الرغبة فيه وأخذ أقل الكفاية ، والرضى باليسير مما يتيقن حاله وترك الزائد على ذلك
لله تعالى)

Zühd; dünyada mal, mülk, zenginlik vb. istek ve arzuların tersine ihtiyacı kadarını kullanmak, aza kanaat getirmektir. Az olana razı olmak fazla olanı da Allah’a (c.c.) bırakmaktır.¹¹ Bununla birlikte zühdün İslamî eğitim-öğretimden ayrı düşünülemeyeceği konusunda görüş birliği vardır.

Günümüzde eğitim-öğretimin kuralları olduğu gibi, o dönemlerde de eğitim-öğretimin kuralları vardı. Öğrenci/talip/fakih kendi isteği ile ilim tahsiline başlar. Mütevazı olur,

---

⁸ Muhammed Rıza, *Târîh ve sîre ve menâkıbu Emîri 'l-mü'minîn el-Fârûk Ömer b. el-Hattâb* (Mısır: Matbaa el-Mahmûdiye et-Ticâriyye, 1936), 42.

⁹ İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hamîd Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu‘cemü 'l-Vasît* C, 2, 216.

¹⁰ A.g.e.,s,313, Muhammed Emîn el-Mısrî, *Lemehât vesâilü et-terbiye ve ğâyâtuhe* (Dimâşk Dâr el-Fikr), 27.

¹¹ İbrahim Mustafa, *el-Mu‘cemü 'l-Vasît*, s. 403.

olgunlaşır, her türlü muamelede hassas olur, ilme giden yolda irtika ederdi. Bu temel ilkeler nefsî muhasebe, dolayısı ile zühd ve tasavvufu işaret etmektedir. Zühd ve tasavvuf bu merhalede İslamî eğitim-öğretim icra edilirken olmazsa olmazlarındandır. O zaman bu eğitim-öğretim aşamalarından geçerek ilimde belirli bir merhaleye gelen talip yukarıda anlatmaya çalıştığımız durumla da uyuyor ise Müslümanlar tarafından “güvenilir ve âlim kişilik” diye tabir edilecektir.¹² Aksi hâlde bu şahsiyet o derece ve mertebede görülmecektir.

İslam dininin yayılmaya başlama süreci ile Ortadoğu, medeniyetin kaynağı konumuna gelmiştir. İslam medeniyeti; inanç sistemi ile eğitim-öğretime dayanan bir süreçtir. Eğitim-öğretim süreci ile kurumsallaşan medreselerle İslamlaşan her bir millet, kendi şartlarına uygun eğitim-öğretim kurumlarını oluşturdu. Bu oluşumda kültürün büyük etkisi vardır. Buna istinaden Şark Medreselerinin bulunduğu bölgenin meskûnu Kürtler ve coğrafyaları da bu kurumların oluşum ve gelişiminde önemli rol oynadı. Şark Medreseleri olarak literatüre geçen bu eğitim-öğretim kurumları, Kürtler’in sosyal, dini ve edebi hayatları üzerinde oldukça önemli etkilerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de hiç şüphe yok ki medrese mefhumudur.

Medrese: Arapçada ders öğrenilen ve öğretilen yer anlamına gelmektedir. Eğitim-öğretim yeri. (المدرسة مكان الدرس والتعليم)¹³ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “Dâru’l Erkâm”ı eğitim-öğretim yeri olarak kullanmıştır. İlk öğretmenliğini burada yapmıştır. Daha sonra hicretle birlikte Mescid-i Nebevî’nin Medine’de faaliyete geçmesiyle, eğitim-öğretim faaliyetlerini burada sürdürmüştür. İslam eğitim-öğretim faaliyetleri özellikle Mescid-i Nebevi’nin “Suffe” kısmında sürekli kalan sahâbeler arasında devam etmekte, burada belli bir aşamaya gelen sahâbe, daha sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından, İslam dinini öğretmek ve yaymak için farklı bölge ve milletlere gönderilmekte idi. Bu durum Raşid Halifeler döneminde de sürdürüldü.

---

¹² Ahmed Muâz Alavân el-Âlavânî, *İcâze ulemâi’s-sâde el Hayderiyye*, 1. Baskı, Merkez Ceylânî li’l-Buhûs el-ilmîyye ve et-Tab‘i ve en-Neşr, İstanbul, 13-14.

¹³ A.g.e., 280.

Medreseler kurulmadan önce ders icrasını yürütmek için cami ve mescitler kullanılırdı. Büyük camilerde ilim halkaları oluşur, ilim halkalarında ders verenlere “müderriş” denirdi.

Müderriş; çok kitap okuyan, muallim, öğretmen anlamlarına gelir. (المدرس الكثير الدرس) 14 Sahâbe ve tabiinden sonra, Emeviler ve Abbasilerin ilk dönemlerinde de İslam’da eğitim-öğretim faaliyetleri ekseriyetle bu şekilde devam etmiştir. İslam’a katılan coğrafya ve milletler çoğaldıkça cami ve mescidler bu yükü kaldıramaz hâle geldi. Cami ve mescidlerin hemen yanına hangâhlar kuruldu. Han ve mescid yan yana ya da han cami yan yana te’sis edilerek, bu eğitim-öğretim işlevini devam ettirdi.

İsteğe bağlı olan bu eğitim-öğretim şekli, büyüyen İslam coğrafyası ve milletleriyle paralel olarak gelişti. Medreseleşmeye geçildiğinde dini ilimlerin yanı sıra tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi ilimlerde burada tahsil ediliyordu. Bu gayeyle, İslam eğitim tarihinde ilim tahsilini tamamlamak için ülkeler arası ilim yolculuğu yapılmış, İslam coğrafyasındaki ilim merkezleri ve medreseler bu vesile ile birbirleriyle irtibat hâlinde kalıp, bilgi alışverişinde bulunmuşlardır.

İslamî eğitim-öğretim geleneği cami ile başlamıştır. Daha sonra medrese ile kurumsal hâle gelen akademik yapılanma sürecini ifade eden medrese öncesinde; Emevilerin tercüme faaliyetleri, Abbasiler Dönemi’nde sarayda gelişen ilmi tartışmaların ve tercüme faaliyetlerinin daha da hız kazanması, Bağdat’ta medrese görünümünde inşa edilen “Beytu’l-Hikme” adıyla modern anlamda bir benzetme ile bir araştırma enstitüsünün kurulması gözle görülür hususlardır. İslamî ilimler alanında ilk müstakil medrese ise IV. asırda fıkıh ve hadis konularında mütehassıs Ebû Bekr Ahmed b. İshak es-Sıbgî (v. 342/954) tarafından Nişabur’da kurulan Dâru’s-Sünne’dir¹⁵

Me’mûn (v. 218/833) eğitim-öğretim konusunda, İslamî (dinî) ilimler üzerinde

---

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ Abdulmuttalip Arpa, “Şark Medreseleri Programında Kur’an Birikimi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2 (2013), s. 99-123.

durduğu kadar diğer bilim dallarına da ağırlık vermiştir. Hatta dinî ilimlerden daha fazla, diğer bilim alanlarına ağırlık verdiği de söylenebilir. Çünkü Arap milleti ümmi bir millettir. Dinî ilimlerin haricindeki diğer ilimlerde az denecek kadar uğraşını vardır. İslamî eğitim-öğretimin başlangıç dönemi olduğu için, diğer ilimlerden kendilerinde ne varsa onunla yetinmeye çalışıldı. Dört halife dönemi, fethedilen bölgelerin tebliğ ve irşadıyla geçti. Bu durum Emevilerin ilk dönemini de kapsamaktadır. Emevilerin son dönemlerinde biraz tercüme faaliyetleri olduysa da çok fazla değildir. Abbasiler döneminde ise diğer bilim alanlarındaki çalışmalar ve tercüme faaliyetleri hız kazandı. Hatta sarayda ilmî konularla ilgili Halifenin huzurunda münakaşa ve münazaralar icra edildi. Ancak Halife Me'mun¹⁶ döneminde ilim daha da gelişip zirveye ulaştı.

Abbasiler Dönemi'yle gelişen bu düşünce sistemi ve öncesini de bir bütün olarak İslam eğitim-öğretim tarihi içerisinde ele aldığımızda, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminden itibaren medreselerin kuruluşuna kadar geçen süreçte, medrese eğitim-öğretim sisteminin altyapısı oluşmuş ve zamanla bu birikim üzerine medreseler vücuda gelmiştir.

Selçuklular Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne gelmeden önce, bölgede Abbasi Hilafetine bağlı "Mervani Devleti" (373-489 /983-1086)¹⁷ vardır. Bölge, hicri 19. yılda İslam diyarına katılmıştır. İslam fetihleri ile birlikte kısa bir zaman içerisinde Bağdat, Şam ve Mısır gibi vilayetlerde İslamî eğitim-öğretim başlamıştır. Aynı şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi de diğer bölgelerden çok az bir zaman farkıyla eğitim-öğretimden nasibini almıştır.¹⁸ Abbasi Hilafeti devrine tekabül eden Mervani Devleti

---

¹⁶ Şeyh Muhammed el-Hudarî Beg, *Muhâdarât Târîhi'l-ümem el-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1986), 244-245.

¹⁷ Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el- Fârikî, Tahkik: Bedevi Abdullatif Avâd , *Târîhu'l-Fârikî*, (Kâhire: el-Hey'etü'l-âmme li-Şuûni'l-Matbaa' el-Emîriyye, 1959), 51- Muhammed Emîn Zeki, *Târîhu'd-düvel ve'l-imârâti'l-Kürdiyye fi'l-ahdi el-İslâmî*, Çev. Muhammed Ali Avni, (Mısır: Matba' es-Saade, 1945), 95 - Kadir Muhammed Hasan, *el-İmârâtü'l-Kürdiyye fi'l-ahdi'l-Büveyhi*, (Erbil: Matbaa Rojhilat, 2011), 46.

¹⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. el- Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdolvâhid eş-

de hilafete bağılı diğerk İslam diyarları gibi İslamî eğitim-öğretimle iştilal etmiştir. Ancak bu eğitim-öğretimin icra edildiğı yerlerin belirlenmesi ayrı bir durumdur. Bu nedenle ilgili eğitim öğretim mekânlarının medrese ya da “cami hangâh” veya “mescid hangâh” mı bu durumu ulaşabileceğimiz veriler doğrultusunda aktarmaya çalışacağız. “Abbasi hilafetinin son safhalarına doğru, Nizâmü’l-Mülk (v 485/1092) tarafından 457/1064’de Bağdat’ta kurulan Nizamiye Medresesi’nin faaliyete girmesiyle medreseler, camiden ve mescitten farklı olarak, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüleceğı binadan müteşekkil, vakfiyeler yoluyla, müderris ve taliplerine ücret ödenen, devlet ve saray tarafından himaye edilen yerlerdir. Bu bakımdan gerek teşkilat gerekse eğitim-öğretim açısından çağın diğerk eğitim kurumlarından çok üstün olduğu bir gerçektir.”¹⁹ Nizamiye Medreselerinin ders müfredatında, İslamî ilimlerin yanı sıra diğerk ilim alanlarına da yer verilirdi. Astronomi, matematik tıp, felsefe ve tarih gibi ilimler de burada tahsil ediliyordu. Medreselerin kuruluşuna bazı âlimler, matem tutacak derecede itiraz ettiler. Bu itiraz da şu düşünceyle ifade edilmeye çalışıldı: “Bunca zamandır, İslamî ilimler camilerde, İslam âlimlerince gönüllülük esasına dayalı olarak icra edilen şerefli ve âli olan bir makamdaydı. Şimdi ise bu medreselerde İslamî ilimler ücretli olarak icra edilecek ve tembellige sebebiyet verecektir.”²⁰ Bu konu ile ilgili öne sürülen başka bir fikir ise medreselerin kuruluş gayesinin Şiiliğın yayılmasına karşı oluşan bir müessese olduğu şeklindedir.²¹ Ya da her fikhî mezhebin kendi mezhebî görüşlerini öğreteceğı bir kurum olarak faaliyet yapmasıdır. Bu konuların detayına inmek, tezimiz açısından bizleri aşacaktır. Bununla birlikte, İslam dini, her coğrafyaya, her millete ya da topluluğa hitap eden bulunduğu zaman ve zemine geleneğı aktarabilen bir eğitimle insanların yetişmesini ve eğitim-öğretimle

---

Şeybânî İbnü’l-Esîr 630 h., *el-Kâmil fi’t-târih*, C.2, (Beyrût : Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1978) , 377-378-379-380.

¹⁹ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, (İstanbul: 2012), 44. Muhammed Esad Talas, *et-Terbiye ve’t-ta’lîm fi’l-İslâm*, (Kahire: Hindâvî li’n-Neşr 2014), 27-28.

²⁰ Talas, *et-Terbiye ve’t-ta’lîm fi’l-İslâm*, 110-111.

²¹ A.g.e., 27-28.

milletlerin kendini geliştirmesini önceler. Bu nedenle, İslam dininin tüm öğretilerinin birbiri ile bir bütün olarak ve devamlılık arz edecek şekilde ve ehil kimselerin elinde ancak medreseler vesilesi ile aktarılabildiği fikri kanaatimizce benimsenmiştir.

“Medreselerin kuruluş felsefenin temeli, fıkıh ilmini öğretme ve nihaî hedef olarak fakih denen bir şahsiyet inşası oluşturmaktır. Dolayısıyla ilk medreselerde sarf-nahiv eksenli dil dersleri dışında başka dersler programda yer almıyordu. Daha sonraki dönemlerde olgunlaşma ve kurumsallaşmayla birlikte hadis, tefsir, tarih, edebiyat, kelam, mantık dersleri ve yeni birtakım aklî ilimlerden dersler programa dâhil olmaya başladı.”²² Medreselerin varlığı, Müslüman milletlerde düşün dünyasında büyük etkilere sahiptir. İslamlaşan her millet, fikhî mezhebini, akidesini hatta dinî inancını bütün yönleriyle, kurumsallaşan bu medreselerden öğrenmiştir. Bütün bunları; eğitim-öğretim faaliyetleriyle bu medreselerde elde etmiştir.

Nizamiye Medreselerinin, Selçukluların bulunduğu dönemde merkezden çevreye yayılmasıyla, İslam âlemi de eğitim-öğretim karmaşalarından kurtulmuş oldu. Eğitim-öğretim programlı ve düzenli bir şekilde icra edilmeye başlandı. Müderrise maaş, öğrenciye nafaka verilmesiyle bu icraatlar büyüyerek gelişti. Nizâmü'l-Mülk'ün bu eğitim-öğretim düşüncesi, İslam tarihinde kayda değer bir çıkır açmıştır.²³

“Selçuklular Dönemi'nde, yapı ve muhteva itibari ile üst seviyelere ulaşan bu eğitim kurumları Osmanlılar Dönemi'nde daha da gelişerek fizikî şartları, mimarî özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyet noktasında temel eğitim kurumları arasında yer almıştır. Bu dönemde medrese, sibyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, sadece Müslüman çocukların devam ettiği bir eğitim kurumu hâlini almıştır. Bu süreç içerisinde, İznik Orhaniye Medresesi (1331) Osmanlı medrese geleneğinin ilk aşaması olarak kabul edilir.”²⁴ Osmanlı medrese tarihinde

---

²² Arpa, “Şark Medreseleri Programında Kur'an Birikimi”, S. 2 (2013): 99-123.

²³ Talas, *et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm*, 111,- İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 2. Bs. (Ankara: AÜ Basımevi, 1985), 14.

²⁴ A.g.e., 13.

Sahn-ı Seman olarak adlandırılan sekiz tane büyük medrese vardır. Sahn-ı Seman'dan yaklaşık bir asır sonra, inşa edilen Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretimin gelişip yaygınlaşmasında bir hayli aşama kaydetmiştir. Bütün İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlılar da medrese eğitimini vakıflar sayesinde idame ettirme yolunu tutmuştur. Yönetim devlet merkezli olduğu için İstanbul ilim şehri olmuştur.

“Medrese geleneği var olduğu ilk günden itibaren yukarıda temas edilen anlayış ve amaç doğrultusunda sürekli bir gelişme süreci içinde olmuştur. Bu gelişme sürecinin somut göstergesi; program ve program dışı yaşantıyı ortak amaç ve ilkelerde bütünleştirerek, müderris ve öğrenci kitlesi arasında bire bir etkileşim fırsatları sağlayacak olan yatılı eğitim modelidir. Bu nedenle her medresenin bir vakfiyesi bulunur. Vakfiyede, medresenin nasıl işleyeceği, müderris, talebe ve memurlarının ne kadar maaş alacakları ve daha başka konular da yürütülüyordu.”²⁵ Medreseler eğitim-öğretimi herhangi bir zümreye imtiyazlı olmaktan ziyade, toplumda sosyal adaleti, fırsat ve imkân eşitliğini sağlamak için parasız yapıldı.²⁶ Medreseler, özel mimarî tarzı olan, açık bir avlu etrafında ve kare şeklinde dizilen küçük kubbeli odalardan oluşan, zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan birkaçı bir cami etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de eklenince, bulunduğu ortamda bir lise, bir yüksekokul hatta üniversite kampüsüne benzer bir ortamın meydana gelmesini sağlıyordu. Ayrıca suhte (öğreci-talip), danişmend (asistan), ve müderrisler medreselerin buldukları bu ortama renk ve karakter veren başlıca simalar oluyorlardı.²⁷

Yukarıda açıkladığımız bilgiler genel olarak İslam ilim ve fikir tarihinde medreselerin eğitim-öğretimle ilgili işleyiş, yapı, amaç ve toplumla olan ilişkilerine dair bilgilerle, şu izlenimleri elde etmekteyiz: Bölgede Selçuklulardan önce İslamlaşmanın olduğu,

---

²⁵ Ziya Kazıcı, Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İstanbul, 2012, s, 43.

²⁶ Arpa, “Şark Medreseleri Programında Kur'an Birikimi”, S. 2 (2013): 99-123.

²⁷ A.g.e.

dolayısıyla İslamî eğitim-öğretimin Emeviler ve Abbasilerin devamı niteliğinde gerçekleştiği görülmektedir. Hicri 373 yılında Mervaniler Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi; Emevi ve Abbasilerin atadıkları valilerce yönetilmekte idi. Daha sonra bu bölgede Mervaniler Devleti bir asrı aşan bir zaman hüküm sürdü. 1096 yılında bölgenin idari durumunun Selçukluların eline geçmesiyle Nizamiye Medreseleri bölgeyi etkisi altına aldı.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞARK MEDRESELERİNİN TARİHÇESİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri (Şark Bölgesi) İslam tarihi boyunca, bünyesinde birçok medrese barındırarak, toplumun dinî ve sosyal alandaki ihtiyacını, bulunduğu durum ve konuma göre karşılayarak, nice din adamları ve önderler yetiştirmiştir.

İslamiyet'in üçüncü asrının ortalarından itibaren Şark Bölgesi'nde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) kurulan "Mervani Devleti" (372) bölgede sükûnet ve istikrarıyla İslamî eğitim-öğretimi vakfiyelerle kurumsallaştırarak Başkent Silvan Camisi'ni, Diyarbakır Camisi'ni, Cizre'yi, Tanza'yı, Şatan'ı, Erzin'i, Bitlis'i ve daha başka şehirleri ilim merkezleri hâline getirmiştir.²⁸ Abbasi Dönemi'ne tekabül eden bu zaman bölgeyi; Bağdat, Şam ve Mısır'la İslamî ilimlerde bağlantılı hâle getirmiştir. Dosteki veya Mervaniler²⁹ Dönemi'nde, bölgede ilme büyük önem verildi; İslamî ilimlerin yanı sıra edebiyata, şiire ve tıp bilimlerine de büyük değer atfediliyordu. Başta Mervanilerin başkenti Farkin (Silvan) olmak üzere Diyarbakır, Cizre, Tanza, Şatan, Erzen, Bitlis ve diğer şehirler âlimler ve ilim talebeleriyle dolup taşardı. Bölgedeki bu ilmî ilerleme, bölgenin dışından âlimler ve ilim talebelerinin dikkatini çekmiş, bu yönden bölgeyi cazibe merkezine dönüştürmüştür. Bölgenin dışından âlimler ilim merkezlerinde ders vermek için, ilim talebeleri de burada ilim öğrenmek için bölgeye akın etmeye başladılar. Bu ilmî hareketin gelişmesini İbnü'l-Esîr el-Cezerî şu şekilde konu edinmektedir: "Nâsıru'd-Devle'ye başka bölgelerden âlimler gelmekteydi. Gelenler arasında Ebû Abdullah el-Kazerunî vardı. Şâfiî mezhebinin ünlü âlimlerinden biri olan Kazerunî ile Diyarbakır bölgesine Şâfiî mezhebi yayıldı. Bunun yanı sıra şairler de onun yanına gelmekte, onu methetmekte, o da onu metheden

---

²⁸ Abdurrahkib Yusuf, *Ed-Devle ed-Dostekiye*, C. 2,(pdf), 253 <http://www.alkottob.com> [14.02.2018].

²⁹ Tarihi eserlerin çoğunda Mervani Devleti olarak geçtiği için aynı manayı taşıdığından dolayı "Dosteki" adının yanında "Mervani" adı da yazılmıştır.

bu şairlere mükâfatlar vermekteydi.” Şark Bölgesi’ndeki bu ilmî hareketliliğe İbnü’l-Cevzî (v. 654-1256) de şu şekilde temas etmektedir: “Nâsıru’d-Devle’ye şairlerin gelmesinin yanı sıra onun yanında zahid âlimler de kalmaktaydı.” İbn Haldûn (v. 808-1406) da bu konu ile ilgili şöyle der: “Nâsıru’d-Devle’nin yanından âlimler eksik olmaz, onun yanında makamları süreklidir.”³⁰

2.1. Dosteki (Mervani) Dönemi’nde Bölge Âlimleri

Ebû Hasan el-Amidî Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hanbelî; Kendisi Bağdat asıllıdır. *Umdetü’l-Hâdır ve Kifâyetü’l-Müsâfir* adlı fıkıh alanında yazılmış dört ciltlik eserin müellifidir. Besasiri’nin (450/1068) Bağdat’ı ele geçirmesinden sonra Diyarbakır’a gelip yerleşti. Vefat ettiği 468/1076 tarihe kadar ders vermekle uğraştı. Bu dönem Emir Nizâmeddin’in dönemine denk gelmektedir.

Nâsır b. İbrahim b. Nasr el-Makdisî: On ciltlik *El-İntihâb ed-Dimeşkî* adlı eserin müellifidir. Fıkıh ilmini Kazerunî’nin yanında okudu. Hadis ilmini de Hibbetullâh b. Selmân’ın yanında Diyarbakır’da (Amid) okudu.

El-Hâfız Mekkî b. Abdusselam b. el-Hüseyin er-Rımeylî: İslamî ilimleri Diyarbakır ve Farkin’de (Silvan) öğrendi. O, hadis hafızlarından birisidir.

Kâdı Ebû Mansûr b. Şazan et-Tûsî: Farkin’e gelip kadılık makamının başına geçti. İbn Cercûr Hibbetullâh eş-Şazî el-Meşrikî de Farkin’de kadılık yaptı.

Dosteki (Mervani) Devleti’ne gelen âlimler arasında tıp âlimlerinin de bahsi geçmektedir. Bu tıp âlimleri aynı zamanda tıbbî telifleri olan âlimlerdir. Cebraîl b. Beht Yeşu’, Ebû Nasr et-Tekritî ve tabip olan kardeşi Ebu’l-Fadl gibi tıp âlimleri bölgede faaliyetlerini icra ettiler.³¹ Fahu’l-İslâm Ebû Bekir eş-Şâşî el-Farakî (v. 507-1114) (Silvan) döneminin en ünlü Şâfî fıkıh âlimidir. Farkin Camii’nde Kazerunî’nin ve Mansûr b. Şazan et-Tusî’nin yanında fıkıh ilmini tahsil etti. Hadis ilmini ise Diyarbakır da Kâsım b. El-Hayât’ın yanında tahsil etti. Kadı olan üstadı et-Tusî’nin

---

³⁰ A.g.e.

³¹ A.g.e., 254.

kadılık görevinin azlinden sonra, eş-Şâfi de ilim tahsilini tamamlamak için Bağdat'a gitti. Burada fıkıh ilmini Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve İbnü's-Sebbâğ'ın yanında tahsilini bitirdikten sonra, ilimde ünlenip Bağdat'ın en ünlü ve meşhur olan Nizâmiye Medresesi'ne müderris oldu. Çok sayıda eser telif etmiştir. En ünlü eseri, 20 ciltlik, eş-Şâfi fî Şerhi's-Şâmî adlı eseridir. Ayrıca fıkıh meseleleriyle ilgili kendisine has görüşleri vardır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde o dönemde meşhur olan bazı âlimler şunlardır:

Eş-Şeyh Ebu'l-Ğanâim el-Farakî (Silvan) Muhammed b. El-Farac b. Mensûr (v. 492-1099).

Hasan b. Muhammed b. Ahmed el-Amidî (v. ?).

Ebû Ali el-Amidî el-Hüseyin b. Sa'd b. El-Hüseyin el-Luğavî eş-Şâir ve el-Edîb (v. 492-1052).

Hüccetu'd-Dîn Ebû Abdullah Mervân b. Ali b. Seleme b. Mervân et-Tanzî (d. 403-1021).

İbn Berhun el-Farikî (Silvan) Kadi Vasıt (v. 521).

Yahya b. Muhammed el-Erzenî en-Nahvî el-Luğavî el-Hattât (v. 415-1034).

Ebu'l-Hasan Hamdûn b. Ali el-Hizanî (v. ?).

Bununla birlikte, bölgenin âlimleri, Bağdat'ın ünlü âlimleriyle irtibat hâlinde olup, İslamî ilimlere dair mühim meselelerde onlardan yardım alırlardı. Farkinli (Silvan) âlimler, Kâdî Ebû Ya'la el-Ferrâ Muhammed b. El-Hüseyin'den (v. 458-1066) yazışma yoluyla bilgi talep ederlerdi.³²

Bölgede, daha önceleri fıkıh tedrisatında belli bir mezhebe göre tahsil yapılmazdı. Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinin ilmî tahsili mukaren olarak yapılırdı. Ya da her mezhebin kendi müderrisi mezhebinin ilmî tedrisatını yapardı. Dosteki

---

³² A.g.e., 256.

(Mervani) Devleti'nde muayyen bir mezhebe göre hareket edilmezdi. Bölgede, mensupları değişkenlik arz etmekle birlikte sayılan mezhepler vardır. Bu konuda Makdisî (v. 1004-1596) Cizre Bölgesi'ni işaret ederek şöyle demektedir: “Hanefiler, Şâfiîler vardır. Bunlardan az olmak üzere de Hanbeliler vardır.”³³ Cizre, o dönemde kaynaklarda ve İslam tarihinde “Cezîretu ibn Ömer” diye anılmaktadır. Makdisî, Dosteki (Mervani) Devleti'ni bu şekilde değerlendirirken mezhepler açısından Bitlis, Erciş ve Malazgirt'i bu konunun dışında tutmaktadır.³⁴ Bu nedenle Dosteki (Mervani) Devleti'nin orta dönemlerine kadar yargı ve mahkemeler muayyen bir mezhebe bağlı yahut bununla mukayyet değildi. Ancak kadı hangi mezhebe müntesipse o mezhebe göre, ya da kendi içtihadına göre hükmederdi. İbn Şeddâd'ın anlattığına göre “Farkin'deki medreselerden, Farkin Camisi'nin kapısının yanındaki medrese Hanbeli mezhebine aitti. Bu camide Hanefî mezhebine ait medreseyi Şehâbettin Gâzî el-Eyyûbî (v. 642/1244) kurdu. Şâfiî mezhebine ait medreseyi de İbn el-Fuka-i Osman (v. 657/1065) kurmuştur.”³⁵ Dosteki (Mervani) Devleti'nin ikinci yarısının sonlarına doğru, Ebû Abdullah Muhammed b. Beyânî b. Muhammed el-Kazerunî'nin (v. 455/1063) ilmî tahsili münasebetiyle Diyarbakır Bölgesi'nde Şâfiî mezhebi yayılmada üstünlüğü sağlamıştır. Bu dönemin en ünlü Şâfiî âlimi Kazerunî'nin birçok âlime münasebeti olduğu için Eş'ariliğin de bu bölgede baskın olarak, yayılmasına neden olmuştur. Bölgede, hem Şâfiî mezhebinin hem de Eş'ariliğin yayılmasında, öğrencileri ve müderris arkadaşları ona yardımcı olmuşlardır. Şâfiî mezhebinin bölgede bu kadar güçlenmesi, bölgenin diğer mezheplerden yoksun olduğu anlamına gelmediği izahtan varestedir.

Dosteki (Mervani) Devleti'nde önce Eş'arî mezhebi fazla yaygın değildi. Hatta İbnü'l-Esîr; Eş'arîlik konusunda hayret ederek, şöyle demektedir, “Kâdî Ebu'l-Hüseyin b. Ebî Ca'fer es-Semenânî Hanefî mezhebine mensup olduğu hâlde nasıl olur da Eş'arîlik

---

³³ A.g.e., 257.

³⁴ A.g.e.

³⁵ A.g.e.

için taassup eder. Birçok eserle bunu takviye de etmiştir.”³⁶ Dosteki (Mervani) Devleti’nin medreselerinden yetişen ünlü âlimlerden bazıları şu şekilde sayılabilir: Şeyhu’l-İslam Ebû Abdullah b. Mervân ve Ebû Bekir b. Mervân b. Abdullah et-Tanzî, İbn Cinnî’nin öğrencisi Ömer b. Sâbit es-Semânî, Şeyh Ebû Muhammed b. El-Mihver el-Farakî. Hibbetullah Süleyman el-Amidî, İbn Amir, İbn Müsâid, Şerîf İbnü’s-Sehâ, Ebu’l-Hasan Ahmed b. el-Kâdî, Ebû Ali el-Bağl, Abdurrahim İbn Nebate el-Farakî künyesiyle meşhur Farkin (Silvan) Camisi’nin hatibi Ebû Tâhir Muhammed b. El-Hatîb, Hatîb Ebu’l-Kâsım Yahya b. Tâhir b. Muhammed b. Nebate, İbn Ukayl, Diyarbakır Büyük Cami’sinin hatibi kalamcı ve Nusaybin’in kadısı Ebu’l-Ulâ, Maliki mezhebine müntesib kadı Ebû Abdullah b. Seleme. Dosteki (Mervani) Dönemi’ne ait ve bilgilerine ulaşabildiğimiz kadılar on üç tanedir. Bahisleri geçen bu âlimlere izafeten, ünlü ve değerli başka âlimler de bulunmaktadır. Şeyh Melek el-Finikî, Ahmed b. Ammâr b. Muzaffer el-Bitlisî bunlar arasındadır.³⁷

Dosteki (Mervani) Devleti’nin, Abbasilerin başkenti Bağdat’la eğitim-öğretim ve kültür ilişkileri güçlüydü. Bu irtibat Şam Bölgesi ve Mısır’la da bağlantılıydı. Bölgeden, talebeler ilimlerini tamamlamak ve tahsil etmek için Bağdat’a, Gazzali’ye Ebû İshak eş-Şîrâzî’ye, İbn Sabbâğ’a ve diğer farklı âlimlere giderlerdi.³⁸

Buraya kadar asıl konumuz olan Şark Medreseleri, Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî - *Sütûr* adlı kitabın müellifi- dönemine kadar olan zaman dilimini; bölgedeki ilmî hareketliliği, eğitim-öğretim tarihini imkân ve kaynaklar dâhilinde izaha çalıştık. Böylelikle, Peygamber Efendimiz zamanında başlayıp Dosteki (Mervani) Dönemi’ne kadar süregelen İslamî eğitim-öğretimi ve o dönemde devlet nezdinde muteber kabul edilen âlimleri de izah etmeye çalıştık. Bu da Dosteki (Mervani) Dönemi’nin tarihî Hicri 370-476 (M. 982-1086) ile doğrudan bağlantılı bir şekilde Şark Medreseleri tarihi açısından eğitim-öğretimin bir asrı aşan bir dilimini kapsamaktadır. İslam

---

³⁶ A.g.e., 258.

³⁷ A.g.e., 259.

³⁸ A.g.e., 254.

dininin eğitim öğretim faaliyetlerinin başladığı bu coğrafyada daha sonra bölgenin idaresi sırasıyla Selçuklulara ve Osmanlılara geçmiştir. Bölgenin, Dosteki'lerden (Mervani) sonra (476/1086) Selçukluların eline geçmesiyle İslamî eğitim-öğretim, daha önce bulunan kurumlar üzerinde gelişerek devam etmiştir. Zengiler Dönemi'nde de ulemaya ve eğitim öğretime büyük önem verilmiştir. Bu durum, Eyyubiler Dönemi'ne geçişle daha da ilerlemiş. Hem bölge hem de İslam âleminde eğitim-öğretim alanında çok değerli bir zaman dilimi yaşanmıştır. Özellikle bu dönemde, bölge genelinde büyük âlimler yetişti. Tarihçi Ebu el-Fida, İbn Esir ve kardeşleri, İbn Şeddad, İbn Kuteybe, Suhreverdi ve Ayn el-Kudat Hemedânî gibi büyük filozoflar, Munis gibi mimarlar, matematikçi ve astrolog Muhyeddin Ahlatî, İbn Hallikân gibi biyografist, İbnü'n-Nedim gibi ansiklopedistler bu medreselerden ilim tahsil etmiş âlimlere örnek olarak gösterilebilir.³⁹

İslamî eğitim-öğretim başlangıcından itibaren gelişerek ilimde, eğitim-öğretimde zaman zaman altın çağını yaşamış ve bütün İslam coğrafyasında farklı alanlarda ünlü âlimler yetiştirmiştir. Bu süre zarfında, yönetimler el değiştirse bile, İslamî ilimlerde ve eğitim-öğretimde herhangi bir ilmî kopuş yaşanmamıştır. Ancak Moğolların H. 616 yılından itibaren İslam coğrafyasına saldırmalarıyla özellikle ilim merkezi olan bölgelere, Bağdat, Şam, Diyarbakır ve Silvan'a saldırmalarıyla, ilim ve kültürde ilerleme kaydeden bu ilim merkezleri, bu saldırılarla sekteye uğradı. Âlimler öldürüldü, kitaplar, kütüphaneler, eserler yakıldı. Abbasi hilafetine son verildi. Bölge ve İslam coğrafyası bu saldırılarla istikrarsızlaştırıldı. Şehirler yıkıldı. Millî servetler yok edildi.⁴⁰ On üçüncü asrın başlarında, cereyan eden bu hadiselerle, İslam coğrafyaları bütün alanlarda olduğu gibi eğitim-öğretimde de geriledi. Bu gerilemenin telafisi için -İslam âleminin toparlanması- iki asırlık geçiş dönemi yaşandı. Bu Moğol saldırıları 616 hicri tarihinde o dönemki İslam coğrafyasının kuzeyinden başlayarak,

---

³⁹ Nevzat Eminoglu, "Medreseyan Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2 (Aralık,2015): 197-214.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr el-Cezeri, *el-Kâmil*, 492-493-494-495-496.

güneye doğru, İslam hilafetinin başkenti Bağdat'a ve diğer şehirlere yayılarak, insanları kılıçtan geçirerek, şehirleri yıkarak 656 yılında Bağdat'ta Abbasi halifesini öldürdükten sonra, 658 yılında Mısır'a ulaştı. Ayn Calut Savaşı'nda İslam ordusu Muzaffer Kutuz komutasında Moğol ve Tatar ordularını yendi, Moğol ve Tatar ordusunu sevk ve idare eden Ketboğa bu savaşta öldürüldü (658/1260).⁴¹

Bu olayı bölgenin ilim tarihi açısından değerlendirdiğimizde, Moğol ve Tatarların bu yaptıkları Haçlı Ordularının yapamadıkları kadar bir tahribat oluşturdu. Bu da İslam milletlerinin bu bölgede, eğitim-öğretim vd. alanlarda iki asırlık zaman kaybına ve pek çok hasara neden olmuştur.

Bölgede eğitim-öğretimde, sosyal ve ticari hayatta yaşanan bu facia ve kopuş, akıllara şu düşünceyi getirebilir. Bölgede verilen ilmî icazetler, silsile yoluyla salimen günümüze kadar ulaşmıştır. Çünkü şehirler, beldeler ve köyler bu dönemde yıkımdan geçmiştir. Camiler, medreseler, ilim yuvaları ve kütüphaneler yakılmış ve yıkılmıştır. Moğolların saldırılarıyla geçen kırk yıllık bu dönem, bölge için bir karanlık ve kırım dönemi olmuştur. Bu nedenle ki o yıkıcı dönemden itibaren bölgedeki medreseler eğitim-öğretimdeki sıra kitaplarını ezbere dayalı bir şekilde icra etmiş olabilirler.

Yörenin âlim bir müderrisi olarak, Molla Abdulvap Barış'a⁴² medresedeki ezber ile

---

⁴¹ Ebu'l-Fidâ el-Hâfız İbn Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, 7 bs. C.13, (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1988), 200-218-220.

⁴² Şark Medreselerinin müntesibi olan rahmetli babam "Molla Abdulvahap Barış" (1943-2017) Siirt'in Erüh ilçesine bağlı Zıvıng Medresesi'nde Seyda Molla Muhammed'in yanında, Şırnak ilinin İdil ilçesinin Fırfel Medresesi'nde Seyda Molla Abdullah'ın yanında, Mardin ilinin Midyat ilçesinin Arnas Medresesi'nde Seyda Molla Zübeyir'in (kendileri yaşlı olup hâlen hayattadır. Kendilerine Allah'tan sağlık selamet ve şifalar dilerim.) yanında, Mardin'in Kızıltepe ilçesinde Seyda Molla Ahmed'in yanında, Kamışlı'nın Haznevi Medresesi dâhil olmak üzere medresedeki eğitim öğretimini tamamladıktan sonra, Mardin merkezde çalışarak İmam-Hatiplik sınavlarını başarıyla tamamladıktan sonra, 1970-72 yıllarında Diyanet Teşkilatında resmî olarak Mardin'in Midyat ilçesinin Çavuşlu köyüne imam-hatip olarak atanmıştır. İmam-hatiplik sınavlarına hazırlandığı sürede de Mardin'in

ilgili soru sorulur. Bir anekdotla cevap verir: “Bir gün âlimin biri, katır yüklü kitaplarıyla birlikte yolculuk yaparken eşkıyalar, yolunu kesmiş yükünün ne olduğunu sormuşlar, o da yükünün kendilerine yaramadığını, ancak sadece kendisi gibi âlim olanlara yaradığını ve yükünün ilim ile ilgili kitaplar olduğunu söylemiş ama eşkıyalar oralı olmamış. Kitaplarını alırsak senin de ilmîni almış olacağız, demişler. Yolcu âlim ne yaptıysa kitaplarını kurtarmaya muvaffak olamamıştır. Âlim yolcu üzüntülü bir şekilde uzun süre düşündükten sonra, ilmin kafada ve kalpte taşınmasının gerektiğine kanaat getirmiş.” Molla Abdulvahap bu anektedu anlattıktan sonra, şöyle dedi: “Bu darb-ı mesel asırlarca bölge medreselerinde ilim ehli tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmıştır”⁴³

Bu anekdotla birlikte, hadisenin altında yatan nedenin Moğol istilasının veya buna benzer başka hadiselerin olabileceği tehlikesine istinaden, medreselerdeki ezber usulünün ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir.

Bu bağlamda ilimde icazet sislilerini unutmamak gerekir. Çünkü, silsile yoluyla Peygamber Efendimize (s.a.v.) ulaşan ilmî icazetler, Şark Medreselerinin gelenekten kopmadığının ve geleceğe dirayetle yol aldığı bir göstergesidir.

Bu bölgede yaşayan Kürtler de diğer milli unsurlar gibi eğitim-öğretimlerini bu

---

Kızıltepe ilçesine bağlı Haramreş ve Hıbihebelek köylerinde ve Urfa'nın Bozova ilçesinin Merdismail köyünde fahri imamlık yapmıştır. 1976 yılında üniversite sınavına girerek İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kaydını yapmıştır. Ancak üniversite eğitimine devam edemediği için eğitimini sonlandırarak Mardin ilinin Nusaybin ilçesinin Zeynelabidin Camisi'ndeki imam-hatiplik görevine dönmüştür. Nusaybin Zeynelabidin Camisi'nde imam-hatiplik görevini icra ederken aynı cami müktesabatında o dönem Nusaybin vaizi Molla Yunus'la birlikte 8 tane talebeye müderrislik yapmıştır. Ayrıca Şâfiî mezhebine müntesip Ömer Abdulcebbar'a ait Şâfiî ilmihali olan *Takrîbü'l-Fıkhı's-Şâfi'i* adlı Arapça eseri, Türkçeye tercüme etmiş fakat basılmamıştır (Daktilo ile kendisi yazmıştır.).

⁴³ Abdulvap Barış, Mardin'in Midyat ilçesine Bağlı Narlı (Heleh) köyünde 1943 yılında doğdu. 2017 yılının Şubat ayında hakkın rahmetine kavuşmuştur.

medreseler yoluyla tahsil ederek, insanlığın ihtiyacı doğrultusunda kadrolarını yetiştirmek amacıyla kendi medreselerini kurdular. Şark Medreselerinin kuruluşunda asıl maya, inanç, kültür ve eğitim-öğretimdir. Bölgede konuşulan dil dolayısı ile medreselerde de eğitim-öğretim Arapça-Kürtçe icra edilmiştir. Bu münasebetle Kürtler’de Akidede Eş’arî mezhebi üzerinde neredeyse bir inanç birliği oluşmuştur. Fıkhî mezhep olarak ise Şâfîilik, bölgede hemen hemen bütün yaşamsal alanlara yansımıştır. Böylece medreselerdeki bu eğitim-öğretimle klasik Kürt edebiyatı oluşmaya başlamıştır.⁴⁴ Medreselerdeki eğitim-öğretim sayesinde oluşan bu klasik Kürt edebiyatı, Türk, Arap ve Fars edebiyatı ile bölgenin kadim edebiyatlarındandır. Bu itibarla Kürtçeyle eğitim-öğretim ve Kürtçenin yazı dili olarak kullanılması da bu medreseler sayesinde olmuştur.

Şark Medreselerini üç ana başlık altında toplayabiliriz:

- a) Sultan veya Sultaniye Medreseleri
- b) Mirlerin veya Beyliklerin Medreseleri
- c) Şeyhlerin Medreseleri

2.2. Sultan veya Sultaniye Medreseleri

Saltanata bağlı bu medreseler, eğitim-öğretimi sadece dinî ilimlerde değil, diğer ilim alanlarında da skalası geniş olan bir medresedir. Saltanata bağlı bu medreselerin kurulduğu yerler; Dinever, Hemedan, Sırmac, Hulvan, Erbil, Salmas, Merağa, Urmiye, Tebriz, Şehrızor, Ruha (Urfa), Şam, Halep ve Kahire’dir.⁴⁵ Bu sultan medreseleri, Hasanveyhi Hanedanı, Mervani (Dosteki) Hanedanı ve Eyyubi hanedanlarının dönemlerinde oluşan medreselerdir.

2.2.1. Hasanveyhi Hanedan Medreseleri

Bu hanedan devleti hicrî 250 yıllarında Hemedan ve Dinever’de Hasanveyhiler

---

⁴⁴ Eminoğlu, “Medreseyan Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri”.

⁴⁵ A.g.e.

tarafından kurulmuştur, bu hanedanın başkenti Dinever'de çokça âlim yetişmiş, buradan da İslam âlemine dağılmışlardır. Dinever, kurumsal ilim medreseleriyle meşhur olmuştur. Ayrıca bu hanedanlık döneminde ünlenen âlimlerden Ebu Hanife ed-Dineveri (282/895), ilim talebeleri yetiştirmiş, ilmî eserler te'lif etmiştir. Hasenveyhilerin devletindeki bu ilmî hareketlilik medreselerin oluşlarının işaretidir.⁴⁶

2.2.2. Mervani (Dosteki) Hanedan Medreseleri

Mervani (Dosteki) Devleti 370/984 yıllarında Ahmed b. Mervan tarafından kurulmasıyla Şark Bölgesi huzur ve istikrara kavuştu. Mervaniler (Dosteki) eğitim-öğretim faaliyetlerine büyük önem verdi. En ünlü medreseleri başkent Farkin Cami medreseleri, Diyarbakır Büyük Cami medreseleri, Cizre Bölgesi (Hakkâri, Şırnak, İmadiye ve İdil'i kapsamaktadır.) ve Bitlis Medreseleridir. Mervani (Dosteki) Devleti tarafından ilim tahsiline verilen öneme istinaden, bölge dışından çokça şair, edip ve âlim bölgeye yerleşti.

Şark Bölgesi'nde, İslamiyet'ten önce de Hristiyan manastırları ve Zerdüştlere ait ilim merkezleri vardı. Bölgeye İslam dini geldikten sonra, camilerin inşasıyla, İslamî eğitim-öğretim hız kazanmış, Mervaniler (Dosteki) Dönemi'ne gelindiğinde, Farkin (Silvan) ve Cizre'de büyük medreseler kurulmuştur. Ebu Nasr b. Mervan döneminde (40-453/1011-1061)⁴⁷ âlimler himaye edildi. Bu dönemde Şâfiî mezhebi bölgeye yayıldı. Bir asrı aşkın bir zaman diliminde hüküm süren bu devlet; bölgede camiler, medreseler, köprüler ve su kanalları inşa etti. Ancak bölgede bu devletin kurulmasıyla birlikte, özellikle Serhat Bölgesi'nde yeniden meskûn hâle getirdikleri köyleri, âlim, veli, melâ ve şeyh isimleriyle isimlendirmişlerdir. Şöyle ki; Şeyhveliya, Şervanşeyh, Hamzeşeyh, Şeyhyakup, Mele Davud, Melamustafa, Semerşeyh, Melekend, Melakork, Meladerman, Melahıdra, Melaosman, Melaahmed, Şeyhan, Hacı, Melakasım, Melamelik, Melaibrahim, Melakameran, Şeyhcuma gibi isimlerle isimlendirilmişlerdir. Sünnî ve Şâfiî olan bu medreseler bölgede başı çekmektedir.

---

⁴⁶ A.g.e.

⁴⁷ Yûsuf, *ed-Devletü'd-Dostekiyye*, C. 1, 189.

Selçuklu Dönemi'ne geçişte de (478/1086) İslamî ilimlerde herhangi bir kopuş yaşanmamış, eğitim-öğretime devam edilmiş, bölgede medreseler artırılmıştır. Mervani Devleti, Selçukluların Bizans'la savaşlarında, Selçuklulara maddi, manevi ve askerî olarak yardım etmiştir.⁴⁸

2.2.3. Eyyubi Hanedan Medreseleri

Eyyubiler bütün bir İslam coğrafyasını adalet ve cesaretle himaye etmenin yanı sıra, İslam âlemine eğitim-öğretimde de büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Şam'daki medreselerin çoğunluğunu Nureddin Zengi ve Salahaddin-i Eyyubi kurmuştur. Mısır ve Filistin'deki medreselerin müessisi Salahaddin-i Eyyubidir. Bu dönemde bölgede ve bütün İslam âleminde, sadece İslamî ilimlerde değil diğer bütün bilimlerde de eğitim-öğretim ve kültür altın çağını yaşadı. Salahaddin-i Eyyubi vefat ettiği zaman para, mal, mülk namına herhangi şahsî bir miras bırakmamıştır. Vefatından sonra bir dinar, bir at ve kendi şahsî savaş aletlerini miras olarak bırakmıştır. Bütün varını yoğunu medrese, han, ribat, kütüphane ve eğitim-öğretime ayırmıştır. Salahaddin'den sonra bu durum varisleri tarafından da devam ettirilmiştir. Bölge de Eyyubilerin yaptığı bu hizmetten nasibini almış, Urfa, Amid (Diyarbakır), Silvan, Bitlis, Serhad (Doğu), Ağrı (Ağrı), Erzurum, Kars ve Kafkaslara kadar olan bölgede cami ve medreseler inşa edilip bunları idare edecek vakıflarla müesses hâle getirilmişlerdir. Bunu yaparlarken de Şâfiîliği ve Sünniliği yaymışlardır.⁴⁹

2.3. Mirlik (Beylikler) Medreseleri

Diğer adıyla şehir devletler ya da beylikler, daha önce zikrettiğimiz Moğolların İslam âlemine saldırılarıyla, önceden var olan bölge devletleri yıkılıp yerini Mirliklere (Beyliklere) bıraktı. XIII. yy.'dan (1260'tan) sonra bölgede kurulmuş olan Mirliklerin eğitim-öğretim müesseseleri hakkında biraz daha detaylı bilgiler günümüze kadar ulaşmaktadır. Bu dönemde Mirler tarafından kurulan medreseler birer üniversiteyi

---

⁴⁸ Eminoğlu, "Medreseyan Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri".

⁴⁹ A.g.e.

andırıyor, hatta birer şehir üniversitesidirler. Bu medreselerden eğitim-öğretim yoluyla, bürokrat, serdar, diplomat, tarihçi, astronom, mühendis, hekim, kadı, müftü, sanatkâr, âlim, imam, hatip, müezzin, vezir ve aydınları yetiştirirdi. O dönemde zaten bütün İslam devletleri de bu metodu izliyordu.⁵⁰

Bölgenin her Kürt Mirliğinde bu dönemde medreselerinin, kendi yöntem ve esasları vardır. Bu Mirlik Medreselerinin çoğunluğu XV ve XVII. yy.da kurulmuşlardır. Bu medreselerden, Kubbehane Medresesi ve Kırmızı Medrese (Medresa Sor) hem mimari açıdan hem de eğitim-öğretim yönünden, o dönemin İslam âleminde var olan medreselerden farklılık arz etmez. Bu medreselerde eğitim dili Kürtçe idi.

Bölgede birçok merkezde kurulmuş olan Mirlik Medreseleri şunlardır.

2.3.1. Cizre Mirlik Medreseleri

Üç tarafı Dicle'nin akan sularıyla çevrili olan bu şehir, Hazreti Ömer'in (r.a.) hilafeti döneminde İslam coğrafyasına katıldıktan sonra Müslümanlar şehrin bu ada görünümüne "Cezire" adını vermişlerdir. Hazreti Ömer (r.a.) tarafından Cizre'de mescidin inşasıyla, eğitim-öğretim başlamıştır. Cizre'deki bu İslamî eğitim-öğretim, Musul, Basra ve Kufe'de yapılan İslamî eğitim-öğretime benzer şekilde başlamıştır. İslamlaşmayla Cizre şehri, ilim merkezlerinden biri olmuştur. Cizre Mirliği XIX. yy.ın sonlarına kadar devam etmiştir.⁵¹

Mervaniler (Dosteki) Dönemi'nde Cizre'de kurulan medreseler eğitim-öğretimde önemli ilerlemeler kaydetti. Eyyubi Atabeyleri tarafından, İslam âleminin yanı sıra özellikle bölgede Şam, Halep, Musul, Ruha (Urfa), Mardin, Nusaybin, Cizre, Amid (Diyarbakır), Bitlis, Ahlat ve Van gibi merkezlerde, eğitim-öğretimde en verimli çağını yaşadı. Bu da XI-XIII. yy.a rastlamaktadır. Bu dönemde Cizre'de, "Ebu el-İzz" ve üç âlim "İbn Esir" kardeşleri anımsamak gerekir. 1153/1233 yıllarında yaşayan, asıl adı "İsmail" olan "Ebu el-İzz" robot icat eden, su saati ve mekanik alet yapan

---

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ A.g.e.

mucitlerdendir.⁵² Cizre’de yetişen diğer üç kardeşler, Mecdüddin b. Esir (1149/1210), kardeşi İzzeddin b. Esir (1163/1233) ve Ziyeddin b. Esir (1163/1239) ilimde emsalsiz olan bu üç kardeşler, aynı zamanda diplomat ve devlet başkanlarına danışmanlık yapan kıymetli şahsiyetlerdir.⁵³ Mecdüddin’in 10, İzzeddin’in 6 ve Ziyaeddin’in 7 te’lif edilmiş eseri bulunmaktadır. Ayrıca 1350/1429 yıllarında yaşayan ünlü âlimlerden “İbn el-Cezerî” tefsir, hadis, siyer-i nebi, İslam tarihi ve hece ilmihali gibi konularda kayda değer 90 eserin müellifidir.

Cizre’de 1515 yılına kadar bulunan dört ana medrese vardır. Bunların dördü de Şâfiî mezhebine göre ilimdeki eğitim-öğretimlerini icra ederlerdi. Bunlar, “İbnü’l-Bizri Medresesi, Atabey Zahıruddin Medresesi, Radviyye Medresesi ve Kadı Cemaleddin Medresesi” adlı medreselerdir. Bunların dışında Cizre’de birçok medrese kurulmuştur. Bu medreselerin çoğu hâlâ ayaktaadır. Abdaliye Medresesi 1437’de Mir Abdal b. Seyfeddin Boti tarafından yapılmıştır. Süleymaniye Medresesi 1573’te Mir Muhammed tarafından yapılmıştır. Mecidiye Medresesi, Mir Mecdüddin tarafından yapılmıştır. Kırmızı Medrese (Medreseya Sor) -araştırmalara göre- 1470-1520’li yıllarda II. Han Şeref tarafından kurulmuştur. Sevgi ve aşk şairlerinin piri (miri) olan Şeyh Ahmed (v. 1479) bu cami ve medresede medfundur.⁵⁴ Cizre’de doğan Melayê Cizîrî (v. 1640) şer’î ilimleri Diyarbakır’da tahsil etmiş ve Kırmızı Medrese’de ders vermiştir. Vahdet-i vücûd meşrebine sahip olan Melayê Cizîrî’nin Dîvân’ı halk arasında oldukça şöhret bulmuştur.⁵⁵

---

⁵² A.g.e., Süheyl Sabân, “Cezîretü İbn Ömer fi’t-târihi ve’l-hadâra”, *Mecelletu’l-Faysal, Mektebetü’l-Melik Fehd el-Vataniyye*, (2001): 44-57.

⁵³ Eminoğlu, “Medreseyen Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri”.

⁵⁴ A.g.e. Eminoğlu.

⁵⁵ Abdurrahim Alkış, “XII. Ve XVII. Asırlar Arasında Diyarbakır’da Tasavvuf Kültürü”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 8 (2015): 15-32. www.e-sarkiyat.com [16.08.2016].

2.3.2. Bitlis Mirlerinin Medreseleri

Bitlis mirleri bu dönemde bölgede Kürtler adına önemli roller üstlenmiş, eğitim-öğretim ve medrese alanlarında kayda değer hizmetlerde bulunmuşlardır. *Şerefname*'nin yazarı Şeref Han burada yetişmiştir. Bitlis Mirliğinde; Şemsiye, Sultaniye, Şerefiye, Hatibiye, Hacibegiyeye, Ahlakiye ve Tahaikiye adlı medreseler, *Şerefname*'de ve halk arasında zikredilmektedir. Bütün bu medreseler “Şemsiye Külliyesi” adı altında tanzim edilip kurulmuşlardır. Evliya Çelebi ise 4 medreseden ve 70 tane sibyan mektebinden bahsetmektedir. Şeref Han 1591’de Hatibiye, Hacibegiyeye, Şükriye, İdrisiye ve İhlasiye diye bilinen bu 5 medresenin kurucusudur.⁵⁶

2.3.3. Hakkâri Mirlerinin Medreseleri

Hakkâri Mirlik Medreseleri de diğer Mirlik Medreselerinin, eğitim-öğretimdeki rolüyle birlikte bölgesel kültür ve edebiyata önem verildiğinin göstergesidir. Buna istinaden, 1560-1578 yıllarında Hakkâri mirliğini yapan Mir Zeynel tarafından Çolemerig’in Gulareş Mahallesi’nde Mir Zeynel Medresesi kurulmuştur. Mir Zeynel bu medresenin avlusunda medfundur. Kürtçe mevlidin yazarı, şair ve edebiyatçı “Mele Hüseyin Bateyi” bu Mirlik Dönemin’de ilim tahsilini yapmıştır. Ayrıca Melik Muhammed tarafından yapılan, Melik Muhammed Esed Medresesi de 1910 yılına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerini icra etmiştir. Melik Muhammed ve ailesi bu medresenin yanında medfundurlar. Bu medreselere, 1700-1701 yıllarında yapılan Meydan Medresesi’ni de ilave edebiliriz. Bu medresenin kim tarafından yapıldığı malum değildir.⁵⁷

2.3.4. Müküs Mirlerinin Medreseleri

Müküs Mirleri de ilme, eğitim-öğretime büyük önem vermiş, bu alanda büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bölgede Müküs, konum olarak içine Van vilayetini de alan bölgedir. XVI ve XVII. yy.larda -özellikle 1520-1566 yıllarında- Mir Hasan Veli

---

⁵⁶ Eminoğlu, “Medreseyan Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri”.

⁵⁷ A.g.e.

Dönemi’nde cami, manastır ve kilise yan yana inşa edilmiş, Mir Hasan Veli eğitim-öğretime ve imarete büyük önem vermiştir. Müküs’te Mir Hasan Veli adına kurulmuş çokça imaret vardır. Müküs Mirleri, Müküs merkez, Vestan, Tağ, İspayarde ve diğer bölgelerde medreseler kurmuşlardır. Norşin Medresesi aslında Şeyh Abdurrahman Taği’nin kurduğu Tağ Medresesi’nin bir koludur. Müküs’lü Ali Teremohi’nin yazdığı en eski Kürtçe gramer eseri Müküs Mirliği Dönemi’nde kaleme alınmış, te’lif edilmiştir. Arapçanın yanı sıra Farsçayı da içeren bu kitap, Kürtçe gramer kitabı olarak 1591 yılında te’lif edilmiştir. Ayrıca ünlü Kürt edebiyatçı “Fekiye Teyran” da bu Mirlik Dönemi’nde yetişmiştir. Mir Hasan Veli Medresesi hâlen ayakta olup ziyaret alanı olarak kullanılmaktadır.⁵⁸

2.3.5. Hasankeyf (Heskef) ve Şirvan Mirlerinin Medreseleri

Kökenleri Eyyubilere dayanan bu bölgenin mirleri özellikle Şirvan mirleri, bu mirliğe bağlı medreselerde, Eyyubiler Dönemi’ndeki düzenle, eğitim-öğretim faaliyetlerini icra ederlerdi. Bu mirliğin kökenleri Eyyubilere dayandığı için (Eyyubilerde sarayda Arapça kullanılırdı.) özellikle Siirt merkezde ve Siirt ile Şirvan arasında yer alan Rıstak mıntıkası da hâlen Arap dilini kullanmaktadırlar. Bu nedenle Rıstak Bölgesi’nde eğitim-öğretim düzeni ve geleneğinin zenginliği bu Mirlik Dönemi’nde de Eyyubilere dayanmakta, Eyyubilerdeki düzenle yürütülmektedir. Bu nedenle Siirt, Rıstak ve Hasankeyf, mirlik ve kültür olarak birbirleriyle bağlı olan bölgelerdir. Buna istinaden medreselerdeki eğitim-öğretimleri de birbirleriyle yakından bağlantılıdır. Bu mirlikte, başta Zeynel Bey Medresesi, Şirvan ve Şirvan merkezine bağlı (Hasankeyf ve Şirvan) Halenze Medresesi, Tillo Medresesi ve Fersaf Medresesi, bu Mirlik Dönemi’nde kurulan medreselerdir.⁵⁹

2.3.6. Serhat Mirlerinin Medreseleri

Bazid (Doğubeyazıt), Van ve çevrelerinden oluşan Serhat Bölgesi’ni, Mahmudi, Celali ve Hayderiler yönetmekteydi. Bu bölgenin mirleri de eğitim-öğretime önem vermiş,

---

⁵⁸ A.g.e.

⁵⁹ A.g.e.

medreseler inşa etmişlerdir. Bu medreselerden, Ahmed-i Hani, Mela Mahmud-i Beyazidi ve Halife Yusuf-ê Celali, gibi âlimler, Serhat Bölgesi'nde yetişmiştir. Serhat Medreselerinin merkezi Bazid idi. Bazid'de ünlenen medrese Sinaniye Medresesi'dir. Aynı şekilde Hoşab Medresesi de meşhur bir medreseydi. Bu dönem 1640'lı yılları göstermektedir. Bu dönemde Ahlat'ta da büyük medreseler, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmekteydiler⁶⁰

2.4. Şeyhlerin Medreseleri

Osmanlı Devleti, 1846-1850'li yıllarda bölgede (Şark Bölgesi), özerk bir şekilde hüküm süren mirliklerin (beylikler) yönetimine son vererek adem-i merkeziyetçi sisteme geçti. Mirlik yönetiminin son bulmasıyla, bölgede gelişen olaylarla birlikte, yönetimde ve eğitim-öğretimde boşluk oluştu. Eğitim-öğretim faaliyetlerini icra eden mirliklere bağlı medreseler de bundan nasibini alarak sahipsiz kaldı. Daha önce bu mirliklerle birlikte, eğitim-öğretim faaliyetlerini özerk bir şekilde icra eden medreseler, aşamalı olarak yerini, Nakşibendi tarikatı şeyhlerine bıraktı. Nakşibendi tarikatını bölgeye yayan Şeyh Halid-i Şehrizori'dir. Daha önce yörenin sultanları ve mirleri tarafından şehirlerde ve büyük ilçelerde kurulan medreselerle birlikte, şeyh ve mollalar (melalar) çoğunlukla medreselerini köylerde inşa etmişlerdir. Bölgede kurulan ilk şeyhlik medreseleri Kadirî tarikatına mensup ya da Kadirî tarikatıyla irtibat hâlinde olan medreselerdir. Şeyh Abdulkadir Geylani ile başlayan, 1000/1100 yıllarından 1850'lere kadar, oradan da günümüze kadar devam etmişlerdir.⁶¹ Kadirî tarikatına mensup veya irtibatlı medreseler şunlardır:

2.4.1. Şeyh Adiy b. Misafir Hakkâri Medresesi

Dimeşk'in batısında Beyt el-Fa'r'da doğan Şeyh Adiy, Ukeyl el-Minbicî'nin yanında eğitimini tamamladıktan sonra Bağdat'ta Şeyh Hammad ed-Debbas'la arkadaşlık yaptı. Daha sonra da Şeyh Abdulkadir Geylani, Ebu'l-Vefâ el-Helevanî ve Ebû Necip es-Suhreverdi'yle irtibatta kaldıktan sonra Hakkâri'nin dağ köylerinden birine gelip

---

⁶⁰ A.g.e.

⁶¹ A.g.e.

yerleşerek medresesini kurdu. Tedafi'nin anlattığına göre, Şeyh Adiy ulum-u Şer'iyye'de en iyi âlimlerdendi ve zahitti. Bütün ömrünü burada kurduğu medresede eğitim-öğretim ve ibadetle geçirdi. Şeyh Adiy kaldığı bu köyde 557 hicri yılında vefat etti ve burada medfundur.⁶²

2.4.2. Hayat b. Kays el-Harrani Medresesi

Âlim ve zahid olan bu zat, medresesini Harran'da kurmuş, burada hicri 581 yılında vefat etmiştir. Kendisi aynı zamanda Şeyh Abdulkadir Geylani ve Şeyh Adiy b. Misafir ile irtibatlı idi. Şeyh Hayat eğitim-öğretim ve züht açısından çok âlim yetiştirdi. Harran ve çevresini öyle etkiledi ki bu vesile ile İbn Teymiyye ailesi gibi âlimler yetişti. Şeyh Hayat'ı; Nureddin Zengi ve Salahaddin-i Eyyubi gibi devlet adamları, ziyaret etmişler kendisi ile istişarede bulunmuşlardır.

2.4.3. Mevla ez-Zuli Medresesi (Sultan Şeyh Musa ez-Zuli) Mardin Medresesi

Bu medreseyi Şeyh Musa b. Mahan ez-Zulî, (Zeval adlı Kürt kabilesine mensub), Mardin şehrinde kurdu. Döneminin en ünlü şeyh ve âlimlerdendi. Şeyh Abdulkadir Geylani ile sıkı ilişkileri vardı. Şeyh Abdulkadir, Şeyh Musa'yı gördüğü zaman, saygı ve hürmetle karşılardı. Şeyh Musa Mardin'de kurduğu medresesinde eğitim-öğretim ve irşada -hicri 560- vefat edinceye kadar devam etti. Sultan Şeyh Musa ez-Zulî'nin medresesinde eğitim-öğretim faaliyetleri günümüze kadar devam etmektedir. Sultan Şeyh Musa ez-Zulî, Mardin'de kurduğu medresenin hemen yanı başında dergâhı, onun bitişiğinde ise çilehanesi bulunmaktadır. Kendisi, çilehanesinde medfundur (470-560/1077-1164).⁶³

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız, Kadirî tarikatı şeyhliğine mensup medreseler

---

⁶² Mâcîd Ursân el-Keylânî, *Hâkezâ zahera cîlu Salâhaddîn ve hâkezâ âdet el-Kuds* (el-İmâratü'l-Arabiyye, Dâru'l-Kalem, 2002), 224.

⁶³ A.g.e., 232, Abdulvahâp Şa'rânî, *Tabakâtü'l-kübra*, PDF, www.al-mostafa.com [09.09.2017],- Zeyneddîn Muhammed Abdurraûf el-Menavî , *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî terâcimi's-sâde es-sûfiyye Tabakâtü'l-kübrâ*, C.2, (Beyrut, Dâru Sâdır,Yayın Tarihsiz), 308-309.

veya Kadirî tarikatıyla irtibatlı medreselerdir. Sultan ve mirliklere bağı medreseler, büyük şehir ve ilçelerde faaliyet gösterirlerken, Kadirî şeyhliğine mensup veya irtibatlı medreseler de eğitim-öğretim faaliyetlerini daha çok bu büyük şehir ve ilçelerin etrafındaki köylerde icra ederlerdi. Kadirîliğe mensup bu medreselerin amacı bölgedeki şehir ve ilçelerden uzak olan yerleşim yerlerine, yayla ve köylere eğitim-öğretimle birlikte irşat faaliyetlerini yürütmektir. Nitekim bu dönemde, bölgenin bu ünlü zahid âlimleri tarafından ve medreselerde nice ünlü âlimler, şeyhler yetişmiş, kadı ve devlet başkanlarına danışman hatta bu devlet başkanlarının ordularında komutan olarak vazife yapmışlardır.⁶⁴

2.4.4. Mevlâna Halid-i Bağdadi Medrese ve Dergâhları

1811-1827 yıllarından itibaren, Mevlâna Halid-i Bağdadi eş-Şehrizori, Nakşibendi tarikatını bölgeye yaydı. Bu yayılma Kadiriliği geçti. Nakşibendi tarikatı ön plana çıktı. Çünkü Nakşibendi Halidî şeyhinin halifeleri hem imam hem de âlimdirler. Bölgede Kürt Mirliklerinin ortadan kaldırılmasıyla bölge medreseleri, Nakşibendi tarikatının Halidî koluna mensup şeyh ve âlimleri tarafından eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiler.⁶⁵ Mirlikler (beylikler) ortadan kaldırıldıktan sonra, Nakşibendi tarikatına mensup şeyhler, bölgede bu vesileyle boşalan siyasi otoritesine ve idaresine el attılar. Özellikle şehirleri kuşatan köylere yerleştiler, Nehr, Şemzinan (Şemdinli), Basret, Barzan, Tağ, Seydava, Palo, Kolhisar, Norşin, Ohin, Zokeyd, Herzan (Garzan), Hızma, Havel, Fersaf, Rıstak, Erbo, Gırdıkan, Erbine, Dodan, Verkanıs, Beşiri, Farkin (Silvan), Mısırc ve Hazzo gibi yerleşim birimlerinde de ilerleme kaydettiler.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin otonom olan Kürt Mirliklerine son vermesiyle boşalan siyasi ve idari otoritenin yeri, gönderilen merkezi valiler tarafından doldurulamadı. Bu otorite boşluğu, dini ilimler sayesinde, Nakşi Halidî şeyhler ve

---

⁶⁴ el-Keylânî, *Hâkezâ zahera cilu Salâhaddîn ve hâkezâ âdet el-Kuds*, 226.

⁶⁵ Eminoglu, "Medreseyen Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri".

halifeleri tarafından dolduruldu. Bu dönemde Kürt medreselerinin en önemli geleneklerinden biri, talebe şayet çalışkan ve zeki ise medrese tahsilini tamamlayıp icazetini aldıktan sonra, medresesi olmayan bir köye gidip, oraya medrese inşa ederek hizmete devam etmesidir.⁶⁶

Daha önce Saltanat ve Mirlik (Beylik) Medreselerinde yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri, sadece dinî ilimlere münhasır bir eğitim-öğretim değildi. İslamî ilimlerin yanında diğer ilimler de icra edilirdi. Şeyhlik Medreseleri ise sadece İslamî ilimlere münhasır olarak günümüze kadar devam etmiştir. Bu vesile ile bölge medreselerinin eğitim-öğretim alanları daralmıştır. Bununla birlikte eğitim-öğretimde daralma olsa bile bölge medreseleri günümüze kadar ulaşmış, hâlen faal olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Nakşibendi Halidî tarikatı, “mela” ve “seyda”ların medreseleri ile şeyh ve halifelerin dergâh ve zaviyeleriyle mezc ederek birçok şehir ve ülkelere yayılarak güç elde ettiler. Sadece İslamî ilimlerle münhasır kalan bu medreselerde Nakşi şeyhleri İslamî ilimlerle birlikte Ehli Sünnet vel-Cemaat düşüncesini, tasavvufu birarada ön plana çıkardılar. 1850-1925 yılları arasında cereyan eden bu durumla birlikte bölgede genel olarak sadece İslamî ilimler alanında eğitim-öğretimle yetinen ve diğer pozitif ilimlere ilgi duyulmaması nedeniyle medreseler kendilerini yenileyemeyip çağın gereklerine cevap verememişlerdir. “Asırlarca toplum ve devlet nezdindeki misyon ve etkinliğini sürdüren medreseler, Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kapanma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Resmen kapanış, medreseler üzerinde her ne kadar bir durgunluk getirmişse de sosyolojik olarak varlıklarını bir şekilde sürdürmüşlerdir.”⁶⁷

Bu alanda incelenmesi gereken önemli bir husus da Şark Medreselerinin küçülmüş dar hâliyle bile eğitim-öğretimin Kürtçe icra edildiğidir. Çünkü bölge sosyal yapı olarak bütün yaşamsal alanlarda ve günlük hayatta Kürtçeyi kullanmaktadır. Bu vesile ile Şark Medreseleri, bölgenin İslamî ilimlerdeki ihtiyacını gidermektedir. Yasaklı

---

⁶⁶ A.g.e.

⁶⁷ Arpa, “Şark Medreseleri Programında Kur’an Birikimi”, S. 2 (2013): 99-123.

dönemlerde bile Şark Medreseleri, eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmüş, bölgeye kendi dilinde hizmet etmeye çalışmıştır. Medreseler modern çağda pozitif ilimlerde ilerleme kaydedip döneme ayak uyduramamıştır. Bunun sebep ve sıkıntıları ayrı bir konu olarak ele alınıp incelenmesi gereken ilmî bir vazifedir. Her şeye rağmen Şark Medreseleri bölgenin sosyal yapısına çare olmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi; coğrafi konumu ve sert arazi koşulları nedeniyle merkezle iletişimin zorluklarına rağmen bölge halkının ve medrese gönüllülerin yoğun çabaları sonucu medreselerin canlı kalması sağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi boyunca varlığını koruyan ve 1990'lı yılların zor şartlarında faaliyetlerini bir şekilde yürüten medreseler, o günün şartlarında birçok baskılara maruz kalmış, bölgedeki medreselerin çoğu işlevsiz hâle gelmiştir. 2002'den beri bölgedeki medreselerde bir kıpırdanma ve toparlanma meydana gelmiş, hatta zaman zaman söz konusu medreselere "Eğitim sistemi içerisinde bir hüviyet kazandırma his ve teşebbüsleri de belirlemiştir. Bu ılımlı yaklaşım neticesinde Doğu'daki bazı üniversiteler tarafından medrese ilahiyat buluşması çerçevesinde uluslararası sempozyumlar düzenlenmiştir."⁶⁸

Asırlarca varlıklarını devam ettiren medreselerin eğitim-öğretim ortamları ve programlarının incelenmesinin bilime katkısı olacaktır. Bu kapsamda yaptığımız incelemede medrese eğitim-öğretim programının Müretteb Cami Dersleri (sıra kitapları) arasında yer alan ve hâlen günümüz Şark Medreseleri ve Anadolu'nun başka vilayetlerinin medreselerinde de icra edilen eğitim-öğretimde yer alan *Sütûr* kitabı; istiâre, mecâz, teşbîh ve beyân ile ilgilidir. Bu kitap ve müellifi Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî ile ilgili kaleme aldığımız bu tezimizde, Şeyh Abdulhakîm'in müntesibi olduğu silsile, yetiştiği medrese dergâh ve bu "medrese dergâh"ın kaç koldan oluştuğu, hangi merkezlerden yayıldığı, bu merkez dergâhların kimler tarafından, ne zaman Nakşi Halidî olarak faaliyete başladıklarını, kaynaklar ve veriler doğrultusunda irdelemeye çalışacağız.

Tezimizin konusu olan *Sütûr* kitabının müellifi Şeyh Abdulhakîm'in (1273/1856), doğduğu tarih ve bulunduğu ortam göz önünde bulundurulduğunda özellikle Mevlâna

---

⁶⁸ A.g.e.

Halid'in Şeyh Abdulhakîm'den önce, Hakkâri Nehrî ve Cizre'ye buradan da Diyarbakır'a kadar yaptığı irşat ve eğitim seyahati önem arz etmektedir. Hakkâri'de Seyyid Taha en-Nehrî'yi halife olarak tayin etmiştir.⁶⁹ Buradan Cizre'ye geçmiş, Cizre'de de Şeyh Halid-i Cezeri'yi⁷⁰ halife olarak tayin ettikten sonra bölgeyi dolaşarak Diyarbakır'a varduktan sonra da Diyarbakır ve havalisine Şeyh Ali Septi'yi⁷¹ halife olarak tayin etmiştir. Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin bölgeye olan ziyareti, Nakşi Halidîliğin daha önce var olan medrese, âlim ve şeyh âlimlerinden de olan bu üç halifeyi bölge nezdinde ser halka olarak tayin etmesi “medrese dergâh”, “şeyh âlim” silsilesinin bu bölgede büyüyerek yayılmasının hız kazandığı dönemin 20 yıl öncesine denk gelmektedir. Şeyh Halid-i Bağdadî'den daha önce Seyyid Taha Nehrî bu “âlim şeyh” geleneğinden gelmektedir. Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî de aynı şekilde âlim şeyh geleneğinden gelen bir ailenin müntesibidir. Hakeza Şeyh Halid-i Cezeri de Mevlâna Halid-i Bağdadî ile karşılaşmadan önce Molla Halid el-Cezeri olarak Cizre'de ve çevrede tanınmaktadır. Peygamber Efendimizin en başından itibaren eğitim-öğretimi zühd ve takva ile birlikte yürütmesinden mülhem bölgede daha önce var olan ilim medreseleri, bu yeni gelenekle bir nevi sistemleşerek bölge medreseleri arasında güçlü bağlantılar oluşturmuştur. Buna Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifelerine gönderdiği mektupları örnek olarak verebiliriz.⁷² İslam tarihini gözlemlediğimiz zaman birlikte hareket etmenin, birbirlerine saygının eğitim-öğretimin ahlaki bir prensip olduğunu görürüz. Bu gelenek âlim sahâbiler arasında, mütevazı ve müttakki sahâbilerin saygı görmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin müctehid imamlardan İmam Malik'e Ebu Hanife'yi sorduklarında Ebu Hanife'yi

---

⁶⁹ Mehmet Saki Çakır, “Seyyid Sıbgatullah Arvasi Hizani ve Gayda Tekkesi”, *İhya Uluslararası İslam araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2016): 24-42.

⁷⁰ İbrahim Baz, “Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin Halifelerinden Şeyh Halid-i Cezeri ve Basret Dergahı”, *Tasavvuf İlmi Akademik Araştırma Dergisi*, (2013/2), 139-167.

⁷¹ Mehmet Şirin Ayış, Bingöl ve Çevresinde Halidilik, Bingöl Üniversitesi, *Ulusal Sempozyum*, (2017), s, 263-302.

⁷² Çakır, “Seyyid Sıbgatullah Arvasi Hizani ve Gayda Tekkesi”, 24-42.

övmüştür.⁷³ Bu itibarla Nakşi Halidî tarikatı, mela ve seydaların medreselerini, şeyh ve halifelerin dergâh ve zaviyelerini mezc ederek bu şekilde kendi aralarında sistemleşerek bütün Şark Bölgesi'ne, buradan da Anadolu'ya yayılarak fedakârlık ve mütevazılığı ön planda tutarak iyi bir ilerleme kaydettiler. Çünkü onlardan mühendislik vb. ilimler istenmiyordu. Onlardan istenen sadece İslamî ilimlerde halkın ve milletin ihtiyacına çare ve cevap olmaktı. Bu nedenle bu medreselere müntesip talip, ilim tahsilini bitirir bitirmez medresesiz köy ya da melası olmayan medrese arardı. Maddî fakirliği engel olarak görmeyip hizmet düşüncesi ile yola çıkardı. Onun düşüncesinde fedakârlık ve gönüllülük ön plandadır. Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî'nin neş'et ettiği dönem öncesinde Mevlâna Halid-i Bağdadi'ye intisap eden bu bölge medreseleri, şeyhleri, âlimleri ve bu âlim şeyh silsilelerinin üç ana merkez oldukları, Şeyh Abdulkâim'in doğduktan sonra bu medreselerden Basret'e intisap ettiğini ve bu medresenin kollarını, diğer medreselerle bağlantılarını ve ilmî icazet silsilelerinin Nakşî Halidî dergâh silsileleriyle bağlantılı olup olmadığını araştırmaya çalışacağız. Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin kendisi de Nakşibendi tarikatına intisap etmeden önce mela olduğu, yani ilmî icazetini aldıktan sonra, Nakşibendiliğe intisap ettiği bilinmektedir. Peki, Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin ilmî icazeti ile tarikat icazeti aynı gelenekten gelen icazetler midir? Ya da ilmî icazetinin silsilesi farklı mıdır? Bu bağlamda tasavvuf ile ilgili hususları detaylı olarak anlatmayacağız. Ancak dergâh medrese birlikteliği olması sebebiyle konumuzla alakalı bölümleri zikretmekle yetineceğiz.

Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin (v. 1827) halifelerinden Şeyh Halid-i Cezeri'ye (v. 1839), "Cizre'deki Kırmızı Medrese'de (Medreseya Sor) ilim tahsilini tamamladıktan sonra, Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin yanında seyr u sülûkunu da tamamlayarak Cizre Bölgesi'ni irşadla görevlendirilerek hilafet verilir."⁷⁴ Şeyh Halid-i Cezeri, Cizre ve

---

⁷³ Vehbi Süleyman Ğavcî, "Ebû Hanîfe en-Nu'mân", 5. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kalem li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1993), 109.

⁷⁴ Baz, "Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin Halifelerinden Şeyh Halid-i Cezeri ve BasretDergahı", *Tasavvuf İlmî Akademi Araştırma Dergisi*, 32, (2013/2): 139-167.

havalisinde irşat faaliyetlerini tamamladıktan sonra Basret olarak bilinen yerleşim alanına büyük bir mescid, yanına da bir medrese ve dergâh kurduktan sonra tedris ve irşat hizmetlerine başlar. Şeyh Halid-i Cezeri tedris ve irşat hizmetleri arttıkça Hacı Aliye ve özellikle Basret köyünün doğusunda, Gabar Dağı'nın doğusunda bulunan Derşev köyü ve Derşev aşireti mensuplarından çok sayıda kişi Şeyh Halid-i Cezeri'ye intisap eder. Medrese ve dergâha müntesip olan Hoser köyünün müderrisi ve şeyhi Şeyh Ali Meydini'nin rahle-i tedrisinde, Derşevî ailesinden Şeyh Reşid ed-Derşevî ve oğulları Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî ve Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî gibi birçok âlim ve arif yetişir.⁷⁵

Bu dönemde medreselerdeki eğitim-öğretim tedrisatı her ne kadar ilmî icazetle mücaz olan müderrisler tarafından icra edilse de bu medreselerin birbirleriyle olan iletişim ve bağlantıları Şeyh Halid-i Cezeri döneminden sonraki dönemle kıyaslandığında, imkânları daha kısıtlı olduğu aşikârdır. Bu nedenle Mevlâna Halid-i Bağdadi, daha önce var olan hem İslamî ilimler geleneğindeki eğitim-öğretim kurumu -medrese öncesi ve medrese sonrası- hem de var olan bu geleneğe Nakşibendi tarikatının yöntemleriyle yeni usuller ekleyerek bu minvalde ilerleme kaydetmiştir. Bu usullerden öne çıkanlar şunlardır:

- a) Medrese dergâhların birlikte yürütülmesi,
- b) Medrese icazeti almayanlara tarikat icazetinin verilmemesi,
- c) Tarikatta silsileye tabi olunması ve tabiiyetle nerede olursa olsun hem medresenin hem de tarikatın bileşenlerinin birbirleriyle irtibat ve iletişim hâlinde olmaları.

Buna istinaden bu yöntem ve gelenekle Halidî Nakşi tarikatına bağlı medreselerde bir nevi sistemleşme yoluna gidildiği söylenebilir. “Müceddidi elfi saniye bağlı Halidîlik kolu -medrese ve dergâhın birlikteliğini ön gören- zülcenaheyn (medrese, eğitim-öğretim-zühd) bir yapıya sahiptir. Bu nedenle eğitim-öğretimle birlikte ulema

---

⁷⁵ Muhammed Nuri eş-Şeyh Reşid en-Nakşibendî ed-Derşevî, *el-Kutufu'l-ceniyye fi terâcimi'l-âile ed-Derşeviyye*, 4-5. Bu eser Microsoft Word formatında yazarın oğlu Abdullah ed-Derşevi tarafından temin edilmiştir.

tarikatıdır.”⁷⁶ Buradan hareketle medreselerin kimi zaman âlimler veya meşhur müderrisler üzerinden ünlenmesi gibi veya âlime müntesip medresenin ünlenmesi gibi durumlar da hâsıl olmuştur. Örneğin; Molla Halil es-Siirdi’nin âlim ve ilmî icazette ser halka olarak ünlenme durumu göz önünde bulundurulabilir.

2.5. Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî’nin İntisap Ettiği Medreseler

Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî’nin müntesibi olduğu medreseler, Basret Medresesi, Nehrî Medresesi, Kırmızı Medrese, Hoser Medresesi, Şah (Çağlayan) Medresesi ve Diyarbakır Aktetepe Medreseleridir.

2.5.1 Basret Medresesi

Basret köyü, Şırnak il sınırları içinde bulunan Gabar Dağı’nın üzerinde ve batı yakasındadır. Günümüzde köyün ismi İnceler olarak değişmiş olup bölgede yaşanan sosyal olaylar nedeniyle 1994 yılında boşaltılmış ve hâlen iskâna kapalıdır. Basret köyündeki ilk medrese Mevlâna Halid-i Bağdadi’nin halifelerinden, Halid-i Cezeri ve kendisinden sonra postnişin olan damadı Şeyh Salih-i Sipki tarafından 1820’lerde kurulmuştur. Şeyh Salih-i Sipki’den sonra Muhammed Fersafî (Şeyhu’l-Hazin), Muhammed Ayni, Halid-i Zebarî (v. 1285-1868), Şeyh Ömer Zengani (v. 1890), Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî (v. 1905), Hüseyin Basreti (v. 1915), İbrahim Hakki ve Muhammed Said Seyda el-Cezeri’nin (v. 1968) eğitim-öğretimdeki yetkinlikleriyle Basret Medresesi merkez haline gelmiş, zaman içerisinde Basret köyü bölgenin en önemli ilim ve irşat merkezlerinden biri olmuştur. Bu “medrese dergâh”ta yetişenlerin ilmî ve tasavvufî yetkinlikleri Basret köyünün tanınmasına ve ilim taliplerinin ilgi odağı haline gelmesine vesile olmuş, köyde bu hizmetleri yürüten aile “Basret Şeyleri” diye anılır hâle gelmiştir.⁷⁷ Bu medrese dergâh ve bu medreseye bağlı medrese dergâhlar Şırnak, Cizre, Siirt, Bitlis, Mardin, Şanlıurfa, Batman, Diyarbakır, Gaziantep ve Kuzeydoğu Suriye’de hâlen saygı ve hürmetle anılmaya devam etmektedir.

---

⁷⁶ A.g.e.

⁷⁷ A.g.e., Necdet Tosun, *Nakşibendiyye, Türkiye’de Tarikatlar* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015): 611-692.

2.5.2. Nehrî Medresesi

Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden olan Seyyid Abdullah, Nehrî Medresesi'nin kurucusu olsa da bu medresenin etkinliğini sağlayan kişi, Seyyid Taha en-Nehrî'dir (v. 1852). Seyyid Taha, amcası Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra, Nehrî Medresesi dergâhının başına geçince, buraya ilim talipleri ilim öğrenmek, âlimler müderris olmak için gelmişlerdir. Bunun yanı sıra Nehrî dergâhının hem âlimleri hem de meşihatı Seyyid neseb olduklarından bölge tarafından da büyük rağbet görmüştür. Bu nedenle Nehrî; medrese, dergâh, cami, misafirhane ve aşhanesiyle külliye dönüşmüştür. Öyle ki Nehrî Külliyesi, Nehrî kasabasının kontrol merkezi hâline gelmiştir. Osmanlı arşivlerinde de Nehrî Külliyesi ile ilgili resmî belgelere rastlanmaktadır. Bu belgelerde Nehrî dergâhı külliye mahiyetindeki bir vakfa bağlıdır. Seyyid Taha-i Nehrî de bu dergâhın postnişinidir.⁷⁸ Bu medrese dergâh, ana medrese olmasıyla birlikte ona bağlı olan medrese dergâhlarla birlikte, Gayda, Norşin, Ohin, Çokreş, Zokayd, Kırtıloğlu, Hezan, Taşkesenli, akebinde, Hazne ve Menzil medrese dergâhları Nehrî Medresesi'ne bağlı olan medreselerdir.⁷⁹ Seyyid Taha Nehrî'den sonra Nakşî Halidî geleneği irşat faaliyetlerinde Seyyid Sıbğatullah Arvasi (v. 1870) Gayda Medresesi'ni Seyyid Sıbğatullah'tan sonra, halifesi Şeyh Abdurrahman-ı Taği de (v. 1886) Norşin Medresesi'ni kurmuştur. Şeyh Abdurrahman-ı Taği Norşin'de kurduğu medrese dergâhla bölgenin toplumsal ve dinî yaşantısında etkili olmuştur. "Seyda" lakaplı Şeyh Abdurrahman burada yetiştirdiği 19 halifesi ve binlerce müridi ile Bitlis ve çevresinde benimsenmiştir.⁸⁰

---

⁷⁸ Mehmet Saki Çakır, "XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History*, (2016): 53-78.

⁷⁹ Çakır, "Seyyid Sıbğatullah Arvasi Hizani ve Gayda Tekkesi", 24-42,

⁸⁰ A.g.e.,

2.5.3. Bingöl Palu Medresesi

Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden, Şeyh Ali Sebti (v.1870), hicri 1202, miladi 1786 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin Çılsutun (Kırkdirek) köyünde doğmuştur. Medrese tahsilini bitirdikten sonra 25 yaşlarındayken Diyarbakır'da müderrislik yapmış, sonra da 9 yıl Irak, Süleymaniye ve Şam'da seyr u suluk'ünü tamamlamıştır. Daha sonra Mevlâna Halid-i Bağdadi'den icazetini alarak 40 yaşlarındayken Palu'ya gelmiştir. İbلاşiye Medresesi'nde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütürken, müderrisliğini yaptığı medresesinin yanına dergâhını kurduktan sonra, tedris ile irşadı birlikte yürütmüştür. Şeyh Ali Sebti, diğer Nakşi Halidî âlim şeyhler gibi Bingöl ve çevresinde yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Bingöl, Harput, Elâzığ, Erzurum ve Diyarbakır çevresinde yayılmıştır.⁸¹ Bu itibarla Bingöl ve çevresinde Şeyh Ali Sebti'nin Mevlâna Halid'in tavsiyesi üzerine Palu Bölgesi'ne gelmesi ile medrese dergâhlar birbirleriyle bağlantılı hâle gelmişlerdir.

2.5.4. Basret Medresesi'ne Bağlı Olan Medreseler

2.5.4.1. Hoser (Düzova) Medresesi

Basret medrese dergâha bağlı olan bu medresenin müderrisliğini Şeyh Abdulkakim ed-Derşevî'nin babası Şeyh Reşit ed-Derşevî (v. 1865-1868) icra etmekteydi. Şeyh Ömer Zengani ilk tedris hayatına, Hoser Medresesi'nde Şeyh Reşid ed-Derşevî'nin yanında başladı.⁸²

---

⁸¹ Mehmet Şirin Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Halidîlik", *Mevlana Halid-i Bağdadi ve Halidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* Der. Orhan Başaran (İstanbul: Berdan Matbaacılık, 2017), 263-302. - Sabahattin Elçani, *Çan Şeyhlerinin Tasavvuftaki Yeri ve Konumu*, 2017, www.elcanihoca.com [30.07.2018]- Tosun, *Nakşibendiyye*, 611-692.- M.Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşâyih-i Amid Diyarbekir Velileri*, I-II, 2. bs. (İstanbul, Kent Yayınları), 82.

⁸² ed-Derşevî, *El-Kutufu'l-ceniyye*, 11.

2.5.4.2. Diyarbakır Aktepe Medresesi

Şeyh Hasan Nurani (v. 1863) Diyarbakır Bölgesi'nin irşadı için, Şeyh Salih-i Sıpkı'nın görevlendirilmesi ile Çınar ilçesinin Aktepe köyünde bir medrese ve dergâh kurularak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlandı.⁸³

2.5.4.3. Siirt Pervari Hinuk (Güleçler) Medresesi

Şeyh Esad-ı Hinuki Basret dergâh medresesine bağlı, Hinuk medrese dergâhını kurmuştur. Şeyh Esad'ın rahatsızlığı nedeniyle oğlu Abdullah b. Esad tarafından, Hinuk ve çevresinde eğitim-öğretim ve irşat hizmetlerini vefat edinceye kadar yürüttü.⁸⁴

2.5.4.4. Siirt Eruh Halidîyye (Kekliktepe) Medresesi

Celaleddin Basreti Halidîyye köyünde, Basret'e bağlı medrese dergâhını kurarak vefat edinceye kadar tedris ve irşat faaliyetlerini icra etmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu Şeyh Muhyeddin tedris ve irşat faaliyetlerini yürütmüş ayrıca Siirt merkezde de medrese kurarak irşat ve tedris faaliyetlerini vefat edinceye kadar (2009) sürdürmüştür.⁸⁵

2.5.4.5. Mardin Hamidiye Medresesi

Mardin merkezde Basret'e bağlı Hamidiye cami ve dergâhını kurduktan sonra, Reyhaniye Camisi'nde 80 talebeyle eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Bununla birlikte oğullarını eğitim-öğretim ve irşat faaliyetlerini yürütmek için Mardin'in muhtelif yerlerine göndermiştir. Kayapınar (Aynkef) köyüne oğlu İbrahim Hamidi'yi, Dara (Oğuz) köyüne Şeyh Abdullah Hamidi'yi, Gurs (Alipaşaköy) köyüne Abdurrahman-ı Hamidi'yi, Ahmediye (Başkavak) köyüne Muhammed Hamidi'yi ve

---

⁸³ Baz, "Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin Halifelerinden Şeyh Halid-i Cezeri ve Basret Dergâhı", *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, (2013/2): 139-167.

⁸⁴ A.g.e.

⁸⁵ A.g.e.

daha sonra Abdulhalim Hamidi'yi göndererek tedris ve irşat hizmetlerini yürütmelerini istedi. Bu medrese ve dergâhlardan Aynkef ve Ahmediye medrese dergâhları 1980 yılına kadar aktif olarak hizmetlerini yürütmüşlerdir.⁸⁶

2.5.4.6. Cizre Serdahl (Bağlarbaşı) Medresesi

Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri (v. 1968) tarafından kurulan, medrese, dergâh, cami, misafirhane ve mutfağıyla bir külliye şeklindedir. Basret şeyhlerine bağlı olan Şeyh Muhammed Said Seyda ve Serdahl Medresesi, yetiştirdiği âlim zatlarla Türkiye'nin birçok bölgesinde etkili olmuştur. Serdahl medrese dergâhında yetişen âlimlerden bazıları şunlardır: Muhammed Said Ramazan el-Buti'nin babası Molla Ramazan el-Buti, Şeyh Fahreddin Arnasi (Yıldız), Şeyh Halil Serdefi (Aksoy), Şeyh Muhammed Emin Çermuki (Er), Molla Süleyman Hoseri, Musullu kıraat âlimi Şeyh Muhammed Salih el-Cevadi, Şeyh Molla Tahir-i Hespısti, Molla Abdullah Fırfeli, Seyyid Ali Fındiki, Molla İbrahim Arabani, Molla, Ahmed Zınarehi, Şeyh Muhammed Ali Ceylanpınari, Muhammed Beşir Alakamışi (Düzgün), Şeyh Yusuf Kefsuri (Öz), Şeyh Muhammed Ca'di el-Amedi ve Şeyh Ma'ruf Gercuşi.⁸⁷

2.5.4.7. Cizre Şah Medresesi

Daha önce var olan bu medresede, Basret Medresesi'ne bağlı olarak, Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî bir süre müderrislik yaptıktan sonra, oğlu Şeyh Yahya ed-Derşevî tarafından Şah Medresesi'nin eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmüştür.⁸⁸

Buraya kadar anlattığımız medreseler, Basret medrese dergâhı ana merkez olmak üzere Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî'nin ilmiyle bağlantılı olduğu medreselerdir. Ayrıca bu saydığımız medreselerin her biri, yetiştirdiği âlim veya molla adedince kendi aralarında birbirleriyle bağlantılı medreseler kurmuşlardır ya da daha önce var

---

⁸⁶.A.g.e.

⁸⁷ Baz, "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Külliyesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.2 (2011/2): 15-22.

⁸⁸ ed-Derşevî, *el-Kutufu'l-ceniyye*, 28

olan medreseler üzerinden bir şekilde bağlantılarını kurup devam ettirmişlerdir. Örneğin; Sedahl Medresesi ana merkez olmuş, kendisine bağlı yedi veya sekiz kol medrese bulunmaktadır.

2.5.5. Nehrî Medresesine Bağlı Olan Medreseler

Basret medrese dergâhıyla irtibatlı olup ana merkez medrese olan Nehrî Medresesi'nin kolları ise şöyledir:

2.5.5.1. Hizan Gayda Medresesi

Seyyid Sıbğatullah Arvasi el-Hizani (v. 1287/1870), Bitlis'in Hizan'a bağlı Kulat (Gökay) uzun bir müddet irşat faaliyetlerinde bulunsa da esas şöhreti Nehrî medresesi'ne bağlı, Gayda köyünde kurmuş olduğu Gayda medrese ve dergâhıdır. Arvas ailesine mensup olan Seyyid Sıbğatullah ilim tahsiline Arvas Medresesi'nde başlamıştır. Arvasiler medrese ehli, -seyyid neseb- ve İslamî ilimler eğitiminde geleneği bulunan bir ailedir.⁸⁹

2.5.5.2. Norşin Medresesi

Şeyh Abdurrahman-i Taği (v. 1886), ilk tahsiline babası Molla Mahmud'un (Mala Sofiya nisbesi) yanında başlar. Daha sonra çevredeki birçok medresede ilim tahsil etmiştir. Şeyh Abdurrahman-i Taği; Molla Abdussemed-i İroni, Molla Muhammed Ziyaeddin-i Arvasi, Mevlâna Abdurrahman-i en-Nemiri el-Hizani ve Molla Abdurrahman-i Tili Mellekendi (v. 1289/1872-73) müderrislerinden ders almıştır. Şeyh Abdurrahman-i Taği medrese tahsilini tamamladıktan sonra, babası ve çocuklarına tahsis edilen Tağ Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlar ve burada "Seyda" lakabıyla meşhur olur. Bundan sonra da Seyyid Sıbğatullah Arvasi'ye intisap ederek hilafet göreviyle Muş ve Bitlis çevresinde bir müddet irşadla uğraşır. Şeyhi Seyyid Sıbğatullah Arvasi vefat ettikten sonra, Gayda'da bir süre kalır. Gayda'daki vazifeyi, Seyyid Sıbğatullah Arvasi'nin oğlu Şeyh Celaleddin'e bırakır, buradan Norşin'e geçen Şeyh Abdurrahman-i Taği yaklaşık 1875 yıllarında Norşin medrese

---

⁸⁹ Çakır, "Seyyid Sıbğatullah Arvasi Hizani ve Gayda Tekkesi", 24-42,

dergâhını kurar. “Şeyh Abdurrahman-i Taği burdaki etkili irşadı ile Norşin bölgedeki en güçlü ilim ve irfan merkezi olmuştur. 1886 yılında vefat eden ve buraya defnedilen Şeyh Abdurrahman-i Taği’den sonra yerine bir müddet halifesi Şeyh Fethullah Verkanisi şeyhlik vazifesini yürütmüştür. Ancak Şeyh Fethullah Verkanisi, Şeyh Abdurrahman-i Taği’nin oğlu, Şeyh Muhammed Diyauddin’e (v. 1924) icazet verince Norşin’den ayrılmış ve medrese dergâhı ona bırakmıştır. Hazret lakaplı Şeyh Muhammed Diyauddin de babası gibi Norşinde birçok âlim ve halife yetiştirmiştir.”⁹⁰ Meşihat olarak Nehrî’ye bağlıdır.

2.5.5.3. Bitlis - Mutki Ohin (Koyunlu Köyü) Medresesi

Şeyh Fethullah Verkanisi (v. 1889); Molla Abdurrahman-ı Mellekendi ve Molla Resul Sıpkı’den ders aldıktan sonra Muşlu Hacı Tayyib Efendi’den de bir müddet ilim tahsil edip ondan icazet aldı. Muş’un Bulanık ilçesinin Abıri (Esenlik) köyünde bir müddet resmî müderrislik yaptıktan sonra, intisap ettiği şeyhi Abdurrahman-ı Taği istifa edip yanına gelmesini söyler. Bunun üzerine Verkanisi istifa edip şeyhinin Norşin Medresesi’nde müderrislik yapmaya başladı. Burada sülukunu bitirip hilafet alan Şeyh Fethullah Verkanisi, Şeyh Abdurrahman-ı Taği’nin vefat etmesiyle Norşin Medresesi’nde hem meşihat hem de tedrisi yürütmeye başladı. Kendisi Şeyh Abdurrahman-ı Taği’nin oğlu Şeyh Muhammed Diyauddin’e icazet verdikten sonra Norşin Medresesi’ni ve meşihat işlerini Şeyh Muhammed Diyauddin’e bırakır ve Bitlis’e bağlı Ohin (Koyunlu) köyüne yerleşerek Ohin Medresesi’ni kurar. Hayatının sonuna kadar tedris faaliyetlerini icra etmiştir. Şeyh Fethullah Verkanisi’den sonra oğlu Şeyh Muhammed Alaeddin Ohin’de irşat ve tedris faaliyetlerini icra etmiştir. Şeyh Fethullah Verkanisi’den itibaren Bitlis ilinin en itibarlı medreselerinden olan Ohin Medresesi Şeyh Muhammed Alaeddin ile birlikte daha çok tanınır hâle gelmiştir.⁹¹ Ohin Medresesi de gelenek olarak Nehrî meşihatına bağlıdır.

---

⁹⁰ A.g.e., Baz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Taği”, *Tasavvuf İlmî Akademi Araştırma Dergisi*, 34, (2014/2): 73-108.

⁹¹ Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Taği ve Norşin Tekkesi’nden Yayılan Kollar”, *İhya Uluslar*

2.5.5.4. Erzurum-Karaçoban Çokreş (Erenler Köyü) Medresesi

Bölgenin büyük âlimi olarak tanınmış olan Molla Abdurrahman-ı Mellekendi'nin (v. 1289/1873-74) oğlu Molla İbrahim Çokreşî 1858 yılında doğmuştur. Molla Abdurrahman-ı Mellekendi nesep olarak Sultan Şeyh Musa ez-Zuli'ye dayanmaktadır.⁹² İlmî tahsiline önceleri babasının yanında başlayan Çokreşî yakın çevre medreseleri dolaşarak ilmî tedrisine devam eder. 17-18 yaşlarında Muş'un bir köyünde ilim tahsil ederken, Seyyid Sıbğatullah Arvasi'nin bu köyü ziyaret etmesiyle kardeşi Molla Halil ile birlikte Arvasi'ye intisap ederler. Çokreşî, ilmî tedrisatını bitirip babası Molla Abdurrahman-ı Mellekendi'den icazet alır ve Hizan'a gidip Seyyid Sıbğatullah Arvâsî'nin müridlerinden olur. Seyyid Sıbğatullah vefat edince onun halifesi Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'ye intisap eder ve ondan hilafet alır. Hilafeti aldıktan sonra Erzurum'un Karaçoban ilçesine bağlı Çokreş (Erenler) köyünde bir medrese dergâh kurarak tedris ve irşadla meşgul olur. Buradaki ikameti esnasında 1881 yılında henüz 33 yaşında vefat eden Şeyh İbrahim'den sonra kardeşi Molla Esat bir müddet Çokreş Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Onun vefatından sonra da Molla İbrahim'in oğlu Molla Abdurrahman tedris vazifesini yürütmüştür. Şeyh İbrahim Çokreşî, şeyhi olan Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin sohbet ve işaretlerini içeren "İşarat" adlı bir eser telif etmiştir. Eserinde aynı zamanda Seyyid Sıbğatullah Arvâsî ve Seyyid Taha'nın sözlerine de yer vermiştir. Neslinden gelenler hâlen ilim ve irşat hizmetlerini yürütmektedir. Norşin ile irtibatları hâlen devam etmektedir. Bu da Nehri geleneğinin devamı demektir.⁹³

---

arası İslam Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 2, (Güz-2017): 26-53,- Mehmet Bilen, "Ohinli Şeyh Alaaddin ve Hadis Usulüne Dair Manzumesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37 (2012): 87-107.

⁹² Molla Abdurrahman-ı Mellekendi'nin beşinci kuşaktan torunu olan Hafid Gündüz'den alınan bilgidir.

⁹³ Çakır, "Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar", 26-53.- İsmetullah Sami, "Doğu Medreselerinde Eğitim Öğretim Çokreş Örneği", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Der. Fikret Gedikli C. 2 (Muş: M.Ş.Ü.

2.5.5.5. Siirt-Kurtalan Zokayd (Kayabağlar Köyü) Medresesi

Molla Abdulkahhar (Abdulkahhar b. Molla Abdulkadir b. Molla Halil Siirdi), Siirt'in büyük âlimlerinden olan Molla Halil-i Siirdi'nin (v. 1843) torunudur. 1844 yılında Siirt'in Eruh ilçesi Tanze (Kavaközü) köyünde dünyaya gelen Abdülkahhar, dedesinin medresesinde müderris olan Molla Ömer'in yanında ilim tahsil etmiş ve ondan ilmi icazetini almıştır. Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'ye intisap ederek, sülukunu tamamlayıp, Zokayd (Kurtalan/Kayabağlar) köyüne yerleşmiştir. Burada kurduğu medrese ve dergâhla birçok ilmî ve irfani hizmette bulunan Şeyh Abdülkahhar, 1906 yılında vefat etmiş ve Zokayd'a defnedilmiştir. Ondan sonra Zokayd Dergâhı'ndaki faaliyetleri oğlu ve Şeyh Muhammed Diyaüddin'in halifesi Şeyh Mahmud-i Zokaydî (v. 1945) devam ettirmiştir. Molla Abdulkahhar'ın oğlu ve Şeyh Mahmud-i Zokaydî, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'ye intisap etmeleriyle, Nehrî geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu medrese hâlen irşat ve tedris faaliyetlerini icra etmektedir.”⁹⁴ Molla Halil Siirdi'nin soyu Mardin'de Sultan Şeyh Musa ez-Zuli'ye dayanmaktadır.⁹⁵

2.5.5.6. Erzincan Kırtıloğlu Medresesi

“Şeyh Muhammed Sami Erzincani (v. 1912), Erzincan'ın Kırtıloğlu sülalesine mensup, Seluke (Yeşilçay) köyünde 1847 yılında doğmuştur. Çeşitli medreselerden ilim tahsil ettikten sonra, İstanbul Fatih Medresesi'nden mezun olmuş, Erzincan'ın Üzümlü köyünde imamlık, Erzincan Cami-i Kebir'de vaizlik yapmıştır. Erzurum'un Hınıs ilçesi Rüştüye mektebinde öğretmenlik yaparken Hınıs'a gelen Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin sohbetine katılan Şeyh Muhammed Sami Erzincani, ondan etkilenmiş ve ona intisap etmiştir. Birkaç defa Norşin'e gittikten sonra, şeyhinin dergâhına hizmet için resmî görevinden istifa etmiş ve Norşin'e yerleşmiştir. Kürtçe bilmeyen Erzincani kimi zaman aracı olan tercüman yardımıyla bazen de Arapça iletişimle kendisini ifade etmeye çalışmıştır. Bir yıl gibi süre zarfında sülukunu

---

Yayımları), 151-160.

⁹⁴ Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar”, 26-53

⁹⁵ Bkz. A.g.e. s, 27

tamamladıktan sonra Şeyh Abdurrahman-ı Taği kendisini hilafetle görevlendirmiş, 1883-84 yılında irşat için Erzincan'a göndermiştir. Erzincan'a giden Muhammed Sami, Karaağaç (Mecidiye-i Kebir) mahallesinde cami dergâh kurmuştur. Buradaki yer, kendi aşiretine nispeten Kırtıloğlu Dergâhı, kendisi de Pîr-i Sâmi olarak anılmaya başlamıştır. Yaşamı boyunca irşat faaliyetlerinde bulunan Muhammed Sami, mal varlığını dergâhın giderlerine vakfetmiştir. 1330/1912 yılında vefat eden Pîr-i Sâmi'nin kabri Erzincan'da Terzi Baba Mezarlığı yolu üzerindedir. Yetiştirdiği halifeler arasında Şeyh Muhammed Beşir Efendi (v. 1932), Kelkitli Hoca Ali Efendi, Şeyh Abdurrahman Acar, Hacı Hasan Efendi, Hacı Hoca Mehmet Efendi bulunmaktadır. Müridlerinden "Rabita-i Nakşi Hayal" adlı bir divanı bulunan Tüfekçizâde Salih Baba (v. 1939), Kör Müezzin Salih adıyla ünlenmiştir. Bundan sonra Kırtıloğlu Tekkesi'nde sırasıyla Muhammed Beşir Efendi (v. 1932), Musa Dede Paşa Bayburdî (Baştürk) (v. 1974) ve Abdurrahim Reyhanî Erzincanî (v. 1998) postnîşîn olmuştur."⁹⁶

2.5.5.7. Hezan (Diyarbakır-Lice Kayacık Köyü) Medresesi

"Şeyh Abdülkadir-i Melekendi Hezani (v. 1908), Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Semerşeyh (Yokuşbaşı) köyünde tanınmış bir âlim olan babası Molla Abdullah-ı Semerşeyhi'nin yanında tahsilini bitirdikten sonra Resule köyünde imamlık yaparken Şeyh Abdurrahman-ı Taği'ye intisap etmiştir. Şeyh Abdurrahman-ı Taği tarafından kendisine hilafet veirlmiş ve onu Diyarbakır Lice'ye bağlı Hezân (Kayacık) köyüne göndermiştir. Şeyh Abdülkadir buradaki tedrisi ve irşadıyla büyük âlimlerin tarikata girmesini sağlamış ve bunların bazısına da hilafet vermiştir. Şeyh Ahmed el-Hâsî (Mela-yi Hâsî) (v. 1951), Molla Mustafa-i Sîsî (v. 1914), Muhammed Hadi (Seyda-yı Lice) (v. 1912), Şeyh Seyyid Ali ve Molla Abdullah-ı Hazrovî (v. 1947) Hazne ekolünün kurucusu Şeyh Ahmed Haznevî (v. 1950) tarikata ona intisap ederek girmiştir. 1326/1908 yılında vefat eden Şeyh Abdülkadir, Lice'nin Hezân köyünde

---

⁹⁶ Çakır, "Şeyh Abdurrahman-ı Taği ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar", 26-53.- Ünal Tuygun, *Piri Sami Hazretleri*, (Kervan Yayınları, 1997), 5-6-10-12-26-31. www.sohbetican.com [27.07.2017].

medfundur. Daha sonra oğlu ve Şeyh Muhammed Diyauddin'in halifesi Şeyh Selim-i Hezânî (v. 1350/1931-32) Hezân Dergâhı'nda tarikâtı devam ettirmiştir.”⁹⁷

2.5.5.8. Erzurum Taşkesenli Caferiye Medresesi

“Molla Mahmud'un oğlu Şeyh Ahmet Dummuli Taşkesenî (v.1909) Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı Hacılar köyünde 1848 yılında dünyaya gelmiştir. İlmî tahsilini Molla Ahmed-i Kukî, Molla Abdurrahman-ı Mellekendî ve Şeyh Hâlid-i Olekî'den almıştır. Seyyid Sıbğatullah Arvâsî'ye intisap ederek tarikata giren Şeyh Ahmed, seyr u sülûkunu Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında tamamlamıştır. İrşat için Erzurum'da Sultan Melik Mahallesi Üç Kümbetler mevkiinde bir yere yerleşen Taşkesenî, yaz aylarında Erzurum'un Tekman ilçesine bağlı Taşkesen köyünde ikamet etmiştir.”⁹⁸ Şeyh Ahmed Efendi, Erzurum Câferiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Erzurum ve ilçelerinde büyük bir mürid ve talebe halkasına sahip olmuş, yetmiş sekiz kişiye icâzet verip dört halife yetiştirmiştir. Bunlar arasında oğlu Şeyh Ziyâeddin, amcasının oğlu Şeyh İbrâhim, Erzurum Serçeme köyünden tabur imamı Mehmed Nûri, Liceli Molla Ömer, Kağızmanlı Molla Hasan, Kiğılı Molla Osman, Hınıs Köşk köylü İbrâhim Efendiler anılabilir. Erzurum ve civarında medrese eğitimi ve mânevî irşat alanında önemli hizmetlerde bulunan Ahmed Efendi 24 Mart 1909'da Erzurum'da vefat etmiştir. Türbesi Taşkesenli Camii bahçesinde dir.

Şeyh Ahmet Efendi'den sonra Erzurum ve çevresinde faaliyete devam eden Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin ilim ve meşihat geleneği, Şeyh Ziyauddin Taşkeseni (v. 1914), Şeyh Ahmed'in oğlu ve halifesidir. Şeyh Alaeddin Taşkeseni (v. 1967) Şeyh Ahmed Taşkeseni'nin yeğeni ve Şeyh Ziyauddin'nin halifesidir. Şeyh Muhammed Siddık Efendi (v. 1985) Şeyh Muhammed Diyauddin'in oğlu ve Şeyh Taha Norşini'nin

---

⁹⁷Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar”, 26-53.- Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tağî”, *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, 34, (2014/2): 73-108.

⁹⁸ A.g.e.

*halifesidir. Taşkesenli Abdurrahman Hoca (v. 1980) Şeyh Muhammed Sırrı Efendi'nin oğlu ve halifesi olarak bilinmektedir.*⁹⁹

Molla Murad'ın oğlu, Hazne Medresesi'nin kurucusu Şeyh Ahmed el-Haznevi (v. 1950), Mardin'e (günümüzde Şırnak'a) bağlı Hazah (İdil) ilçesinin 20 km. uzaklıktaki Banlı (Ocaklı) köyünden Suriye sınırında bulunan Kamışlı'ya bağlı Hazne köyüne göçmüştür. Şeyh Ahmet Haznevi 1886 yılında Hazne'de doğmuştur. İlköğrenimini babasından aldıktan sonra Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde müderris Molla Hüseyin Küçük Efendi'den ders okumuştur. Ardından Abdurrahman-ı Taği'nin talebesi ve halifesi olan Şeyh Abdulkadir'den de bir süre ders almıştır. Şeyh Abdulkadir vefat ettikten sonra da Şeyh Abdurrahman-ı Taği'nin oğlu ve halifesi Şeyh Muhammed Ziyaeddin Norşin'deki ilim tahsili ile birlikte on beş yıl kadar süren bu seyr u sülukün sonunda Hazne ve çevresinde ilim ve irşat faaliyetleri için halife olarak görevlendirilmiştir. Şeyh Ahmet, Hazne'de uzun bir süre hem müderrislik yapıp hem de irşat faaliyetlerini yürüttükten sonra Hazne'ye yakın olan Telma'ruf'a taşınmış, burada da ilim ve irşat faaliyetlerini yürütmüş, yüzlerce talebe ve kâmil halifeler yetiştirmiştir. Şeyh Ahmet bu ilim ve irşat faaliyetlerini yürütürken, o dönem bölge Fransız işgali altındaydı. Bu nedenle Şeyh Ahmet Fransızlar tarafından sürekli olarak köyler arasında sürgün edilmiştir.¹⁰⁰

Şeyh Ahmet iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğinden Şeyh Ma'sum, Şeyh Alaeddin ve Şeyh İzzeddin dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Şeyh Abdurrahman-ı Taği'nin ve Şeyh Diyaeddin'nin torunu Saide Hatun'la yapmıştır. Bu eşinden de iki çocuğu olmuştur: Şeyh Abdulğani ve kız kardeşi Zekiye Hanım. Bu şekilde Şeyh Abdulğani'nin anne tarafından soyu Şeyh Abdurrahman-ı Taği'ye ulaşmaktadır.¹⁰¹

---

⁹⁹ A.g.e., Çakır, İbrahim Taşkesenligil, "Taşkesenli", *DİA*, C. 40, 148-149.

¹⁰⁰ İbrahim Baz, "Midyat ve evresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler", 279-293.- Çakır, "Şeyh Abdurrahman-ı Taği ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar", (bkz, dipnot,25), 26-53

¹⁰¹ M. Şefik Korkusuz, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, 1. bs. (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010), 336.

Şeyh Ahmed'in vefatından sonra ilim ve irşat faaliyetlerini yürüten halifeleri Şeyh Muhammed Ma'sum Haznevi (v. 1958), Şeyh Alaeddin Haznevi (v. 1969), Şeyh İzzeddin Haznevi (v. 1992) ve diğer önemli bir halifesi Menzil medrese dergâhının kurucusu Şeyh Abdülhakîm Bılvanisi'dir. Şeyh İzzeddin el-Haznevi ise kendisinden sonra hilafeti oğlu Şeyh Muhammed'e (v. 2005) vermiştir. Haseke vilayetinin müftüsü Şeyh Ahmed el-Hüseyni, Şeyh Ahmet el-Haznevi'nin küçük oğlu Şeyh Abdülğani el-Haznevi'ye hilafet vermiştir. Şeyh Abdülğani hâlen hayattadır ancak Suriye'deki siyasi kargaşadan dolayı İstanbul'da yaşamaktadır. Eğitim-öğretim faaliyetleri Şeyh Abdülğani'nin halifesi Seyyid Molla Muhammed Şerif el-Batergızı el-Hüseyni tarafından İstanbul Kanarya'daki Haznevi Medresesi'nde yürütülmektedir. Seyyid neseb olan Muhammed Şerif el-Batergızı, kader ile ilgili eseri, Arapça manzum şiirleri ve te'lifleri olan bir medrese âlimidir. Daha önce Nusaybin Kışla Camii'nde kesintili bir şekilde ders vermiş, Nusaybin ve çevresinde rahmetli babam Molla Abdülvahap'la birlikte irşat faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Kendileri küçük yaşlarından itibaren medrese eğitimi görmüşlerdir. İlim tahsili için rahmetli babam Molla Abdülvahap'la birlikte ilim yolculuğuna çıkmışlardır. Şeyh Abdülğani el-Haznevi kendisi âlim bir şeyhtir. Şeyh Abdülğani Molla Muhammed Seyyid Şerif el-Batergızı ile birlikte meşihat icazetiyle 25 halife tayin etmiştir.

2.5.6. Bingöl Palu Medresesinden Yayılan Kollar

2.5.6.1. Çapakçur Medresesi

Seyda Molla Muhammed ed-Dımilli (v. 1896), Molla Şihabuddin İbn Seyda Molla Muhammed (v. 1915) ve Molla Ahmed el-Fahrani ez-Zinani bu medresede müderrislik yapmışlardır. Ez-Zinani 1890-1915 yılları arasında tedrisatta bulunmuştur.¹⁰²

2.5.6.2. Bingöl Solhan Melekan Medresesi

Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden Şeyh Ali Sebtî'nin (v. 1870) Çapakçur bölgesine yerleşmesiyle gerek medrese boyutu gerekse meşihat ile ilgili durum bir

---

¹⁰² Abdumuttalip Arpa, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler", 29-42.

şekilde Nakşi Halidî geleneğine dönüşmüştür. Melekan Medresesi de molla ve meşihatıyla evrilerek Nakşi Halidî kollarından biri olmuştur. Melekan Medresesi geçmişi itibari ile ismini Melekan köyünden, köy de ismini “Male Kal” olarak da bilinen ailenin en eski âlimi ve müderrisinden alır. Bu aile aslen Cizreli olup Bingöl’ün Solhan ilçesine bağlı Meneşkut Bölgesi’ne hicret etmişlerdir. “Kal” lakabı ise eren anlamında kullanılmıştır. Doğu ve Güneydoğu’da genel olarak bu tabir kullanılır (Sultan Şeyh Musa’ye Kal gibi). Şeyh Abdullah Melekani Şeyh Ali Sebti ile tanışmış ve ona intisap ettikten sonra Melekan Medresesi ilim ve irşat faaliyetlerini bu minvalde yürütmüştür. Melekan Medresesi’nde, Seyda Molla Ahmed Melekani, Molla Ömer Melekani, Şeyh Mahmud Melekani (v. 1915), Seyda Molla Abdulhamid Karbaşani (v. 1939), Seyda Molla Abdulhamid Sağnisi (v. 1955), Şeyh Vahdettin Melekani ve Seyda Molla Zahir et-Tendureki (v. 1966) müderris olarak görev yapmışlardır.¹⁰³

2.5.6.3. Bingöl Çan Medresesi

Şeyh Tahir, Çapakçur Bölgesinde vefat edinceye kadar kadılık yapmıştır. Seyyid neseb olan Şeyh Tahir’in mezarı Bingöl Erzurum yolunun Ilıcalar mevkiindedir. Şeyh Tahir’in tek oğlu Şeyh İbrahim önce Pırfakir köyüne, ardından miladi 1850 tarihinde Çan köyüne yerleşmiştir. Şeyh İbrahim’in iki oğlu, Şeyh Ahmet ve Şeyh Eyüp aynı bölgelerde irşat ve tedriste bulunmuşlardır. Şeyh Eyüp, Çan ve Madrak köylerinde müderrislik yapmıştır. Şeyh Eyüp Efendi 1825 yılında Çan’da vefat etmiştir. Şeyh Ahmed Çani 1230/1815de Çan köyünde dünyaya gelmiştir. 10 yaşındayken babası Şeyh Eyüp Efendi vefat etmiştir. Şeyh Ahmet el-Çani küçük yaştan itibaren babasının medresesinde eğitim görmüştür. Aynı zamanda Genç ilçesinin Şin köyündeki âlimlerden ve Bingöl’de “Seyda” unvanıyla meşhur olan Molla Muhammed ile beraber değişik hocalardan ders almıştır. Tedrisatını bitiren Şeyh Ahmed Efendi bir süre Şeyh Ali Sebti’ye intisap etmiştir. Böylece Şeyh Ahmed el-Çani Efendi ile beraber Nakşi Halidî geleneği ile birlikte Çan Medresesi ilim ve irşat faaliyetlerini yürütmüştür. Buna

---

¹⁰³ Mehmet Şirin Ayış, “Bingöl Halidî Geleneğinin Medrese Boyutu”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 10, (2017/2): 71-94 - Arpa, “Bingöl’de Medreseler ve Müderrisler”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1,(2014/1): 29-42.

istinaden Çan Medresesi'nde, Molla Muhammed Kadı, Molla Muhammed Emin el-Kalenderevi, Molla Süleyman el-Bizari ed-Dımili, Çapakçur müftüsü Şeyh İbrahim el-Çani (v. 1925), Şeyh Mücahid el-Çani (v. 1945), Şeyh Muhyiddin el-Çani (v. 1945), Seyda Molla Muhammed es-Sifkari (1905-1953), Molla Abdulkakim es-Sifkari ve Şeyh Nizameddin el-Çani (v. 1987) müderrislik yapmışlardır.¹⁰⁴

2.5.6.4. Bingöl Kanireş (Karlhova) Halifan Medresesi

Kanireş Halifan Medresesi Nakşi Halidî geleneğinden önce vardır. Ancak Halifan şeyh âlimlerinin devamı olan Şeyh Ahmed Halifani ilmî tahsilini ve seyr u sülukunu Şeyh Ali Sebti'nin yanında tamamlamıştır. Şeyh Ahmed Halifani icazetini Şeyh Ali Sebti'nin talebi üzerine Melekanlı Şeyh Abdullah Efendi'den almıştır. Şeyh Ahmed Efendi icazetini aldıktan sonra, kendi köyünde medresesini kurmuştur. Şeyh Ahmed Efendi burada tedris faaliyetlerini yürütürken diğer yandan mürşidi Şeyh Ali Sebti tarafından, Göynük, Kanireş (Karlhova), Kortozi, Şuşar, Tekman, Hınıs, Çat, Korti, Lezgi ve Karayazı havalisinde irşat faaliyetlerini yürütmüştür. Halifan Medresesi'nde Seyda Molla Ahmed, Molla Ali Sofi Halil, Molla Baba (Muhammed Sıddik Aydın), Şeyh Hasan Efendi (Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlu), Molla Ali Şeyhbazidi ve Molla Ömer müderrislik yapmışlardır. Ancak bu silsileye bağlı diğer müderrisler de Şeyh Muhammed Emin Efendi (Erzurum Çat Bölgesi Medreselerinde), Şeyh Halid Efendi (Erzurum Çat ve Tekman Bölgesi Medreselerinde), Molla Cami (Oğnut-Göynük Köyü Medresesi), Molla Said b. Şeyh Mahmud (Tekman Bölgesi Medreseleri) müderrislik faaliyetlerini yürütmüşlerdir.¹⁰⁵

2.5.6.5. Bingöl Kur (Dikme) Medresesi

İlk tahsilini müderris olan babası Mirzeddin Efendi'nin yanında yapan Şeyh Süleyman

---

¹⁰⁴ Ayış, "Bingöl Halidî Geleneğinin Medrese Boyutu", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 10, (2017/2): 71-94. Elçani, *Çan Şeyhlerinin Tasavvuftaki Yeri ve Konumu*, 2017, www.elcanihoca.com [30.07.2018].

¹⁰⁵ A.g.e., Abdumuttalip Arpa, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler", 29-42.

Efendi (v. 1887), daha sonra Palu'da Şeyh Ali Sebtî'nin yanında tedrisatını bitirdikten sonra, ilmî ve tarikat icazetini aldıktan sonra Kur Medresesi'nde müderrislik yaparken, diğer yandan bulunduğu çevrede irşat faaliyetlerini icra etmiştir. Şeyh Süleyman Efendi daha sonra Kur köyünden ayrılarak Uzunsavat köyüne yerleşmiş. Uzunsavat köyünde cami ve medrese kurarak, ilim tedrisatı ve irşat faaliyetlerini yürütmüştür¹⁰⁶

2.5.6.6. Bingöl Hacıyan Medresesi

Hacıyan Medresesi'nin tarihi, Molla Feyzullah Hacıyani (v. 1895) ile başlamaktadır. Molla Feyzullah ilk tahsilini amcası Seyda Molla Evliya Hacıyanî'den (v. 1892) almıştır. Daha sonra Melekan'da Molla Ahmed Kuk'un yanında okumuştur. Ardından bir müddet Muş'ta Molla Halil ve Maksut Paşa Medreselerinde ilim tahsili görmüştür. İlmî icazetini, en son okuduğu hocası Molla Ahmed b. Osman el-Melekanî'den almıştır. Hâlidî-Nakşî tarikat icazetnamesini ise amcası Molla Evliya'dan almış, daha sonra kendi köyüne gelerek medresenin başına geçmiştir. Molla Feyzullah Hacıyanî de diğer Hâlidî şeyhleri gibi hem kendi medresesinde ilmî tedrisat ile uğraşmış hem de amcası Molla Evliya ile beraber irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Molla Feyzullah döneminde Hacıyan Medresesi tedrisatta adeta bir ilim ve irşat yuvası hâline gelmiş, o dönemin pek çok meşhur âlimi bu medresede ilmî tedrisatını görmüştür. Molla Feyzullah Efendi hayatının sonuna kadar Hacıyan Medresesi'nde müderrislik yapmış, 1895 senesinde Hacıyan köyünde vefat etmiştir. Bu medresede Molla Feyzullah Hacıyani (1850-1895) ile Molla Abdulaziz ed-Dürnevi es-Solhani müderrislik yapmışlardır. Palu'dan ayrılan bu kolların her biri ser halka olarak kabul edilmiş, bu ser halkalardan bu geleneğe bağlı farklı kollar kurulmuştur. Bunlar da ilim ile irşadı bir arada yürüterek faaliyetlerini icra etmişlerdir.¹⁰⁷

Şark Medreselerindeki bu ilmi gelenek süregelen silsileden kopmayıp birbirinin devamı niteliğindedir. Bu ilmi gelenek icazetlerle devam ettirilmiştir. İlmi icazet alan âlimlerin işlevlerinden biri de toplumun dinî meselelerinden oluşan ibadet, zekât, hac,

---

¹⁰⁶ A.g.e.

¹⁰⁷ A.g.e.

ahval eş-şahsiye, evlilik, ticaret gibi müşküllere çözüm bulmaktır. Bütün bu faaliyetler bölgede konuşulan dil ile gerçekleşmiştir. Bu ortam ve zamanda vuku bulan durumlar, o ortamda konuşulan dil ile iyi bir şekilde izah edilebilirse ancak bu eğitim-öğretimin gereği yerine getirileceği düşüncesi âlimler arasında ittifakla kabul edilmiştir. Bu tür konularda “Seyda”ya özellikle ahval eş-şahsiye ile ilgili bir dava geldiği zaman, “Seyda” konuya tamamen vakıf bile olsa hemen cevap vermez, iki veya üç gün sonra gelmelerini söyler. Bu iki veya üç gün içerisinde konu ile ilgili eserlere bakar mütalaa eder, ayrıca diğer birkaç Seyda’ya da sorar. Bu tür hâller, ilmî sorumluluğun Seyda tarafından yerine getirildiğinin bariz örneğidir.¹⁰⁸

Beyân konusu ile ilgili istiâre, mecâz, kinâye ve teşbîh konuları ile ilgili *Sütûr* kitabının müellifi Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî tarihsel konum itibari ile son dönem Osmanlı âlimidir. Osmanlı Devleti’nde eğitim-öğretim faaliyetleri uzun yıllar vakıflar tarafından desteklenen medrese ve dergâhlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938) adlı makalede; “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi eğitim kurumlarının, öğrenci ve öğretmenlerin nitel ve nicel durumları açısından Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır.” dedikten sonra, bu durumu Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde neden olan durumları da şu şekilde sıralamıştır: “Osmanlı Devleti’nde ilmiye sınıfının gerilemesi, eğitimde millî ve çağdaş bir seviyenin yakalanamaması, eğitim kurumlarında dinî ilimlerin pozitif ilimlerden daha fazla yer tutmasının yanı sıra bölgenin Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında işgali, Cumhuriyet sonrasında bölgede çıkan isyanlar ve yaşanan deprem gibi afetler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da eğitimin kurumsallaşması ve yaygınlaşmasını engellemiştir.”¹⁰⁹

Yukarıda anlatılan, genelde Anadolu; özeldede Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için bu durumları birbirleri ile bağlantılı olarak ele aldığımızda şu izlenimler elde

---

¹⁰⁸ Molla Abdülvahap Barış (v.2017), Nusaybin Zeynelabidin Camii İmam-Hatibi.

¹⁰⁹ Bahattin Demirtaş, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, (Mayıs 2008): 63-87.

edilmektedir: Birinci Dünya Savaşı iyi yönetilmiş, vatan evladı bu uğurda en mükemmel fedakârlığı yapmış ve bütün cephelerde başarıya ulaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti başarıyla kurulmuştur. Ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra herhangi bir geçiş dönemi yaşanmamıştır. Bu da Cumhuriyet kurulduktan sonra eğitim-öğretimde yaşanan sorunlu durumların vuku bulmasına sebep olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan bir müddet sonra harf devrimiyle birlikte Latin Alfabesine geçilmiş Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girmiştir. Geçiş dönemi, alıştırma dönemi olmadan bir önceki eğitim-öğretim kadrosunu bertaraf etmekle ve o hazır bulunan kadroyu kullanmamakla genelde Anadolu'da ve özelde Doğu ve Güneydoğu'da eğitim-öğretimde yaşanan olumsuz durumlar meydana gelmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde eğitim-öğretim kadrosu ve eğitim-öğretim binaları yetersiz olsa bile, eski eğitim-öğretim kadrosunu hızlı bir eğitimden geçirerek etkili bir geçiş dönemi yapılabilirdi.

Şark Bölgesi'nde Osmanlı Devleti Dönemi'nde eğitim-öğretim ile ilgili şu sorunlar yoktu: Bölgenin sosyal yapı içerisinde kullandığı dil Kürtçe olduğu hâlde eğitim-öğretimde kullanılan alfabe Osmanlı Devleti ve diğer Müslüman topluluklar genelinde Arapçaydı. Bu dönemde eğitim-öğretim müfredatı Arapça olduğu hâlde eğitim dili Kürtçe olarak icra edilmekteydi. Cumhuriyet Dönemi'ne geçişte eğitim-öğretimin Latin Alfabesiyle yapılmasıyla birlikte yeni eğitim kurumlarında Türkçe resmi dil oldu. Hatta söz konusu makalede Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılında hazırlayıp Atatürk'e sunduğu Kürt Raporu'nda Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerini gezdikten sonra edindiği izlenimler doğrultusunda eğitim ve kültür meselesine büyük önem verilmesini şu bilgilerle belirtmiştir: "...Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun hocası çok etkili vasıtaadır."¹¹⁰

Şark Bölgesi bu dönemlerde sadece dinî ve İslamî ilimlerde tedrisine devam etmiştir. Buna rağmen Şark Medreselerinin rağbet görüp faaliyetlerini icra etmesinin en büyük ve güçlü nedenlerinden birisi ders dilinin bölgede yaygın olarak konuşulan Kürtçe

---

¹¹⁰ A.g.e.

olmasıdır. Çünkü devletçe resmî bir işlerliği olmadığı hâlde medresenin eğitim-öğretim dili Kürtçe idi. Şark Bölgesi'nde 1935'lerden günümüze doğru eğitim-öğretimde okullaşma oranı yükselmiş ancak Kürtçe bölgede işlerliğini kaybetmemiştir.

Geçmişten günümüze kadar Şark Medreseleri yapı itibarı ile küçülmüş ve resmî işlerliği olmadığı hâlde eğitim-öğretimi zor koşullarda bile günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır. Bu medreseler hâlen mevcudiyetini devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra bu medreselerde eğitim öğretimini bir şekilde tamamlayan talebeler birçok kamu kuruluşunda ve eğitim camiasında çalışmaktadır.

Cumhuriyet kuruluş aşamasındayken, bir önceki eğitim kadrolarını da yeni oluşacak eğitim-öğretim kadrolarına kazandırılmak suretiyle daha iyi bir geçiş süreci yapılabilirdi. Yeni uygulanan yöntemlerle birlikte, genelde Türkiye Cumhuriyeti ve özelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere İslamî ilimlerde eğitim veren medrese geleneğini birdenbire yasaklanmıştır. Bu konu ile ilgili söz konusu makalede "...Şark vilayetleri halkına yapılmakta olan birçok menfi propagandaların başında kendilerinin cahil bırakılacağı suretinde hükûmete karşı ağır ithamlarda bulunmaktır." 1932'de Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in İsmet İnönü'ye Elazığ'da bir lise açılması için verdiği raporda dile getirilmiştir.¹¹¹ Hâl böyle iken yaşanan geçiş sürecinde Diyanet Teşkilatı da kurulmuşken genelde Anadolu'da ve Şark Bölgesi'nde İslamî ilimler ve din öğretimi ötekileştirilmeden barışık bir şekilde bir geçiş süreci yapılabilirdi. Kaleme alınan makaleden anlaşılan Cumhuriyet'e geçiş süreci çok kısa bir zaman diliminde uygulanmış ancak beraberinde birçok sorunla karşılaşmıştır. Ayrıca bu sorunlar yakın döneme yani 1990'lı yıllara kadar gündemden düşmemiştir. 2002'den sonra bu sorun ve olumsuz durumlar yeni sistemle düzelmeye başlamış olmasına karşın, hâlen bu gelinen noktadan dönülmesini isteyenler açısından sorun devam etmektedir.

---

¹¹¹ Bahattin Demirtaş, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", 63-87.

2.6. Şark Medreselerinde Âlimler ve Eserleri

2.6.1. Molla Halil es-Siirdi ve Eserleri

İlim tedrisatında Doğu, Güneydoğu Anadolu Medreselerinde otorite kabul edilen Molla Halil es-Siirdi, (1750-1843), Nakşî Halidî medreselerinin ilmî icazet kaynağıdır. Molla Halil es-Siirdi'yi Âlimler ve Eserleri bölümünde başa almamızın nedeni, Molla Halil es-Siirdi'nin medrese geleneğinde verilen icazetlerin büyük bir bölümünde adının geçmesi ve ser halka olmasıdır. Bu da Molla Halil es-Siirdi'nin, geçmişinin aile olarak süregelen ilmî tedrisatının kendisinden önce atası “Sultan Şeyh Musa ez-Zuli'ye dayanmasıdır.” Bu ailenin ilim silsilesi -tarihî seyri içerisinde ilimde kopmalar olsa da- kesintisiz bir şekilde on asra tekabül eden bir zamanı kapsamaktadır. Molla Halil es-Siirdi ilk ilmî tahsilini babası Molla Hüseyin b. Molla Halid el-Kolati'nin yanında almıştır. Sonraki hocaları; Kulpik'te Molla Hüseyin el-Karasevi, Molla Abdurrahman el-Belaki, Bitliste Molla Ramazan el-Hazvini'den, Siirt'in Tillo kasabasındaki Molla Ahmet el-Hafız, Tilloya bağlı Halenze (Bağtepe) köyünde Molla Mahmud'un yanında, Van Müküs (Bahçesaray) kasabasındaki Molla Muhammed b. Molla Ahmet el-Kevnasi'den, Hizan'da Molla Abdulhadi el-Ervasi'den, Hoşap'ta Molla Hüseyin el-Hoşabi'den, Cizre'de Şeyh Ferruh, Hoşap'ta Molla Hasan el-Bizeni, Molla Abdusselam ve Molla İsmail adındaki müderrislerdir. Irak'ta, İmadiye kasabasında Yahya el-Mervezi'den sonra bölgenin Reisü'l-Uleması İmadiye müftüsü olan Molla Mahmud'un yanında kısa bir süre tahsil gördükten sonra ilmî icazetini almıştır. Buna istinaden şöhret bulmuş birçok âlimden ders alarak, icazetini alan Molla Halil es-Siirdi, Bitlis Hizan Meydan Medresesi'nde beş yıl civarında müderrislik yapmıştır. Bundan sonra babasının isteği üzerine Siirt'e yerleşen Molla Halil, Fahriye Medresesi'nde otuz sene müderrislik hayatını sürdürmüştür.¹¹²

---

¹¹²Adnan Memduhoğlu, “Molla Halil Es-Siirdi ve Usulü'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması, Sempozyumu Bildirileri*, Der. Ahmet Erkol ve Abdurrahman Adak (İstanbul: Beyân Yayınları, 2008), 283-316. Bülent Akkot, “Molla Halil es-Siirdi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47 (2016/12): 1005-1019.

Zokayd Medresesi'nin icazet silsilesi Şu Şekildedir: Şeyh Mahmud ez-Zokaydi, Şeyh Abdulkahhar, Molla Ömer, Molla Mustafa, Molla Halil es-Siirdi, Mele Mahmud el-Umeydi, Mele Salih el-Mavsili, İsmail Efendi es-Savafi, İbrahim b. Haydar, Haydar b. Ahmed, Ahmed b. Haydar Muhammed, Ahmed el-Mahalli, Mirza Mağdum, Mirza Can eş-Şirazi, Haca Cemaleddin ed-Devvani ve Şeyh Kurdi el-EŐnevdi, Mirza Can eş-Şirazi, Haca Cemaleddin Mahmud eş-Şirazi, ed-Davvani, Esad es-Siddik ed-Davvani, Ali el-Curcani, Tacuddin Mahmud el-Faruki, Mahmud b. Fetf es-Simnani, Celaledin el-Kazvini, Necmuddin Abdulgaffar el-Kazvini, Ebü'l-Kasım er-Rafi, el-Kadi, Muhammed b. Mudammed el-Cezeri, Mazharuddin Muhammed Kazrani, Seyyit Şerif, Mecdüddin Firuzabadı, Şeyh Muhyiddin el-Haddad, Muhyuddin el-Navavi, KoŐkanari, eş-Şerif el-Curcani, Mübarek Şah el-Buhari, Kudbuddin er-Razi, Şirazi, el-Katip el-Kazvini, Fahreddin er-Razi, İmam Gazali, İmamü'l-Hümameyn el-Cüveyni, Ebi Talip el-Mekki, Osman el-Magribi, Ebu Amr ez-Zeccac, Cüneyd el-Bağdadı, Sırrı es-Sakatı, Maruf el-Kerhi, Ebu Selim Davud et-Tai, Habil el-Acemı, Hasan Basrı, Ali b. Ebi Talip (r.a.), Hz. Muhammed (s.a.s).¹¹³

Zokayd Medresesi'nde eğitimini tamamlayan talebelere hocası tarafından verilen icazetname, aynı zamanda talebenin yeterliliğine ve ders verebilecek duruma geldiğine delalet etmektedir. Zokayd Medresesi'nde, icazet merasimi mütevazı bir Şekilde yapılırdı. Ayrıca buradan icazet almak kolay değildi. Nitekim birÇok talebe kitaplarını bitirmelerine rağmen icazet alamamıŐlardır. Çünkü Zokayd Medresesi'nde, tam manasıyla yeterliliği ile ders verme kabiliyeti olan kişiler icazet alırdı. Bu durum talebeyi, daha ők ıalıŐmaya ve medreseyi bitirdikten sonra ders vermeye teŐvik ediyordu. Böylece mezun olacak talebeler hem iyi yetiŐiyor hem ıoğunlukla ders verecekleri iÇin kurumlarının geliŐmesine destek sağlıyorlardı. Şeyh Abdulkahhar, Şeyh Mahmud Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd, Şeyh Fudeyl, Molla Muhammed, Molla Bedrettin, Molla Subđatullah Zokayd Medresesi'nde icazet veren müderrislerdir. Zokayd Medresesi'ndeki, icazet silsilesi Molla Halil es-Siirdi'ye dayanmaktadır. Şeyh

---

¹¹³ Abid Sevgili, Şeyh Mahmud ez-Zokaydi ve ed-Da' ve 'd-Devâ' Adlı Eseri, (Yayınlanmamış YüksekLisans Tezi. D. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011), 11.

Mahmud ez-Zokaydî'nin nesep şeceresi şu şekildedir: Şeyh Mahmud b. Şeyh Abdulkahhar b. Mele Mahmud b. Molla Halil es-Siirdî b. Mele Hüseyin b. Şeyh Halid b. Hacı Hasan b. Şeyh İzeddin b. Hacı Hüseyin ağa b. Mele Yusuf b. Sultan Şeyh Musa ez-Zûlî b. Şeyh Mehdi b. Şeyh Mahin b. Şeyh Kasım b. Abdülhennan b. Abdülmennan b. Ömer b. Abdülaziz b. Hz. Abdullah b. Hz. Ömer (r.a.)¹¹⁴

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin ilmî icazeti, Molla Halil es-Siirdî'nin ilmî icazeti ile birleşmektedir. Bundan sonra bölgede verilen bütün ilmî icazetler aynı silsile ile Hazreti Abdullah b. Abbas (r.a.) ile Peygamber Efendimize ulaşmaktadır. Ancak Molla Halil es-Siirdî'nin icazetinde adı geçen "Mahmud el-Umeydi" (Mahmud el-İmadi), (Molla Mahmut Bahdini olarak Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin ilmî icazetinde geçmektedir.) ünlü âlim İmadiye Müftüsü Molla Mahmud'dur. Bu ilmî silsilede bir üst halka Molla Salih el-Hayderi el-Mavsılı'dır. İlmî icazetler silsilesi birleşerek Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar varmaktadır.¹¹⁵

Birçoğu medrese müfredatında yer alan kitaplar telif eden Molla Halil, medreselerde daha çok alet ilimleri üzerinde durduğu *el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-me'ânî* ile *el-Kâfiyetü'l-kübrâ fi'n-nahv* isimli eserleri vardır. Bununla birlikte tefsir, hadis, fıkıh ve kelam alanında yazmış olduğu eserler yeterince bilinmemektedir. Molla Halil'in mevcut eserleri; *Bâsîretü'l-kulûb fi kelâmi Allâmi'l-ğuyûb*, *Kâfiyetü'l-kübrâ fi'n-nahv*, *el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-me'ânî*, *Mahsûlu'l-Mevâhib el-Ahadiyye fi'l-Hasâis ve's-Şemâil el-Ahmediyye*, *Menzûme fi Mevlidi'n-Nebiy*, *Menzûmetü'z-Zümürüdiyye Nazmu Telhîsi'l-Miftâh*, *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi Âdâbi's-Sulûki's-Sûfiyye*, *Nehcu'l-enâm*, *Risâle fi İlmi'l-Mantık* (İsagğoci), *Risâle fi'l-Mecâzi ve'l-İsti'âre*, *Risâle fi'l-Vad'*, *Risâle Manzûme fi 'İlmi âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, *Risâle sağîra fi'l-Ma'fuvvât*, *Şerh alâ Manzûmeti's-Şâtıbî fi't-tecvîd*, *Te'sîsu kavâ'idi'l-akâid alâ mâ Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâid*, *Usûl-i Fıkıh ve Hadis*. Kayıp eserleri; *Kitâbu Ezhari'l-ğusûn min me'külâti erbabi'l-*

---

¹¹⁴ A.g.e.

¹¹⁵ Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî'nin silsilesini gösteren ilmî icazet ile Molla Halil es-Siirdî'nin silsilesini gösteren ilmî icazet (ekler bölümüne eklenecektir).

fünûn, Muhtasarı Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-Mevt ve ahvaâli'l-kubûr, Mulahhasu'l-Kût ve'z-zevâcır fî mâ tekellemû ala's-sağâir ve'l-kebâir, Nebzetü Mevâhibi'l-ledûniyye fî ş-şatahât ve'l-vahdeti'z-zâtiyye, Şerh alâ Kasîdeti'l-Hemziyye, Zübdetu mâ fî fatâvâ'l-Hadîs, Ziyâu basîrati kalbi'l-arûf fî't-tecvîd ve'r-resmi Fârisiyyi'l-hurûf tur.¹¹⁶

2.6.2. Şeyh Abdurrahman Aktepi ve Eserleri (v. 1910)

Şeyh Abdurrahman Aktepi, aslen Hakkâri olup 1854 yılında Diyarbakır'ın Çınar ilçesinin Aktepe köyünde doğmuş, ilmî tahsilini babası Şeyh Nurani'nin medresesinde bitirmiştir. Babasının vefatından sonra, Aktepe Medresesi'nde müderrislik yaparken, kendi bölgesinde Nakşi Halidî tarikatının irşat faaliyetlerini de yürütmüştür. Bölgede büyük saygınlık kazanan Aktepi 1910 yılında burada vefat etmiştir. Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî'nin babası Şeyh Reşid ed-Derşevî Aktepe Medresesi'nde yaklaşık yedi yıl boyunca medrese eğitimini Şeyh Kasım'dan tahsil etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî, Şeyh Abdurrahman Aktepi ile aynı dönemde yaşamışlardır.

Aktepi birçok ilim dalında eserler telif etmiştir. Çoğu risale tarzında olan bu eserlerden bazıları şunlardır: İlahi aşk ve tasavvufî meseleleri muhtevi *Divân-ı Rûhi, Risâletu'l-edeb ve'l-âdâb, Risâle-i Râbita*, kelama dair *Ravdu'n-Na'im, Kitâbu'l-İbrîz*, fıkıh uslüne dair *Minhâcu'l-Usûl, Kitâbu's-Sarf ve'n-Nahv*. Ayrıca Aktepi'nin tıp alanında *Risâle-i Tıb*, mantık ve bazı felsefî konuları içeren *Risâle-i Mantık* ile astronomi ve yerel takvime dair birer risalesi de bulunmaktadır. Fırka tasnifçiliğine dair yazdığı eser ise *Keşfu'z-Zalâm fî 'akâidi fıraki'l-İslâm*'dir."¹¹⁸

---

¹¹⁶ Sevgili, Şeyh Mahmud ez-Zokaydi ve ed-Dâ' ve'd-Devâ' Adlı Eseri", 11.

¹¹⁷ " ed-Derşevî, *El-Kutufu'l-ceniyye fî terâcimi'l-âile ed-Derşeviyye*", 6.- Baz, "Şırnak Bölgesindeki Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar", *Geçmişten Günümüze İdil* Der. M. Nesim Doru (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2011), 347-361.

¹¹⁸ Metin Bozan, "Şark Medreseleri Geleneğinde Fırak Yazıcılığı", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*, Der. İsmail Narin (Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013), 677-

2.6.3. Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri ve Eserleri (v. 1968)

Şeyh Muhammed Said Seyda 1889 yılında Cizre’de doğmuş, eğitimini bölgedeki medreselerde tamamlamıştır. Erken yaşta tedrisata başlamıştır. Kırk yaşlarındayken dayısı ve Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî’nin küçük kardeşi olan Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî’den meşihat icazetini almıştır. Şeyhinin vefatından sonra bölgede irşat faaliyetlerini yürütmenin yanı sıra Serdahl (Bağlarbaşı) Külliyesini kurmuştur. Külliye bugün metruk hâldedir. Bu külliye, camisi, medresesi, misafirhanesi, mutfağı, hamamları ve yardımcı birimleriyle tam bir külliye dir. Şeyh Muhammed Said Seyda 1968 yılında vefat ettikten sonra bu külliye de oğlu Şeyh Muhammed Nurullah Seyda, 1985 yılında o da vefat edince, kardeşi Şeyh Ömer Faruk Seyda eğitim-öğretimi ve meşihat faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Şeyh Muhammed Said Seyda bu külliye de İslamî ilimlerde binlerce ilim talebesi yetiştirmiştir. Böylece Serdahl Külliyesi’nde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin önemli âlimlerinden Şeyh Fahreddin Arnasi, Muhammed Emin Er, Şeyh Halil Serdefi, Seyyid Ali Fındiki, Abdullah Fırfeli gibi âlimler yetiştirmiştir. Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî ile aynı ilmî icazet silsilesinde yer alan ve aynı geleneğe bağlı olan Şeyh Muhammed Said Seyda’nın telif ettiği eserler; *ed-Dâbita fi’r-râbita*, *et-Te’lif fi’t-te’lif*, *et-Tasavvuf*, *Manzûmeler*, *Tenbîhu’l-Müsterşidîn*, *el-Mecme’u’s-Sağîr* adlı eserlerdir. Şeyh Seyda’dan sonra Serdahl Külliyesi’nin medrese eğitim-öğretimini ve meşihat faaliyetlerini Şeyh Muhammed Nurullah Seyda (v.1984) yürütmüştür, ardından da Şeyh Ömer Faruk Seyda eğitim-öğretim ve meşihat faaliyetlerini hâlen yürütmektedir.¹¹⁹

693.- Abdulhadi Timurtaş, “Molla Muhammed Zivingi ve İlmi Kişiliği”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.1, (2009/4): 104-120, www.e-sarkiyat.com [09.01.2018].

¹¹⁹ Timurtaş, “Molla Muhammed Zivingi ve İlmi Kişiliği”, 104-120.- Baz, “Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi”, 15-36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYH ABDULHAKİM ED-DERŞEVÎ

3.1. Doğumu, Soyu ve Ailesi

Şeyh Abdulkakim ed-Derşevî Cizre'nin Hoser (Düzova) köyünde 1273/1856 yılında dünyaya gelmiştir. Babası âlim, müderris ve mürşid Şeyh Reşid ed-Derşevî hazretleri, annesi âlim ve müderris olan Molla Ali Meydini'nin kızı Fatma Hatun'dur. Derşev ailesine ait bilgileri, Şeyh Muhammed Nuri b. Şeyh Reşid b. Şeyh Muhammed Nuri b. Şeyh Reşid b. Molla Hasan el-Kadiri ed-Derşevî¹²⁰ soy ve nesebiyle ilgili yazdığı *el-Kutufu'l-ceniyye fî terâcimi'l-âile ed-Derşevîyye* adlı eserinde anlatılan şekliyle; Şeyh Reşid ed-Derşevî'nin babası, Molla Hasan el-Kadiri'nin aile olarak nesebi Haske Reşi¹²¹ (Hasan ve Reşid isimlerinin bölgede kullanılan dil içerisindeki kısaltılmış şeklidir) ailesi ve Omera kabilesindedir. Şeyh Molla Hasan el-Kadiri'nin, Molla Muhammed ile Şeyh Reşid el-Evvel isminde iki çocuğu olmuştur. Molla Muhammed'in Meryem, Halime ve Hasan isimlerinde üç çocuğu olmuştur. Şeyh Reşit el-Evvel'in ise dört çocuğu olmuş, ilmî tedrisat ve meşihat icazeti bunlarla devam etmiştir. Şeyh Reşid el-Evvel'in büyük kardeşi Molla Muhammed ailesiyle baba ocağı olan Derşev'de kalmış, Şeyh Reşid ed-Derşevî (el-evvel), ilim talebiyle baba ocağı olan Derşev'deki bütün mal varlığını abisi Molla Muhammed'e bırakarak Cizre'nin Hoser (Düzova) köyüne yerleşip medresenin meşhur âlim ve müderrislerinden Ali Meydini'nin tedrisatında ilmî eğitime başlamıştır. Hocası kısa bir zamanda onun zeki, becerikli ve takva sahibi olduğunu anlamış, kızı Fatma Hatun'u onunla evlendirmiştir. Hocası Molla Ali Meydini bir süre sonra Hicaz'a gitmek için bütün ailesi ve damadı Şeyh Reşid ile birlikte yola çıktı. Bu yolculuk esnasında Suriye'nin Kamışlı ilinin

---

¹²⁰ Şeyh Abdulkakim, *el-Kutufu'l-ceniyye fî terâcimi'l-âile ed-Derşevîyye* yazarının babasının amcasıdır.

¹²¹ Haske ve Reşi; bölgede (Hasan ve Reşidin) küçültülerek kullanılan isimdir. Birbirinden farklı zamanlarda yaşayan bu iki isim ailemizin dedeleri, aile geleneği olarak babadan oğula kullandığımız isimlerdir. *El-Kutufu'l-ceniyye* yazarının açıklamasıdır.

Amuda ilçesinde mola verdikleri esnada Şeyh Reşid ile Molla Ali Meydini'nin oğlu arasında ailevi tartışma yaşandı. Bu tartışma neticesinde Şeyh Reşid, herkesi burada bırakarak ayrıldı. Şeyh Reşid arandığı hâlde bulunamayınca Molla Ali Meydini başladığı Hicaz seferini de yarıda bırakarak bütün aileyle Hoser'e (Düzova) geri döndü. Şeyh Reşid ise buradan Diyarbakır'ın Çınar ilçesi Aktepe mevkinde büyük âlim ve şeyh olan Şeyh Kasım Aktepi'nin yanına gitti. Şeyh Reşid, Aktepe Medresesi'nde yedi yıl boyunca aralıksız bir şekilde Şeyh Kasım'ın yanında ilim tahsil etti. Burada o dönem için gerekli olan derslerini bitirdikten sonra, memleketi Hoser'e (Düzova) döndü. Buradan da Basret Medrese dergâhına Şeyh Salih Sipki'nin halifesi Şeyh Esad Hinuki'nin yanında az bir süre hem seyr-u süluk hem de ilmî tedris gördükten sonra, Şeyh Esad Hinuki el-Pervari'den ilmî icazet aldı ve daha sonra Nakşibendiyye, Kadiriyye, Sührüverdiyye, Kübreviyye ve Ceştiyye'den -beş tarikattan- icazetlerini aldı. Bu icazetle Şeyh Esad Hinuki Şeyh Reşid'i Cizre ve havalisine -Basret merkezli- halife olarak tayin etti. Bu görevlendirmeden sonra, ilim ve irşadda ilerleyen Şeyh Reşid, irşat için Hoser köyünü merkez olarak seçti. Şeyh Reşid ed-Derşevî bu sırada meşhur âlim Molla Ahmed el-Cezeri'nin de müderrisliğini yaptığı Kırmızı Medrese'de (Medresa Sor) müderrislik yaptı.¹²² İlim ve irfanda emsaline az rastlanan bir şahsiyeti.

Şeyh Reşid Fatma Hatun ile evliliğinden; Şeyh Abdulhakîm, Şeyh Muhammed Nuri, Halime ve Safiye adlarında dört çocuğu dünyaya geldi. Daha sonra Molla Muhammed Hetmi'nin kızı Âmine ile ikinci evliliğini yapan Şeyh Reşid'in bu eşinden de Muhammed Said adında bir çocuğu dünyaya geldi. Bu çocuk iki yaşlarında vefat etti. Şeyh Reşid bir süre sonra hac vazifesini ifa etmek için hazırlık yapmaya başladı ve o dönemde merkez olan Basret medrese ve dergâhının âlim şeyhi Şeyh Halidî Zebari'ye evlatlarını, Hoser Medresesi'ni ve ailesini emanet etti. Çünkü hac seferi uzun ve meşakkatlidir. Hacdan dönememesi hâlinde Şeyh Halidî Zebari'yi vasi olarak tayin etti. Bu süre içinde kendisi Hoser Medresesi'nde ders verirken talebelerinin arasında

---

¹²² Baz, "Şırnak Bölgesindeki Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar", 347-361.

Şeyh Ömer Zengani (Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri'nin babası) de bulunmaktadır. Şeyh Reşid ed-Derşevî 1868-1865/1282-1286 tarihlerinde, hac farızasını eda ettikten sonra dönüş yolunda hastalanıp vefat etti. Bu durumu kendisiyle birlikte hac yolculuğu yapan yeğenlerinden Muhammed el-Cezeri ailesine anlatmıştır.

Şeyh Reşid ed-Derşevî vefat ettikten kısa bir süre sonra, en küçük kızı Safiye Hanım doğdu. Vasisi olan Şeyh Halid-i Zebari Şeyh Reşid ed-Derşevî'nin medresesinde talibi olan Şeyh Ömer Zengani'nin medresede mukarrar olan ilmî tedrisini bitirtip ilmî icazetini verdi. Daha sonra Nakşi Halidî tarikat icazetini de verdikten sonra Cizre Bölgesi'ne ilim ve irşat için görevlendirdi. Ayrıca Şeyh Reşid'in kızı Halime Hatun'la da evlendirerek Şeyh Reşid'in ailesinin sorumluluğunu da ona yükledi. Hoser köylüleri bu duruma itiraz etseler de Basret dergâhının postnişini ve âlimi Şeyh Halid-i Zebari araya girerek kendisinin vasi olduğunu ve böyle olması gerektiğini söylemiştir.¹²³

Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî'nin babası Şeyh Reşid Hicaz'da vefat ettikten sonra, daha önce Şeyh Halid-i Zebari'nin yanında ilmî tedrisatını bitiren ilimde yükselen ve kız kardeşi Halime Hatun'un eşi olan Şeyh Ömer ez-Zengani tarafından Şeyh Abdulkâim'in tedrisatıyla bizzat ilgilenerek bütün ilmî alanlarda; makul ve menkul konuların tümünde; tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, sarf, belagat, mantık, felekiyat ve diğer ilimlerde kendisini yetiştirdi. Şeyh Abdulkâim bu tadrisle kendi döneminde hocaların hocası konumuna geldi. İlimle o kadar bilgilendi ki ilmî şöhreti tarikattaki şeyhlik şöhretini geçti.¹²⁴

3.2. Yetiştığı Çevre

Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî geçmişinden itibaren, İslamî geleneğe bağlı bir ortamda yetişti. Babası Şeyh Reşid ed-Derşevî Nakşî Halidî Basret merkez medrese ve dergâhına bağlı bir âlim ve şeyhti, kendisi ilmî medrese ortamında yetişti. Zeki ve

---

¹²³ “ed-Derşevî, *el-Kutufu'l-ceniye fi terâcimi'l-âile ed-Derşeviyye*, 14.

¹²⁴ A.g.e.

çalışkan olması, büyük âlim şeyh olan Şeyh Ömer ez-Zengani'nin ilmî terbiyesi ile geliştirdi. İlim ve irfanda âlimleri meşhur, tarihî geçmişi olan Cizre şehrinde yetişti.

3.2.1. Hocaları

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî ilk ilmî tahsilini babası Şeyh Reşid ed-Derşevî'den aldı. Babası vefat ettikten sonra, bütün ilimlerde ilim denizi olan Şeyh Ömer ez-Zengani'den tahsilini tamamlamıştır. Manevi sülûkuyla amcası Şeyh Muhammed ed-Derşevî ilgilenmiştir.

3.2.2. Talebeleri

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin en önemli talebeleri kendisinden küçük olan kardeşi Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî, Şeyh Muhyeddin -kız kardeşinin ve Şeyh Ömer ez-Zengani'nin oğlu- kardeşi Şeyh Sirac ve Muhammed Beşir b. Hacı Ali b. Cihangir el-Cezeri'dir.

3.3. *Sütûr* Adlı Eseri

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî 49 yaşındayken vefat etmiş, kısa ömrüne rağmen, kendisinden söz ettirecek ve hâlen medreselerin önemli bir kısmında sıra mürettep ders kitabı olarak okutulan *Sütûr* adlı kitabını telif etmiştir. Bu kitap, Sa'deddin et-Teftezânî tarafından İzzeddîn Ebu'l-Meâlî el-Harzecî ez-Zencânî'nin '*İzzi* metnine yapılan şerhin ibarelerinin kavram açısından zor olması ve bu nedenle şerhin Arapça konuşamayan kişiler tarafından zor anlaşılması üzerine yazılmıştır. Ayrıca, bölgedeki talebelerin medrese tedrisatını kolaylaştırma amacıyla kaleme alınmıştır. Bu kitabı yazmasının sebebini kitapta şu şekilde açıklanmaktadır: "Bir gün Basret merkez medresesi müderrisi ve dergâhın şeyhi Şeyh Muhammed Halid-i Zebari b. Şeyh Halid-i Zebari, -Sa'deddin et-Teftezânî'nin kitabını işaret ederek- bu kitabın medrese talebeleri için anlaşılması zor olduğunu Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'ye söylemiştir." Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî *Sütûr* kitabının girişinde bu konuya temas etmekte ve şöyle demektedir:

3.4. Diğer Eserleri

3.4.1. Zahir ve Batın Havas ile İlgili Manzumesi

Bu manzume müstakil olarak basılmamıştır. Ancak Muhammed Nuri eş-Şeyh Reşid ed-Derşevî, ailesini anlattığı *el-Kutufu'l-ceniyye* adlı eserinde bu manzumenin hepsini Şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî'nin anlattığı kısımda yayımlamıştır. Zahir havastan kastedilen, insanın beş duyu organıdır. Batın havas dediği ise insanın bu görünen beş duyu organlarının karşılığı olan beş hissi duyulardır. Kitapta bu iki havas irtibatlandırarak izah edilmiştir.¹²⁶

3.4.2. Astronomi İle İlgili Eseri

Şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî'nin torunlarından Muhammed Murşid Munis Bey'le yaptığımız görüşmede, astronomi ile ilgili eserinin kayıp olduğunu söylemiştir.¹²⁷

---

¹²⁵ A.g.e., 28, *Sütûr* kitabı, Suriye Dimaşk'ta 1963/1382 yılında, Molla Abdullah el-Fırfeli'nin nafakasıyla Terakkî Matbaasında basılmıştır. Sütûr kitabının üzerine Ta'lik yazan ve baskı aşamasındaki kontrolleri ve tahkikatını yapan Molla Muhammed Nezir b. Molla Abdulkakîm el-Halîlî'dir. Bu iki allame ve büyük müderris (Allah c.c. onlara rahmet eylesin) babam Molla Abdolvahap Barış'ın Seydalarıdır. Hatta babam, Molla Abdullah el-Fırfelinin yanında çok az bir zaman kaldı. Ama rahmetli babamla birlikte rahmetli Molla Nezir Hocamızı Birecikte yaşlı iken ziyaret ettik. Bu kitab'ın benim medrese hocam Molla Seyyid Şerif el-Batergızı el-Hüseynî'de bulunan nushası, İstanbul İsmet Matbaasında 1969 yılında basılmıştır. Seydam Molla Muhammed Şerif el-Batergızı el-Hüseynî, 2009 yılında Nusaybinden İstanbul'a gelerek yerleşmiştir. İstanbul'a geldiği günden beri Kanarya semtinde medresesini kurarak halen bölgede olduğu gibi fakih (talabe) yetiştirmektedir. Allah kendilerine sağlık selamet afiyet versin.

¹²⁶ ed-Derşevî, *el-Kutufu'l-ceniye fî terâcimi'l-âile ed-Derşeviyye*, 28-32.

¹²⁷ Murşid Munis, Mülakat: Abdulkadir Barış, Cizre, 13 Temmuz 2017.

3.5. İlmî İcazeti

(الإجازة أن يقول العالم لغيره أجزت لك أن تروي عني كتابي أو هذا الكتاب الذي حدثني به فلان)

Âlim icazet vereceği zaman kitabının ya da başkasından aldığı ilmin veya kitabın, başkasına öğretilmesi ve okutulmasına izin verir. Aslında icazet ilim talebesinin ilmî güvencesi ve bu ilmi taşıyacağına dair bir delalettir. Hadis ilmi ile başlayan icazetler, daha sonra diğer ilim dallarında naklî ve aklî ilimlerde de verilmeye başlanmıştır. Hatta matematik gibi fen bilimlerinde dahi verilmeye başlanmıştır. Hadis rivayet halkalarıyla başlayan icazet verme geleneği, ilmî ve naklî ilimlerin tahsiline başlayan medrese talebesine verilen ilmî icazetlere dönüşmüştür.¹²⁸ Medrese talebelerine verilen bu ilmî icazet senedinin 18. halkasında yer alan “Taha el-Kürdi el-Kadiri sonra ed-Dimeşki” aldığı ve sonra da kendisi mücaz olarak verdiği icazet senedi bütün ilimleri içine alan hadis, fıkıh, kelam ve tefsir icazetidir. Taha el-Kürdi el-Kadiri’ye ulaşan icazet senedi, birkaç icazetten müteşekkil -olduğu ve bu birkaç icazetin de bu ilimleri tahsil etikten sonra, bu birkaç icazetten müteşekkil icazeti- tek icazette birleştirerek kendisinden sonraki nesillere ve günümüze kadar ulaşmaktadır. Bu icazet senedi başından beri hadis icazetiyle başlamış, sonra fıkıh icazetiyle birleşmiş ve daha sonra tefsir ve kelam ilimleriyle birleşerek bugünkü ilmî icazet hâlini almıştır. Ancak bu ilmî icazetler ilim erbabınca nesilden nesle taşınırken silsile halakasındaki bazı isimlerin telaffuzunda yazım hatası yapılmış, bazı âlimlerin adları bu yazım hatalarına bağlı olarak yazılmamış veya ismi düşmüştür. Bu yazım hatasına bağlı olarak birbirlerine zamanca uzak olan âlimler, silsile halkasında yakın gibi görünmüşlerdir. Bu yazım hatalarından bir diğeri ise tasavvuf mertebeleri ve ilmî icazetler birbirlerine karıştırılmış, ayrıca silsilede yer alan muhassas icazede tam olarak belirtilmemiştir.¹²⁹ Aşağıda Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî’nin yer aldığı ilmî icazet senedi Arapça’dan Türkçe’ye çevrilmiştir. Bu ilmî icazet senedinin Ekler Bölümü’nde *İcâzetu ulemâi’s-sâde el-Hayderiyye*’nin yazarı ve muhakkiki Prof. Dr. Ahmed Muaz Alavan Hakki el-

---

¹²⁸ Ahmed Muâz Alavan Hakî el-Âlavanî, *İcâzetü ulemâi’s-sâde el-Haydariyye*, 9.

¹²⁹ A.g.e., 18-25.

Âlavanî tarafından Şark Medreselerinde verilen ilmî icazet senedlerinin tashihleri yapılmıştır. Ayrıca Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin Arapça ilmî icazet senedine tashih edilmiş olarak Ekler Bölümü'ne yer verilmiştir. Ahmed Muaz Alavan, değerli çalışmasında, bu ilmî icazetlerde doğruluk bakımından şüphe olmadığını, bu icazetlerin tashihinden ve tahkikinden sonra karışıklığın giderildiğini izah etmiştir.

Molla Mahmud, Molla Süleyman, Muhammed Said Seyda (Şeyh Ömer ez-Zengani'nin oğlu), Şeyh Muhammed Sirac, Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî, Şeyh Ömer ez-Zengani, Şeyh Halid, Molla Mustafa el-Havi, Halil eş-Şevki, Molla Mahmud el-Bahdini, Molla Salih el-Mevsili, İsmail efendi es-Sefevi, İbrahim b. Haydar, Haydar b. Ahmed, Ahmed b. Haydar, Haydar el-Evvel, Şeyh el-İslam Mevlâna Zeyn el-Kürdi el-Belati, Şeyh Taha el-Kürdi el-Kadiri sümme ed-Dimeşki, Abdullah el-Eşnevi, Molla Ali, Mevlâna Zeyneddin el-Belati, Muhammed b. Sa'd es-Siddik ed-Devani, Ahmed b. Haydar, Muhammed, Mirza el-Mahdum, Mirza Can eş-Şirazi, Hoca Cemaleddin Muhammed eş-Şirazi, el-Muhakkik ed-Devani, Mevlâna Şeyh el-Kürdi el-Eşnevi, Mirza Can eş-Şirazi, Hoca Cemaleddin Muhammed eş-Şirazi, Muhakkik ed-Devani, Esad es-Siddik ed-Devani, Muhakkik eş-Şirazi Ali el-Cürcani, Tacuddin Mahmud el-Faruki, Mahmud b. Ebi el-Feth es-Surustani, Mevlâna Lisanuddin es-Semnani, Celaleddin Mahmud el-Kazvini, Necmeddin Abdulğaffar el-Kazvini, Ebi el-Kasım er-Rafii, Kadi Muhammed b. Muhammed el-Cezeri, Zahriddin Muhammed el-Kazuri (Diğer iki icazette Kazeruni olarak geçmektedir), Seyyid Şerif, Şeyh Mecduddin el-Feyruz Abadi, Şeyh Muhyeddin el-Haddad, Şeyh Muhyeddin en-Nevavi, Koşkenari, eş-Şerif el Cürcani, Mübarek Şah el-Buhari, Kutbeddin er-Razi, eş-Şirazi, el-Katib el-Kazvini, Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, Ebi Talib el-Mekki, Ebi Osman el-Mağrıbi, Şeyh Ma'ruf el-Kerhiyyi, Ebi Müslim Davud et-Tai, Habib el-Acemiyyi, Şeyh Hasan el-Basriyyi, Aliyyi b. Ebi Talib el-Kureyşiiyyi el-Haşimiyyi Radyallahu Anhu Kerreme Allahu Vechehu, Muhammed Mustafa (s.a.v.).¹³⁰

---

¹³⁰ Molla Mahmud Er'in (Diyanet İşlerinden emekli imam) Molla Süleyman Hoseri'den 1966/1386 tarihinde aldığı ilmî icazet silsilesinde, Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî, beşinci

Aşağıda ise Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin ilmî icazet senedinin tashih ve tahkikli hali bulunmaktadır:

1. Molla Mamud (İcazet en son alan kişidir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  2. Molla Süleyman Hoseri (İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  3. Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri (İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  4. Şeyh Muhammed Sirac (Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri'nin kardeşidir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  5. Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî (Şeyh Muhammed Sirac'ın dayısıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  6. Şeyh Ömer ez-zengani (Şeyh Muhammed Said seyda'nın babasıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  7. Şey Halid-i ez-Zebari el-Âlavani (Tashih edilmemiş olan elyazma icazet senedinde sadece Şeyh Halid olarak geçmektedir. Aynı zamanda Basret medrese dergâhında, kendi döneminin şeyh âlimidir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  8. Molla Mustafa el-Havi (Tanze Medresesi'nin müderrisidir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  9. Molla Halil es-Siirdi (Molla Mustafa el-Havi'nin babasıdır.).
- Bu büyük âlim Doğu, Güneydoğu'nun Şark Medreselerinde iki asırdan beri, ilmî icazet senedlerinin kahr ekseriyetinde ser halka olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tashihi ve tahkiki yapılmamış olan icazet senedinde ismi, Halil eş-Şevki olarak geçmektedir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
10. Molla Mahmud el-Bahdini el-Umeydi (İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).
  11. Molla Salih el-Hayderi (Tashih edilmemiş olan ilmî icazet senedinde, Molla Salih el Muvseli olarak geçmektedir. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).

---

halkada yer almaktadır.

12. İsmail Efendi el-Hayderi es-Sefavi (El yazma ilmi icazet senedinde Hayderi nisbesi yoktur. Molla Salih el-Hayderi el- Muvseli'nin babasıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).

13. İbrahim b. Haydar (İsmail Efendi el-Hayderi es-Sefavi'nin babasıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).

14. Haydar b. Ahmed (İbrahim b. Haydar'ın babasıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.).

15. Ahmed b. Haydar (Haydar b. Ahmed'in babasıdır. İcazet genel şer'î ilimlerdedir.)

Burada bir kayıt vardır. Ahmed b. Haydar kitap ve sünnet konusunda, *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i "İ'tisâm" bölümüne kadar hocası Şeyh Abdülmelik el-İsami'nin yanında okuyarak izin aldı.

16. Şeyh Abdülmelik el-İsami.

17. Şeyh Cemaleddin el-İsferayini (Şeyh Abdülmelik el İsami'nin babasıdır.).

18. Şeyh Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Heytemi el-Mekki (Şeyh Cemaleddin el-İsferayini'nin hocasıdır.).

19. Şeyhü'l-İslam el-Kadi Zekeriya el-Ensari (Şeyh Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Heytemi el-Mekki'nin hocasıdır.).

20. Şeyh Celaleddin el-Mahalli (Kadi Zekeriya el-Ensari'nin hocasıdır.).

21. Şeyh Celal el-Bileykini (Şeyh Celaleddin el-Mahalli'nin hocasıdır.).

22. Hadis ilmünde Emiru'l-Mü'minin Ahmed b. Hacer el-Askalani (Şeyh Celal el-Bileykini'nin hocasıdır.).

Düzeltilerek tashih ve tahkik edilmiş olan bu senedin on altıncı halkası dâhil ve yirmi ikinci halkası da dâhil olmak üzere silsile hadis ilmi ve rivayetindeki icazettir. Bundan sonra da yine on beşinci halkada yer alan Ahmed b. Haydar, akli ve nakli ilimleri yani genel şer-i ilimleri tahsil etmek için âlim olan babası:

23. Haydar el-Evvel (Ahmed b. Haydar'ın babasıdır.).

24. Şeyhu'l-İslam Mevlâna Zeyneddin el-Kürdi el-Belati (Haydar el-Evvel'in hocasıdır.).

25. Şeyh Taha el-Kürdi el-Kadiri sümme ed-Dimeşki (Mevlâna Zeyneddin el-Kürdi el-Belati'nin hocasıdır).

Ahmed b. Haydar kendi babasının silsilesi olan yirmi üç, yirmi dört ve yirmi beşinci halkalardan genel şer'î ilimlerin icazetini almaktadır. Bundan sonra, Ahmed b. Haydar kelim ilmîni tahsil etmek için:

26. Abdullah el-Kürdi el-İsnevi (üzerinden).

27. Molla Ali (Abdullah el-Kürdi el-İsnevi'nin hocasıdır.).

28. Mevlâna Zeyneddin el-Kürdi el-Belati (Molla Ali'nin babasıdır.).

29. Muhammed Es'ad es-Siddik ed-Devani (Mevlâna Zeyneddin el-Kürdi'nin hocasıdır.).

Ahmed b. Haydar bu halakalardan kelim ilmîni tahsil etmiştir. Yirmi altı ve yirmi dokuz dâhildir. Haydar el-Evvel ile tekrar ilmî icazet senedindeki kelim ilmindeki icazet silsilesine dönmektedir.

30. Mevlâna Zeyneddin el-Belati (Haydar el-Evvel'in kelim ilmindeki hocasıdır.).

31. Şeyh Nasr el-Halhali (Mevlâna Zeyneddin el-Belati'nin hocasıdır.).

32. Habibullah b. Muhammed Abdullah Mirza Can eş-Şirazi (Şeyh Nasr el-Halhali'nin hocasıdır.).

33. Şeyh Cemaleddin mahmud eş-Şirazi (Mirza Can eş-Şirazi'nin hocasıdır.).

34. Celaleddin Muhammed b. Esad ed-Devani (Şeyh Cemaleddin Mahmud eş-Şirazi'nin hocasıdır.).

Bundan sonra icazet senedi tekrar, Ahmed b. Haydar ile kelim ilmindeki halkalarla devam edecek:

35. Muhammed b. Şervin (Ahmed b. Haydar'ın Kelim ilmînde hocasıdır.).

36. Mevlâna Ahmed b. El-Mucella (Muhammed b. Şervin'in hocasıdır.).

37. Mevlâna Mirza el-Mahdum (Mevlâna Ahmed b. el-Mucella'nın hocasıdır.).

38. Mevlâna Mirza Can Şemseddin Habibullah b. Abdullah el-Âlevi eş-Şirazi

(Mevlâna Mirza el-Mahdum'un hocasıdır.).

39. Hoca Cemaleddin Mahmud Muhammed eş-Şirazi (Mevlâna Mirza can Habibullah'ın hocasıdır.).

40. Muhakkik ed-Devani (Hoca Cemaleddin Mahmud Muhammed eş-Şirazi'nin hocasıdır.).

Buraya kadar olan halakalar, Ahmed b. Haydar'ın kelimdeki icazet silsilesidir. Bundan sonra Ahmed b. Haydar'ın tefsir ilmîndeki icazet silsilesi şöyledir:

41. Şeyh el-Kürdi el-İsnevi

Ahmed b. Haydar *Beydâvî* tefsirinin evvelinden, iki ders aldıktan sonra, tefsirden ders vermek için kendisinden izin almıştır.

42. Mevlâna Mirza Can Şemseddin Habib b. Abdullah el-Âlevi eş-Şirazi (Mevlâna Şeyh el-Kürdi el-İsnevi'nin hocasıdır.).

43. Hoca Cemaleddin Mahmud eş-Şirazi (el-Âlevi eş-Şirazi'nin hocasıdır.).

44. Muhakkik ed-Devani (Hoca Cemaleddin Mahmud eş-Şirazi'nin hocasıdır.).

45. Es'ad es-Siddik ed-Devani (Muhakkik ed-Devani'nin babasıdır.).

46. Eş-Şerif Ali el-Cürcani (Es'ad es-Siddik ed-Devani'nin hocasıdır.).

47. Taceddin Mahmud el-Faruki (eş-Şerif Ali el-Cürcani'nin hocasıdır.).

41 ile 47. halkalar dâhil, tefsir ilmînin yanı sıra icazet senedi kelim ilmîyle sonuçlanmıştır. Bundan sonra silsileye fıkıh ilmi ile Şeyh Celaleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devani ile devam edecektir.

48. Şeyh Celaleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devani.

49. Muhammed b. Ebi'l-Feth eş-Şurustani (Şeyh Celaleddin Muhammed b. Es'ad ed-Devani'nin hocasıdır.).

50. Mevlâna Lisanuddin Nuh es-Semnani (*Hâvî Hâşiyesi*'nin sahibi, eş-Şurustani'ye *el-Hâvî's-sağîr*'den ders veren hocasıdır.).

51. Mevlâna Celaleddin Mahmud el-kazvini (Lisanuddin'in hocasıdır.).

52. Necmeddin Abdulgaffar el-Kazvini (Mevlâna Celaleddin Mahmud'un babasıdır.).
53. İmam Ebû Kasım er-Rafi (Necmeddin Abdulgaffarın fıkıh hocasıdır.).
54. Şeyh Es'ad es-Sıddik ed-Devani (Hadis ilminde Muhammed b. Muhammed el-Cezeri'nin öğrencisidir.).
55. Şeyhu'l-İslam Muhammed b. Muhammed el-Cezeri (Es'ad es-Sıddik ed-Devaniya hadis icazeti vermiştir.).
56. Şeyh Celaleddin ed-Devani (Kelam ilminde aşağıdaki silsileden ders almıştır.).
57. Mazharaddin lakaplı Ali b. Muhammed el-Kazvini (Celaleddin ed-Devani'nin kelam ilminde hocasıdır.).
58. Eş-Şerif Ali el-Cürcani (Kelam ilminde Mazharaddin'nin hocasıdır.).
- Bundan sonra, Mazharaddin lakaplı Ali b. Muhammed el-Kazvini hadis icazet senedinin silsilesinden Feyruz Âbadi'den rivayet etmiştir.
59. Mecdududdin el-Feyruz Âbadi (Hadis Müsnididir.).
60. Şeyh Muhyeddin el-Haddad (Mecduddin'in hocasıdır.).
61. Şeyh Muhyeddin en-Nevevi (Bilinen senediyle Muhyeddin Haddad'ın hocasıdır.)
- Burda 56. halkada yer alan Şeyh Celaleddin ed-Devani, hadis silsilesine evrildi.
62. Muhibiddin el-Koşkenari (Senediyle Celaleddin ed-Devani'ye hadis hocalığı yapmıştır.).
63. Eş-Şerif Ali el-Cürcani (Koşkenari'nin hocasıdır.)
64. Mübarek Şah el-Buhari (Şerif Ali el-Cürcani'nin hocasıdır.).
65. Muhammed b. Muhammed Kutbeddin er-Razi (Mübarek Şah el-Buhari'nin hocasıdır.).
66. Şirazi (Kutbeddin er-Razi'nin hocasıdır.).
67. Necmeddin el-Kazvini (Şirazi'nin hocasıdır.).
68. Fahreddin er-Razi.
69. Diyaeddin Ömer Hatib er-Rey (Fahreddin er-Razi'nin babasıdır.).

70. Muhibiddin Muhammed b. Yahya en-Nisaburi (Diyaeddin Ömer Hatib er-Rey'in hocasıdır.).

71. Muhammed b. Muhammed el-Gazzali (Muhammed b. Yahya'nın hocası).

72. Abdulmelik b. Abdullah İbn eş-Şeyh Yusuf el-Cüveyni (İmam-ı Haremeyn ve Muhammed b. Muhammed el-Gazzali'nin hocasıdır.).

73. Şeyh Abdullah İbn Yusuf el-Cüveyni.

74. Abdullah b. Ahmed el-Mervezi (Abdullah İbn Yusuf el-Cüveyni'nin hocasıdır.).

75. Ebû Zeyd el-Mervezi (Abdullah b. Ahmed el-Mervezi'nin hocasıdır.).

76. İbrahim b. Ahmed Ebi İshak el-Mervezi (Ebi Zeyd el-Mervezi'nin hocasıdır.).

77. Ahmed b. Ömer İbn Süreyc (İbrahim b. Ahmed Ebi İshak el-Mervezi'nin hocasıdır.).

78. Osman b. El-Enmati (İbn Süreyc'in hocasıdır.).

79. Ebû İbrahim el-Muzeni (Osman el-Enmati'nin hocasıdır.).

80. Muhammed b. İdris eş-Şâfî, (r.a.) (Ebi İbrahim el-Muzeni'nin hocasıdır.).

81. Müslim b. Halid ez-Zenci (İmam Şâfî'nin hocasıdır.).

82. Abdulmelik b. Abdulaziz İbn Cüreyc (Müslim b. Halid ez-Zenci'nin hocasıdır.).

83. Tabiin olan Ata b. Ebi Rebah (İbn Cüreyc'in hocasıdır.).

84. Sahâbi, Abdullah b. Abbas (Ata b. Ebi Rebah'ın hocasıdır.)

O da Beşir ve Nezir, Âlemlere rahmet, seyyidimiz ve mevlâmız olan Muhammed Mustafa Sallâllahu Aleyhi ve Sellem'den almıştır.

Tashih ve tahkik edilerek düzeltilmiş olan bu ilmî icazet senedinde, silsile halkalarında yer alanların isimleri ve hangi ilmî icazeti verdikleri anlaşılmaktadır.¹³¹ Bu ilmî icazet senedinin Arapçası Ekler Bölümü'ne alınmıştır.

---

¹³¹ el-Âlavânî, *İcâzetü ulemâi's-sâde el-Haydariyye*, 18-25.

İlmî icazetler hadis senetlerine benzemektedir. İlmî icazet senedleri silsile yoluyla günümüze kadar ulaşmaktadır. Medreselerdeki öğretimin isteğe bağlı olmasının nedeni şu şekilde izah etmek mümkündür:

فمن فواءد مجالسة فواءد العلماء واخذ العلم عنهم ان مجالستهم سبب عظيم من اسباب التخلق باخلاق العلماء
الراسخين مثل الاخلاص والتقوى والرضى والقناعة والزهد وحسن الظن والشفقة على خلق الله

Daha önce olduğu gibi, bu eğitimin zühd ile birlikte yürütülmesinin ayrıca bir önemi vardır. Bölgede medrese eğitim-öğretimi, zühd ile icra edilirse nefsi terbiye ile birlikte ruhî terbiye ve kişilik kazandırmanın yanında, sabırlı ve dürüst olmayı ve bilinmeyen konularda sükut etmeyi de öğretmektedir. Medrese talebesinin âlimlerle ders süresince geçirdiği bu zamanın ilmî birikiminin yanında düzgün ve temiz bir ahlakla yetişmiş olacaktır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuşlardır: “انما اتيت ( ) لانتم مكارم الاخلاق ( )”¹³² Ben ancak ahlak kurallarını tamamlamak için gönderildim.”¹³² Böylece talebeler medresede alacağı dersleri iyi bir şekilde kavradıktan sonra yukarıda anlattığımız güzel hasletlerle de pekiştirmektedir. Bu zühdî terbiye isteğe bağlı eğitim-öğretimle birleştiğinde karşımıza çıkacak olan da millete hizmetle birlikte fedakârlık olacaktır. Bunun içindir ki Şark Medreselerindeki eğitim-öğretim isteğe bağlıdır ve zoraki değildir. Ancak istek başladıktan ve sonuca vardıldıktan sonra ilimle amel başlar. Bundan sonrası sorumluluk gereği mecburidir. İlimle amel etmediği takdirde, en önemli olan dürüstlük ve güvenilirlik ortadan kalkar. Şahsın kendisi muteber olmaz, sözü dinlenmez. Çünkü medrese talebeleri kendi isteği ile başladığı eğitimde konuları etraflı biçimde öğrenmiştir. Bu çalışmayla gelecekte kendisine ders veren ve eğitenlerin yerini alacak, bu ilimle ilgili misyonu kendisi yürütecek ve örnek olacaktır.¹³³

Ulaşabildiğimiz bilgiler doğrultusunda, icazetlerin çeşitleri şu şekilde sıralanabilir:

---

¹³² A.g.e., 13-14.

¹³³ Yahya Hasan Ali Murâd, *Âdâbu'l-âlim ve'l-muteallim 'inde'l-müfekkiri'ne'l-Müslimîn*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kahire Üniversitesi, Dâru'l-ulûm Külliyesi, 2001), 128-133.

Kuran-ı Kerimi’i okuma icazeti, hadis icazeti, hadis halkasında bulunup ezberleme veya yazma yöntemi ile hadisi senedi rivayet etme icazeti veya herhangi bir ilmî kitabı ya da konuyu okuduktan sonra okuduğu o kitapla veya konu ile ilgili icazeti. Buraya kadar saydıklarımızın tümü kısmi icazet alanına girmektedir. Medresede uzun bir süre bütün ilimlerle ilgili eğitim alarak ve ilimde belirli bir merhaleye gelerek alınan ilmî icazetler tam icazetlerdir. Buna istinaden, ilmî icazetlerin senedleri en son alınan icazet başta olmak üzere hadis senedleri kadar muteber, ilmî icazette geçen halkalar sağlam ve güvenilirdir. Şark Medreselerinde verilen ilmî icazet senedlerinde ismi geçen halkaları açıklamak tezimizi açacaktır. Şark Medreselerinin ilmî icazet senedleri, ilk başlarda hadis rivayetinin senedleriyle başlamakta, daha sonra ise bu hadis senedleriyle müctehid imamların ilmî icazet senedleri birleşerek tek icazet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis rivayet senedleri ve müctehit imamların icazetlerinden sonra sırayla oluşan diğer ilimlerle, tefsir, kelim ve dil gibi ilimlerle de birleşerek tek ilmî icazetlere dönüşmüştür.

3.6. İlmî Tesiri

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî’nin *Sütûr* adlı kitabı Şark Medreselerinde, müretteb-sıra kitapları arasında bir asırdan beri ilmî olarak yer almaktadır. Ayrıca hâlen medreselerde müderrislik yapan âlimlerden Molla Muhammed Şerif el-Batergızı El-Hüseyni, Cizre’de müderrislik yapan Şeyh Muhammed Vahhac Varol ve Seyyid Molla Abdusselam Kartal ile yaptığımız görüşmelerde Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî’nin *Sütûr* kitabının medrese müfredatında sıra müretteb kitapları arasında okunmakta olduğu belirtilmiştir.

3.7. Tasavvufi Tesiri

Dedeleri molla ve Kadiri şeyhi olan, Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî’ye Basret merkez dergâhında postnişin olan Şeyh Hüseyin Basreti b. Şeyh Halid-i Zebari tarafından beş tarikatta icazet verildi. Ayrıca büyük âlim, Şeyh Ömer ez-Zengani tarafından hususi icazetle Cizre Bölgesi’nde ilim ve irşat için şeyhi ve hocası Şeyh Ömer ez-Zengani’nin ölümünden sonra, halife olarak görevlendirildi. Böylece o, insanların irşadı için çok çalıştı ve onları tarikata davet etti. Cizre ve çevresi çağrısını olumlu karşılayarak davete icabet ettiler. Özellikle cuma akşamları insanlar her yerden Cizre’ye akın

etmeye başladılar. Cuma akşamları Şeyh Abdülhakîm'in irşadından faydalanmak için gelenler Cizre'ye sığmaz olmuşlardı. Bu nedenle Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî kendisini dinlemeye gelenler ile yürüttüğü irşat faaliyetlerini Cizre'nin doğusundaki büyük meydana icra etmeye başlamıştır. Gelen insanlar sabah namazını orada kılar, cuma günü güneşin doğuşuyla geri dönerlerdi. Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'den Cizre ve çevresi için kendisinden sonra Şeyh Muhyeddin el-Cezeri b. Şeyh Ömer ez-Zengani'ye halifesi olarak icazet vermiştir.¹³⁴

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğini Muhammed Adi Hoseri'nin (Düzovalı) kızı Halime Hatun'la yapmış, bu evlilikten Şeyh Yahya el-Evvel ile Vesile isimlerinde iki çocuk dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Abdulkadir el-Cezeri'nin kızı Aişe Hatun'la yapmıştır. Bu eşinden de Şeyh Muhammed, Şeyh Muhammed Emin Tahir ve Ahmet adlı çocuklar doğmuştur. İkinci evliliğinden olan çocukların hepsi küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Çocukların annesi Aişe Hatun da Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî vefat etmeden 14 gün önce vefat etmiştir.¹³⁵

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî, 1323/1905 yılında Cizre'de vefat ettikten sonra, Cizre Bölgesi'nin meşihat iznini kız kardeşinin ve hocası Şeyh Ömer ez-Zengani'nin oğlu olan Şeyh Muhyeddin el Cezeri'ye verdi. İlim tedrisatı iznini de Şeyh Muhyeddin'in kardeşi Şeyh Siraceddin el-Cezeri'ye verdi. Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin oğlu Şeyh Yahya ed-Derşevî'nin tedrisatıyla amcası Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî ve Şeyh Siraceddin el-Cezeri ilgilenmişlerdir.¹³⁶ Şeyh Yahya ed-Derşevî, yaklaşık 14 yaşındayken büyük âlim ve şeyh olan babası Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî'yi kaybetti. Sonrasında halasının oğlu ve medresenin baş müderrisi olan Şeyh Siraceddin el-Cezeri ve Cizre Bölgesi'nin meşihat görevlerini icra eden Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî

---

¹³⁴ ed-Derşevî, *el-Kutufu'l-ceniye fi terâcimi'l-âile ed-Derşeviyye*, 32-34.

¹³⁵ A.g.e.

¹³⁶ A.g.e., 24-36,- Baz, "Şah Köyü Dergâhı ve Şeyh Yahya Derşevî", *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi dağı Sempozyumu*, Der. Hamdi Gündoğar vd. (Şırnak Üniversitesi, 2013): 551-460.

riyasetinde hem tefris hem de manevi terbiyesini tamamladı. Şeyh Yahya ed-Derşevî bir âlim ve mürşid-i kâmil olarak yetişti. 1891 yılında Cizre’de doğan Şeyh Yahya ilim tahsilini bitirdikten sonra, meşihat halifelik icazetini Nakşi Halidî medresesi ve dergâhı merkezinde o dönemin Basret (İnceler) Şeyhi olan Şeyh İbrahim Hakki el-Basreti tarafından icazetlendirildikten sonra, ilim ve irşat için Şah (Çağlayan) köyüne yerleşti. Şah köyü, çevresindeki yakın mezralarla (bu büyük köy ile bağlantılı çevre köyler) konum olarak büyük bir köydür. Bu köy yüksek konumda olması nedeniyle Botan Beylerinin yaz aylarında kullandıkları yazlık tarzı bir yerdir. Daha önce Şeyh Yahya’nın babası Şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî’nin bir süre müderrislik yaptığı medresede müderrislik yapmaya başladı. Bu bölgenin sert kışı ve zor coğrafî koŐullarında, böbrek hastası olduğu hâlde, medresede ilmî tedrisatını bütün engellemelere rağmen devam ettirmiştir. Şeyh Yahya ed-Derşevî’den Şah köyü medresesinde eğitim-öğretimini bitirip, ilmî icazet alan ve isimlerine ulaŐılabilen talebelerin isimleri Şunlardır:

1. Molla Abdullah eş-Şahi (Müderris)
2. Şeyh Mustafa’nın oğlu Şeyh Feyzullah Cıfaneyi
3. Kumsor oğlu Molla Ahmet el-Bafeyi
4. Molla Őehmus (Şair-yazar)
5. Molla İsmail ed-Deriki
6. Molla Ahmed (Suriye-Kamışlı Müftüsü)
7. Molla Said el-Hetmi
8. Şeyh Ahmet Zoroni
9. Şeyh Tahir oğlu Şeyh Abdullah
10. Şeyh Ali el-Behmuri el-Omeri
11. Şeyh Muhammed el-Behmuri el-Omeri
12. Şeyh Seyyid Ahmed el-Hevleri
13. Molla Abdullah el-Mısılmeni

14. Molla Abdulhamid eş-Şahi
15. Molla Salih et-Tayi
16. Molla Abbas
17. Molla Muhyeddin
18. Molla Hamza
19. Şeyh Emin ed-Derşevî (Şeyh Yahya ed-Derşevî'nin kardeşidir.)
20. Şeyh Muhammed ed-Derşevî (Şeyh Yahya ed-Derşevî'nin kardeşidir.)
21. Molla Yusuf el-Behmuri
22. Şeyh Ahmed eş-Şahi
23. Seyyid Musa
24. Molla Hasan el-Gırıkı
25. Feke Yusuf oğlu Molla Salih eş-Şahi
26. Molla Ali el-Evreği el-Pervari
27. Molla Seyyid Beşir et-Tekyani (Meşhur kasidehan ve mevlithandır.)
28. Şeyh Hamdi (Molla Yahya Mızuri'nin oğludur.)
29. Molla Salıhe Guldıvini eş-Şahi
30. Molla Kade eş-Şahi
31. Molla Ramazan el-Kasruki ve adına ulaşamadığımız diğer talebeleri

Şeyh Yahya ed-Derşevî, babası Şeyh Abdülhakîm'den sonra tedrisle uğraşan ve hayatını medresede talebe yetiştirerek geçiren bir âlimdir. İlmî bir eserine ulaşmasak da tedris hayatıyla birlikte irşat faaliyetlerini de yürütmüş bir kişiliktir. Bununla birlikte böbrek hastalığından dolayı 1942 yılında vefat edinceye kadar zahidane bir hayat yaşamıştır. Soyadı Kanunu'ndan sonra Şeyh Yahya ed-Derşevî'nin ailesi "Munis" soyadını almışlardır.

1924'te medreselerin kapatılmasının ardından birçok âlim ve şeyhin bölgeyi terk edip Irak ve Suriye'ye göç etmesine rağmen Şeyh Yahya ed-Derşevî tedrisatı ve bölgeyi

bırakıp gitmemese de 1928 yılında devlet yaptırımları nedeniyle Suriye'nin kuzeyinde bir köye göç etmiş ve beş yıl aradan sonra 1933 yılında tekrar Türkiye'deki Şah köyüne dönmüştür. 1942 yılında vefat edinceye kadar tedaris ve irşat ile uğraşmıştır. Şeyh Yahya, Şah köyüne yakın bir yer olan Ziyaret köyünde vefat etmiştir. Şah köyü ile Ziyaret köylerinin arasında Kürsi denilen yerde medfundur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÛTÛR ADLI ESER

4.1. *Sûtûr* Kitabının Telif Sebepleri

Sûtûr kitabının izahını yapabilmemiz için Şark Medreselerinin müfredatında yer alan sıra müretteb derslerin ilimlerinde okutulan dallardan başlamakta gerekmektedir. Bu medreselerin bulunduğu bölge Arapça konuşulan bir bölge değildir. Şark Medreseleri, her ne kadar tek bir kurum tarafından organize edilmese de bölge genelinde aynı müfredat takip ediliyordu. Daha önce belirttiğimiz üzere 1820'lerden sonra molla–medrese, şeyh-dergâhla mezc edilmesiyle bir sistem ve kurumsallaşma oluşmuştur. Bu durum göz ardı edilmemelidir. Fakat bundan önceki dönemin bilgileri kısıtlı da olsa, elimizdeki genel ilmî icazetlerdir, tafsilatlı değildir. Buna istinaden medrese müfredatının son iki asırlık serüveni bugünkü hâlini almıştır. Son elli yıllık medrese müfredatının ilmî iskeletini şu ilim dalları oluşturmaktadır:

- a) Dil ilimleri: Sarf, nahiv, vaz', iştikak, meani, beyân, bedî', şiir ve lügat
- b) Felsefe ilimleri: Mantık ve felsefe
- c) Şer'i ilimler: Kelam, ahlak, fıkıh, usul-i fıkıh, islam tarihi, hadis ve tefsir
- d) Münâzara: Tartışma usul ve adabı
- e) Hat

Cumhuriyet sonrasında takip edilen müfredat bu şekildedir. Fakat Cumhuriyet öncesi bu müfredata ilaveten matematik, felekiyat (astronomi), hadis usulü ve tecvit de okutulmaktaydı.¹³⁷

Şark Medreselerinde oluşan bu müfredat, başından beri teselsül yoluyla verilen ilmî icazetlerle bağlantılı ve imkân dâhilinde ilmî sorumlulukla şekillenerek günümüze kadar ulaşmıştır. İslamî ilimler de hadis ilminin teşekkülüne benzer bir tarzda şekillenmeye başlamıştı. Hadis ilimleri kitaplarda toplanmadan önce hadis ravisinde

---

¹³⁷ M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, (İstanbul: Beyân Yayınları, 2009), 46.

aranan şartlar ve sorumluluklara benzer şart ve sorumluluklara haiz ilmî dereceye erişmiş, meleke sahibi kişilerle yürütülmeye çalışılmıştır. Şark Medreselerinde öğrenim sırasında genel olarak gözlemlenen durum da uzun süre dil ilimleri ve ezber yöntemi, bununla birlikte bu ilimlerin geçtiği dönemler itibarı ile Arap olmayan milletlerde ihtiyaç hâlinde vuku bulan şerhler ilmî sadakat, sabır, fedakârlık ve tekrar ile ilmî kopuşların önüne geçileceği anlaşılmaktadır.

Diğer önemli bir husus da Şark medrese müfredatında yer alan dersler veya kitaplar, bir makinenin çarkları gibi birbirini tamamlamaktadır. Biri diğerinden kopmaz tamamlayıcıdır. Şark Medreselerinin bir müntesibi olan Prof. Dr. M. Halil Çiçek kaleme aldığı *Şark Medreselerinin Serencamı* adlı eserinde, medresede okutulan kitaplarla eğitim-öğretimin belli bir düzen içinde yürütüldüğü, bunlara ilaveten yardımcı kitaplarla takviye edilirse müfredat sisteminde yer alan kitaplarda herhangi bir eksiklik olmadığını dile getirmektedir. Buna göre *Sütûr* kitabının müellifi olan Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî, Şark Medreselerinde kısaca “Sadini” denen kitabı, kitap üzerine yapılan şerhin zor oluşu sebebiyle talebelere kolaylık sağlaması için kaleme almıştır. Bunun neticesinde kitabı yeniden şerh etme gereğini duymuş ve *Sütur* adlı kitabı telif etmiştir. Bu kitap bir asrı aşkın süredir medresedeki sıra müretteb kitapları arasında okutulmakta, talebelerin bu konu ile ilgili ihtiyacını gidermektedir. Arapça açısından konuya göz attığımız zaman, medresede okutulan kitapların kısa olması, bunun yanı sıra bu metinlerin ezbere dayalı olması bu tür şerhleri elzem hâle gelmiştir. Çiçek, eserinde talebenin okuduğu ilimleri belirli bir sıraya göre ayrıntılı olarak izah etmeye çalışmıştır.

Halil Çiçek Şark Medreselerindeki “Dil/alet ilimleri-sıra kitapları” başlığı altında bölgede müderrislerin eğitim-öğretime Kürtçe-Arapça başlangıç kitaplarıyla başlamalarının, talebenin adaptasyonu açısından önem arz ettiğini anlatmakta daha sonra bu derslerin zorlaşarak bir üst seviyeye çıktığını söylemektedir. Diğer yandan Şark Medreselerinde en çok önemsenen ilimler, Arap dili ve belagatine yönelik ilimlerdi. Bu yöntemi Arap olmayan bütün Müslüman topluluklarda görürüz. Bu durumu M. Said Ramazan el-Buti şu şekilde açıklamaktadır:

“Kürtlerin İslamî ilimler arasında en çok “alet ilimleri” denilen sarf, nahiv ve belagete

önem vermelerinin sebebi, bu ilimleri iyice öğrenip anlamadan diğer İslamî ilimleri (ulumu âliye) hakkıyla öğrenmenin mümkün olmayacağı kanaatine varmalarındandır. Bu zorluğu bertaraf etmek için önce Arapçaya dair ilimleri öğrenmek gerekir. Bu ilimlerin başlangıcında Arapçayı telaffuz etmenin anahtarı konumunda olan ve sarf olarak tabir edilen iştikak ilmi gelir. Meânî, beyân ve bedî' ilimlerinin de bu problemi çözmeye önemli bir katkısı vardır. Akide ve tefsir ilimlerinde başvurdukları kaynaklar mantıki delillerle, münazara ve vaz' üsluplarıyla sunulduğu için bu ilimlere de zorunlu bir şekilde ihtiyaç duyarlar. Çünkü ellerinde bulunan kaynakları anlamak için bu ilimleri öğrenmek şarttır.”¹³⁸

Medrese eğitimine başlaması için daha önce Arapça elifba öğretilmiş olan ve Kur'an-ı Kerim okutulduktan sonra medreseye gönderilmek istenen talebeye bazı yörelerde Ahmed-i Hani'nin (v. 1700?) Arapça-Kürtçe sözlük ve Kürtçe şiir hâlinde kaleme alınan *Nevbahar* adlı eseri okutulur ve ezberletilirdi. Buna ilaveten Kürtçe nazım/şiir tarzında kaleme alınan ve Kürtçe ilmihal, akaid ve ahlak bilgilerini içeren Molla Halil es-Siirdi'nin (v. 1843) *Nehcu'l-Enâm* kitabı okutulurdu. Ayrıca Kürtçe nazım hâlinde kaleme alınan Mele Hüseyin-i Bateyi'nin *Mevlidi* de okutuluyordu. Talebenin okuma alışkanlığını güçlendirmek, ilme aşinalık kazandırmak, psikolojik olarak ilim ortamına hazırlamak ve dinî düşüncelerini geliştirmek için bu eserler okutulurdu.¹³⁹

Halil Çiçek'in verdiği bilgiler ve Muhammed Çiçek'in aldığı derslere göre Şark Medreselerinden icazet alabilmek için okunması gereken kitaplar ve takip edilen sıra şöyledir:

4.2. Şark Medreselerinin Müfredatı Müretteb Sıra Kitapları

1. *Emsile*: Yazarı meçhul, sarf ilmine dair bir eserdir.
2. *Binâ*: Yazarı meçhul sarf ilmine dair bir eserdir.
3. *İzzî*: Yazarı İbrahim b. Abdulvehhab b. İmadeddin b. İbrahim ez-Zencani'dir (v.

---

¹³⁸ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Hâzâ Valîdî*, (Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1988), 16-17

¹³⁹ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, (İstanbul: Beyân Yayınları, 2009) , 47.

655). Sarf ilmine dair bir eserdir, ezberlenerek okunur.

4. *Avâmil*: Yazarı Abdu'l-Kahir b. Abdurrahman el-Cürcani'dir (v. 471). Nahve dair bu eser ezerletilerek okutulur. *Avâmil*, iki yöntemle okutulurdu. İlki kitabın ibarelerinin mânâlandırılıp talibin anlayabileceği üslupla Kürtçeye çevrilerek anlatılmasıdır. Diğeri de "i'râb"lamadır, manalar izah edildikten sonra ibarelerin irabının yapılmasıdır.

5. *Zurûf*: Yazarı Molla Yunus'tur. Nahv ilminde *Avâmil* dersine yardımcı olması için Kürtçe yazılmış bir eserdir. Ezberlenerek okunur.

6. *Terkîb*: Yazarı Molla Yunus'tur. Nahiv ilminde *Avâmil* dersine yardımcı olacak şekilde Kürtçe olarak yazılan bu eser de ezberlenerek okunur.

7. *Sadullahı Sağır*, *Avâmil*'in bir şerhi olan ve Sa'd-i Teftezani'ye (v. 793-1391) ait olduğu söylenen ve medrese çevrelerinde *Sa'dullahi's-Sağır*/Sa'dullah Kıçık (Kıçık: Küçük anlamına gelen Kürtçe bir kelimedir) adıyla meşhur olan bu kitap da okunur.

Şark medrese eğitim-öğretim programında birinci merhaleyi oluşturan bu evrede sıra kitapları kısadır. Bununla öğrencinin gözünün korkmaması ve derslerden bıkmaması hedeflenmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra talebeye ilmihâl bilgilerini öğretecek *Ğâyetu't-terkîb* gibi kısa bir fıkıh kitabı da ek ders olarak okutulur.

8. *Metn-i Ecrûmiyye*: Yazarı İbn Âcurrûm'dur (v. 723/1323). Nahiv ilmiyle ilgilidir.

9. *Şerhi'l Muğni*: *Sadullah*'tan sonra Ahmed b. Hesevin el-Careburdi'nin (v. 746/1345) nahiv ilminde yazdığı *el-Muğni* metnine kendi öğrencisi olan Muhammed b. Abdurrahim el-Milani'nin 1801'de tamamladığı *Şerhu'l-Muğni*'ye geçilir. Ders şerhten alınır. Ancak *el-Muğni* metninin ezberlenmesine de özen gösterilirdi. Medrese eğitiminde ikinci aşamayı oluşturan bu dönemde talebelerin büyük çoğunluğu Arapça yazı yazmayı da yavaş yavaş öğrenirlerdi.

10. *Sütur*: Yazarı Şeyh Abdulkâim ed-Derşevi'dir (v. 1905). *Şerhu'l-Muğni* bittikten sonra Mes'ud b. Ömer et-Teftezani'nin 16 yaşında iken kaleme aldığı ilk eser olarak *İzzî* kitabı üzerine yazmış olduğu *Sadini* ismiyle meşhur olan kitabı okunurdu. Bu kitapta ciddi bir şekilde sarf felsefesi yapılmakta, Sarf-i Kübra alanına giren ibdal, imale, tasğir, mensub, maksur ve memdutların cem'i ve tasniyesi gibi konulara

değınmemekte sadece sarf-i suğra alanına giren konuları işlemektedir.

11. *Sadini*: Yazarı Sa‘deddin et-Teftézani’dır. İmam Afıfuddin Abdolvahap b. İbrahim ez-Zencani’nin *Tasrifu’l-İzzisi* üzerine, sarf ilmine dair bir eseridir. *Sütür* kitabı bu eserin dibacesini şerh etmektedir.

12. *Hal*: Ebus’-Sena Ahmed b. Muhammed ez-Zili tarafından *el-İ‘râb an Kavâid’l-İ‘râb* adlı esere yapılan şerhtir. Tokat’ın Zile ilçesinde 967/1560’ta tamamlanan *Hallu’l-Meâkid* şerhinin metni ezberlenerek okunur.

13. *Şerh-i Kıtır*: Yazarı, Cemaleddin Abdullah b. Hişam el-Ensaridir (v. 762/1361). Nahiv ilmine dair telif edilen Katru’n-nedâ isimli eserin şerhidir.

14. *Elfıyye Şerhi*: İbn Akil tarafından nahiv ilmine dair yazılmıştır.

15. *Elfıyye Şerhi*: Nahiv ilminde Celaleddin es-Süyuti Abdurrahman b. Ahmed el-Cami’nin (v. 898) *el-Fevâidu’d-Diyâiyye* adıyla telif ettiğı bu kitap, İbn Hacib olarak meşhur olan Maliki fakihlerinden Cemaleddin Ebu Amr Osman b. Ömer’in (v. 646) nahivle ilgili telif ettiğı *el-Kâfiye* adlı özet metninin şerhidir.

16. *Muğni’t-tullâb* (İsagoci Şerhi): Yazarı, Manisalı Mahmud b. Hafız Hasan’dır (v. 1222/1807). Esiruddin Mufaddal b. Amr el-Ebheri’nin (v. 700/1300) İsagoci adlı veciz mantık risalesinin şerhlerindedir. Metni ezberlenerek okunur.

17. *Risâle-i Vaz’*: Vaz’ ilmine dair bir eserdir.

18. *İmtihânu’l-Ezkiyâ*: Nahiv imine dair kaleme alınmış bir eserdir.

19. *Fenârî* (İsagoci şerhi): Yazarı, Molla Fenari (v. 1431).

20. *Kavli Ahmed: İsagoci Şerhine* dir Kul Ahmed tarafından kaleme alınmış bir hâşiyedir.

21. *Metni Süllem*: Ahderi tarafından yapılan *İsagoci* şerhidir.

22. *İsâm*: İstiâreye dairdir.

23. *Velediyye*: Münazara ilmine dair bir risaledir.

24. *Habiye*: Münazara ilmine dair bir risaledir.

25. *Molla Cami Hâşiyesi*: Yazarı Laridir.

26. *Şerhi Şemsiye*: Kazvini tarafından mantık alanında kaleme alınmıştır.
27. *Muhtasar*: Teftezani tarafından meânî, bedî‘ ve beyân üzerine kaleme alınmış özet bir çalışmadır.
28. *Şerhu’l-akâid*: Teftezani tarafından kaleme alınmıştır.
29. *Cevheretu’t-tevhîd*.
30. *Varakât*: Cüveyni’nin usulü’l-fıkha dair risalesidir.
31. *Cem‘ul-cevâmi‘*: Subkinin usulü’l-fıkha dair risalesidir.

Bu müfredat bittikten sonra icazet verilir.¹⁴⁰

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız müfredatta sıraladığımız kitaplar hususunda, hocası ve medresesine göre farklılıklar olabilmekle birlikte genel sıralamanın dışına çıkılmamaktadır. Bazı medreselerde dönem ve zamanına göre kitap ekleyip çıkarabilmektedir fakat klasik kitaplar sabittir. Listede sıraladığımız kitaplar temel eserlerdir, bunları okuyup bitirenler icazet almaya hak kazanırlar.

Sadini kitabının dibacesi oldukça ağıdalı ve edebî bir üslupla kaleme alındığı ve istiâre, mecâz, teşbîh, kinâye ve cinâs gibi birçok edebî sanatı kapsadığı için *Sadini*’nin dibacesi ile birlikte birçok talebe, bugünkü Şırnak ilinin sınırları içerisinde yer alan Derşev köyünden olan Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî’nin *Sütûr* adlı eserini de okur. Zira *Sütûr* kitabı *Sadini*’nin dibacesini şerh etmektedir. Bu kitapta bolca yer alan mecâz, istiâre, kinâye gibi edebî sanatları detaylı bir şekilde izah eder. *Sütûr* kitabı bu içeriği ile beyân ilminin bir kitabını andırır.¹⁴¹ Bir medrese talibi bu kısa kitabı anlayarak okumakla beyân ilminin temel konularını kısmen öğrenir. Bu eseri okuyan talibin ileriki medrese tahsil hayatında ve özellikle medrese müfredat programında yer alan eserlerin hemen hemen tamamının dibacelerinde/girişinde sıkça yer verilen ve kullanılan edebî incelikleri anlama ve çözme noktasında çok mühim bir referans teşkil etmektedir. Bu konuya şu açıdan da bakmamız gerekmektedir: Allah’ın (c.c.)

---

¹⁴⁰ Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, 62-63.

¹⁴¹ A.g.e., 54.

yaratmasıyla oluşan ve icra edilmekte olan bütün yeryüzünün dillerinin kendisine göre beyânı, belagati ve konularına göre edebî açımları muhakkak vardır. *Sütûr* da bu bağlamdaki muhtevayı ele almıştır.

4.3. *Sütûr* Kitabının Matbu Baskısı ve Mahtutunun Fiziki Özellikleri

Sütûr kitabının el yazma nüshası ebat olarak; 24.5 x 16.5, yazı alanı ise 18.5 x 10.5 santimetredir.

Sütûr'un el yazmasını incelediğimizde 10 yaprak ve 20 sahifedir. *Sütûr* kitabını nesih eden adını, künyesini yazmamıştır. Sahifeler rakamsızdır. Yazılan metin sahifelere ortalanacak şekilde yazılmıştır. Sahifelerin kenarları üstten 2.5 cm, alttan 3.5 cm ve sağdan 3.5 cm boşluk bırakılmıştır. Bu boşluklar şerh ve not almak içindir. *Sütûr* kitabı nesih hattıyla yazılmıştır. *Sütûr*'dan sonra birkaç kitap ve öncesinde de bir kitap yazılmıştır. Öncesinde ve sonrasında nasih edilen bu kitaplar, *Sütûr* kitabının yazılış tarzı ile uyumaktadır. *Sütûr*'dan sonra yazılan kitabın nihayetinde mûnessih adını, künyesini ve nesih tarihini yazmıştır: Molla Süleyman'ın oğlu Abdülhakim. 1373 H. Bu da 1954 senesine tekabül etmektedir. Buna istinaden elimizde bulunan *Sütûr* kitabı da bu tarihe yakın bir zamanda dört veya altı yıl öncesinde nesih edilmiş olabilir. Bu kitapla ilgili başka elyazmalarına ulaşmaya çalıştık. Neticede Şeyh Abdülhâkim ed-Derşevî dönemine yakın bir elyazması nüshaya ulaştık. Bu nüsha müellifin vefatından 9 yıl sonra (1332 h) neshedilmiştir ve nasihin adı Muhammed el-Cezeri'dir. 1914 yılında Şeyh Abdülhâkîm ed-Derşevî medresesine müntesip biri tarafından neshedildiği ifade edilmiştir. Ayrıca şerh edilmiş, nesih edenin adı ve künyesi belli olan, fakat nesih tarihi belli olmayan bir nüshaya ulaşılmıştır. Bu şerh edilmiş kitapta 13 yaprak yani 26 sahife bulunmaktadır. Ebatı ise 20 x 28.5 cm'dir. Fotoğrafla ulaşılan bu şerhli nüshanın sayfa adedi elimizde bulunan elyazmasından 3 yaprak daha fazladır. Bu nedenle ebat olarak da en ve boyda 3.5 x 2 cm daha büyüktür. *Sütûr* kitabının şarihi Hüseyin Celebani, olarak geçmektedir. Şerhedilmiş olan bu *Sütûr* kitabı kapağında "Haşiyeye es-Sütûr" başlığını kullanmıştır.

Matbu nüshası ise ebat olarak; 20 x 14 cm'den ibarettir. Sayfa adedi ise, 19.5 yaprak yani 39 sayfadır. Kapak tanıtımı "Kitab-ı Sütûr"dur. Arka kapakta İsmet Matbaası, İstanbul 1969 bigileri vardır. İlk sayfada kitabın tashih ve haşiyeleriyle ilgilenen

Muhammed Nezir el-Halili, baskı sorumluluğuyla ilgilenen Molla Abdullah Beylebkeni el-Fırfeli olarak geçmektedir. Muhammed Nezir el-Halili kitabın mühtevası hakkında kısaca bilgi vermektedir. *Sütûr* kitabı tashih edilmesine rağmen, dördüncü sayfada “Mukaddime”, beşinci sayfada “Sütûr” ibaresi haricinde konu başlıkları ve içindekiler dizini yapılmamıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde, konu başlıkları kitabın tertibine göre vermeye çalışırken, bir yandan da içindekiler oluşturulmaya çalışılacaktır. Beşinci sayfada “Sütûr” başlığını kullandıktan sonra yazar metnin mukaddimesini kaleme almıştır. Besmele ve Hamdeleden sonra, bu sayfanın ikinci paragrafında “Ve ba‘d fe yekûlü..” diye başlar. Toplamda bu kısmı sekiz başlık altında değerlendirme imkânı bulunmaktadır: mecâzın Tanımı, mecâzın İstiâre ile ilişkisi, İstiârenin Kısımları, İstiâre-i Musarraha, İstiâre-i Mekniyye, İstiâre-i Tahyiliyye, Başlık Teşri ve Tecrid konuları, Dibacenin uygulamalı açıklaması. Bu başlıklar altında *Sütûr* kitabının mühtevası ve konularını açıklamaya geçmeden önce elimizde bulunan el yazması ile matbu olan eser karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

4.3.1. *Sütûr* Kitabının Matbu ve Mahtut Nüshasının Karşılaştırılması

Sütûr kitabının elyazması ile matbu nüshasını yaptığımız karşılaştırmada cümle içersindeki kelimelerde 302 adet farklılık gözlemledik. Bu farklılıklar da çoğunlukla “lâmu’t-tarif” ve kelime sonuna gelen yuvarlak ve açık ta harfinde (ta-i merbuta ta-i meftuhaya dönüşümünde) görülmüştür. Bunun dışında tekilken çoğula dönüşmüş veya aynı anlamı taşıyan farklı bir kelime kullanılmıştır. Önde yazılan bir kelime daha sonra yazılmıştır. Burada çıkarılan, elyazma nüshada tashihten kaynaklanan bu tür farklılıkların olması muhtemeldir.

Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili farklılıklar aşağıda gösterilmiştir.

7. Sayfa, 1. Satırda “المراد بها النعمة”, “المراد النعمة”. 2. Satırda “الواضحة”, “الوضحة”. 3. Satırda “الي”, “و تراخ في القاوس الالاء النعم”, “و تراخ والالاء النعم”. 5. Satırda “لكل احد”, “لكل وحد”. 7. Satırda “ان يكون المراد بها هنا”, “ان يزد بها هنا”, “الي والو و اليا هذا فيجوز”, “او اليا فيجوز”. 7. ve 8. Satırda “التي بينها مبالغة في الكمال والكثرة والعدد”, “التي فيها مبالغة في الكمال و كثرة العدد”. “اي التي تعين بعضها في الطهوري و المبالغة في عددها و ذواتها لئلا يلزم الاستدراك مع المتوافرة”. 10. Satırda “التحفة من الله”, “التحفة هي من الله”. 12. Satırda “فيكو

و علي “، ”و علي النبي خبره“ 13. Satırda ”و حينئذ قوله علي نبيه“، ”حبر ان اروي و يكون قوله علي النبي فالجملة معطوفة علي جملة ان اروي عطف جملة علي جملة و اريد علي " 14. Satırda " 13. Ve 14. Satırda ”تنبه خبرا“. ”فالجمله عطف علي جملة واورد علي الاول لان الاخبار عن اروي“، ”الا صل بان الاخبار عن اروي زهر فلا ورود“ 16. Satırda ”و اجيب بان المقصود من الصلوة“، ”و اجيب بان المراد الصلوة“ 17. Satırda ”عطف“، ”الحمد اخبارية“، ”الحمد علي اخبارية“ 18. Satırda ”فلا ورود و علي الثاني“، ”واريد علي الثاني“ 19. Satırda ”عطف الانشاءية علي الاخبارية خلاف و اجيب“، ”الانشاء علي الاخبار الحمد علي الانشاء“ ”كما هو الشاع“، ”كما هو شايح“.

2. Satırda ”كذلك“ ”قوله علي نبيه النبي انسان“، ”قوله علي نبيه و النبي انسان“ 8. Sayfa, 1. Satırda, ”صلي الله عليه“، ”صلي الله عليه وسلم بمرتب النبوة“ 4. Satırda ”كذلك لكن يكون له كتاب“، ”لكن له كتب يدل عليه“ 7. Satırda ”عصام الملة و الدين“، ”عصام الدين“ 5. Satırda ”وسلم يستحق الصلاة بمرتبة واللام“ 9. Satırda ”قوله من اشرف“، ”قوله طشرف“ 8. Satırda ”يدل علي ذلك للتصريح“، ”تصريحا و توالفت“ 13. Satırda ”همزة فصارت“، ”همزة فصار“ 12. Satırda ”ولامه للاستغراق“، ”للاستغراق“، ”التشبيه من المشبه به“ 17. Satırda ”فابدلت الثانية“، ”فابدلت الثاني“، ”و توالفت الهمزتان“، ”همزتان لبلوغ“ 21. Satırda ”اي الال و الاصحاب“، ”اي الال و الصحب“ 20. Satırda ”التشبيه علي المسبه به“، ”الاسلامية كما“، ”الاسلامية كما ان التمسك بعنان“ 22. Satırda ”لبلوغ المقاصد“، ”التمسكي الي المقاصد“، ”في كون كل واحد منهما“ 25. Satırda ”لبلوغ ركبها“، ”لبلوغ الراكب“ 23. Satırda ”ان امساك عنان بالكناية“، ”بالكناية واثبت لازمه للمشبه به“، ”الفرس في“، ”الفرس له في“ 26. Satırda ”في كون كل منهما“، ”والتشبيه لازم المشبه به“.

2. Satırda ”دون لفظه“، ”دون اللفظ“ ”و نيه معناه“، ”و بنية معناه“ 9. Sayfa, 1. Satırda, ”و“ 4. Satırda ”او العامل“، ”و العامل“ 2. ve 3. Satırda ”منصوب علي الظرفية“، ”المحل علي الظرفية ما اذا حذف و لم ينو شيء“ 11. Satırda ”و هو مهما يكن من شيء“، ”هو مهما لان اصله مهما يكن من شيء“ 13. ”و رابعها لفظه و معناه“، ”لفظ و معناه في المضاف كقوله فساغ“، ”ما اذا حذف المضاف“، ”من لفظ متاعر خير من زمان“، ”متاعر كان خير من زمان سابق“، ”بعد خير من قبل“، ”كان خيرا من قبل“ 14. Satırda ”متقدم كلاهما منويين في“، ”و رابعها ان لفظه و معناه“، ”و رابعها ان يكون لفظه و معناه“ 15. Satırda ”كليهما منويان في المضاف“، ”المضاف“ 17. Satırda ”اليه و نوي لفظه“، ”اليه و كون لفظه“ 18. ”ابي طالب علي السيوطي“، ”ابي طالب السيوطي“، ”كذا يفهم من المحشي“، ”كذا يفيد من كلام المحشي“ المضاف اليه غير شاف“، ”و بعد يعربان“، ”و بعد معربان“، ”الكتب من ان قبل“، ”الكتب بان قبل“ 19. Satırda ”المضاف اليه فمعناه“، ”فمعناه“.

2. Satırda ”لان المقدر في بسم الله فعل“، ”لان في بسم الله فعل“ 10. Sayfa, 1. Satırda, ”لان في بسم الله فعل“، ”لان في بسم الله فعل“ 3. Satırda ”و هو ايضا من كلام الشارح“، ”و هو من كلام الشارح“، ”لان ان يقال تقدير“، ”تقدير

الجمع بين “ Satırda 8. ”هضمًا لنفسه“، ”هضمًا للنفس“ Satırda 6. ”فلا نطيل الكلام ببيانها“، ”الكلام ببيانها
 ”، ”اي في بعض الاحوال و ايهام“ Satırda 9. ”و متقابلين“، ”و المتقابلين ”الجمع بين معنيين“، ”المعنيين
 11. ”بلفظين يتقابل“، ”بلفظين تقابل“ Satırda 10. ”غير“، ”الغير“، ”اي غي بعض المواضع و ايهام“
 Satırda 14. ”ههنا متضاد“، ”ههنا متضادين“ Satırda 16. ”المعني
 الي المعنيين“، ”الي معنيين اخرين لهما“، ”بينهما التقابل نظرا“، ”يهمان التقابل نظرا“ Satırda 18. ”الاخرين لهما
 مجازا من اطلاق“، ”مجاز من قيل“، ”فوق درهم“، ”فوق درهم“، ”بياض في جبهة الفرس“، ”لجبهة الفرس
 ”اسم“.

انسب“، ”انسب لانه اعم“ Satırda 3. ”جمع حال وهو لغة“، ”جمع حال لغة“ Sayfa, 1. Satırda 11. ”بحال
 ”. ”احواله بياضا“، ”احوال بياضة“ Satırda 5. ”و الاعم انسب“، ”الاعم انسب“ Satırda 4. ”بالمقام لانه اعم
 Satırda 7. ”و ذكر البياض ترشيجا“، ”و ذكر بياض ترشيجا“، ”لفظ الفرس“، ”لفظ الحال الفرس“ Satırda 6. ”مجازا
 ”، ”اول حاله“، ”اول احواله“ Satırda 8. ”وهو كونها بمعنى اول كل شيء“، ”وهو كونها اول كل شيء
 ”، ”الحسن بالبياض“، ”و حسن بان يقال شبه“، ”و حسن بان شبه“ Satırda 10. ”مجازا من اطلاق“، ”من قبيل
 اورق فعل ماض“ Satırda 14. ”لازم للبياض“، ”لازم لبياض“ Satırda 13. ”التحسين بالتبييض
 وهو ما“ Satırda 15. ”فيه راجع الي الله“، ”فيه رجع الي الله“ Satırda 14. ”اورق من باب“، ”من باب
 ”، ”بالاشجار في كثرة تولد الفرع من كل واحد منهما واستعير“ Satırda 16. ”وهو ما تشعب“، ”يشعب
 ”. ”قوله لما رعبت مختصر التصريف“، ”قوله لما رعبت اي علمب قوله“ Satırda 17. ”بالاشجار واستعير“.

مجاز من اطلاق“، ”مجاز من قبيل اطلاق اسم“ Satırda 2. ”يراد فه“، ”يراد فيه“ Sayfa, 1. Satırda 12. ”الدال
 قوله“، ”قوله الذي صنفه قال“ Satırda 4. ”مختصا به او“، ”مختصا لعلم التصريف او“ Satırda 3. ”الدال
 ”، ”وبين بعضها عن“، ”مبانيا بعضها عن“ Satırda 5. ”وصنف تصنيفا“، ”و صنفه تصنيفا“، ”صنفه قال
 ”، ”بعض فحينئذ فالمعني الذي جعله“، ”هذا فالمعني الذي جعله“ Satırda 6. ”صنف
 ما“ Satırda 8. ”قوله الامام من ام“، ”قوله الامام وهو من ام“ Satırda 7. ”المزيد فيه صنف“، ”صنف
 Satırda 9. ”او غيره جمعه ائمة هذا“، ”او غيره جمع بافظ واحد هذا“، ”ما اتم به من رعبس“، ”اتم من رعبس
 ”، ”قوله العالم الكامل اي في العلم و الدين“ Satırda 10. ”ذات ثبت له الفضل ولكن“، ”ذات الفضل ولكن“
 ”، ”الثلاثة للامام“، ”و هذه الصفات“، ”و هذه الاوصاف“ Satırda 11. ”قوله العالم اي الكامل في الدين و العلم“
 قوله قدوة المحققين بضم“، ”قوله قدوة المحققين القدوة بضم القاف“ Satırda 12. ”الثلاثة صفات الامام“
 Satırda 13. ”وقد تكسر و تفتح هو في الاصل“، ”و قد تفتح و تكسرو هي في الاصل“، ”القاف
 ”، ”وهو الاتباع وصف بها“، ”هو الاتباع وصف به“ Satırda 13. ”الذ وهو الاقتداء“، ”الذي وهو الاقتداء“
 Satırda 15. ”وهو من يثبت“، ”وهو من ثبت“ Satırda 14. ”في كونه مقتدي به“، ”في كونه مقتدا به“
 Satırda 19. ”فتوصيفه به علي“، ”فتوصفه به علي“ Satırda 17. ”يثبت الدليل“، ”ثبت الدليل“
 بالذات فيهما متحدان“، ”الذوي“، ”الذو“ Satırda 20. ”امل بمعنى املي اي كتب والين“، ”بمعني الاملاء والين

”بالذات ولكن مختلفان بالاعتبار“، ”بالذات

13. Sayfa 1. Satırda, ”الالهى من خيىث انه“، ”الالهى من انه“، 2. Satırda ”يدان له يسمى ديناه“، ”الالهى من خيىث انه“، ”الالهى من انه“، 3. Satırda ”له اى يطاع يسمى ديناه الدعاء“، ”رحمة الله خبرية“، ”رحمة الله عليه جملة خبرية“، 4. Satırda ”والثانى“، ”والميل النفسانى ولما“، ”والميل النفسانى ولما“، ”الدعاء كانه قال“، ”له فكاهنه قال“، 8. Satırda ”المسبب القريب لان الانعام“، ”المسبب البعيد لان الانعام“، ”والثانى من قبيل اطلاق“، ”من اطلاق ”مفعول ثان“، ”معنى مجازي“، ”معنى مجازيا“، 10. Satırda ”تعالى او لا يناسب“، ”تعالى ولا يناسب“، ”وقد تفتح و تكسرو“، ”نفسه وهو“، ”نفسه فهو“، 12. Satırda ”لا يقال هذا“، ”لا يقال هذا“، ”مفعول ثانى“، ”لان المختصر الاول مطلق وهو“، 13. ve 14. Satırda ”وقد تكسر و تفتحو هو فى الاصل“، ”هى فى الاصل“، ”بالانطواء كما تقول“، ”بالانطواء كما قال“، 14. Satırda ”لان الاول والمختصر المطلق وهذا المقيد“، ”مقيد ”علي بعض فففيه“، ”علي بعض الشىء فففيه“، 16. Satırda ”لبعض الشىء“، ”لبعض الشىء“، 15. Satırda ”يبحث فيها“، ”اي التفتيش“، ”اي التفتس“، ”قواه علي مباحث“، ”قوله مباحث“، 18. Satırda ”لموضوعها فقضية واما من“، ”لموضوعها واما من“، ”يبحث عن الحكم“، ”علي الحكم

14. Sayfa 1. Satırda ”فمطلب و اما من حيث انها“، ”فمطلب من حيث انها“، 2. Satırda ”فمطلب و اما من حيث انها“، ”فمطلب و اما من حيث انها“، 3. Satırda ”فمطلب و اما من حيث انها“، ”فمطلب و اما من حيث انها“، ”كلا متحدان ذاتا ومختلفان اعتبارا وهو الارتفاع سواء كان بالرتبة او بالمكان ولكن المراد“، ”من اطلاق اسم المطلق علي المقيد لعلاقة الاطلاق بعلاقة“، ”لعلاقة الاطلاقات“، ”هنا الارتفاع الرتبة فقط فيكون مجازا مرسلا من قبيل اطلاق اسم المطلق علي ”قوله يحتوي“، 4. ve 5. Satırda ”و سبب ارتفاع تلك“، ”والسبب ارتفاع رتبته تلك“، 4. Satırda ”قوله و يحتوي“، 6. Satırda ”يقال احتواه“، ”يقال احتوي به“، 5. Satırda ”قوله و يحتوي“، ”القضايا الكلية“، ”كلية يتفرق منها احكام“، ”كلية تعربها احكام“، 7. Satırda ”هى لغة“، ”و هى لغة“، ”قواعد و قولنا و او او ياء“، ”قولنا و او او ياء الخ الي غير ذلك“، 8. ve 9. Satırda ”مثل قولنا“، ”مثل قولنا ”و هى فى اللغة الصغر و الدقة“، ”و هى لغة ضد الصغر و الدقة“، 9. Satırda ”متحرك ما قبلها الي غير ذلك ”اطلاق“، ”اطلاق اسم الملزوم“، 11. Satırda ”فلطيفة بمعنى هنا خفية“، ”فلطيفة بمعنى خفية“، 10. Satırda ”اللازم لان“، ”اللازم وهى الخفية“، 11. ve 12. Satırda ”و ارادة“، ”و هى الدقيقة و ارادة“، ”نكر الملزوم معناها خفي علي“، 12. ve 13. Satırda ”لازم الدقة او فعلية“، ”لازم للدقة افعلية“، 12. Satırda ”الخفاء و علي هذا“، ”و علي الاخير لا مجاز“، 13. Satırda ”معناها و خفي علي نا فى القاموس“، ”فى القاموس الي“، 16. Satırda ”لي ان اشرح له فى“، ”لي ان اشرحه فى“، 13. ve 14. Satırda ”الاخير لا مجاز غير ممكن“، ”غير جاز فلا بد“، 19. Satırda ”حين عدمه لان“، ”حين العلم لان“، ”الي الفاعل“، ”فاعل ”كالقصد ليمن“، ”كالقصد ونحوه ليمن“، ”فلا بد

”اليه من جنس المختصر“، 4. Satırda ”الاعتبار اسند اليه“، ”الاعتبار سند اليه“، 15. Sayfa 1. Satırda ”بمعنى“، ”بمعنى غير المنقاد و شبهه“، ”اللفظ اما“، ”اللفظ وهو اما“، 5. Satırda ”اليه اى جنس لفظه المختصر“

7. Satırda “الي كل منهما لتحصيل”، “الي كل واحد منهما التحصيل”. 6. Satırda “الابل الغير المنقاد و شبه
 8. ve 9. “وهو اللفظ واثبت”، “وهو الابل للمشبه واثبت”، “فاستعير المشبه به”، “فاستعير لفظ المشبه به”،
 الصعاب “وهو الصعاب فلفظ المشبه به استعارة مكنية واثبات الصعاب للمشبه استعارة تخيلية”. Satırda
 “و اما”، “فالمعني بذلك الشرح من لفظ المختصر المسئلة الصعبة اما”. 9. Satırda “للمشبه استعارة تخيلية
 يذكر له لفظ”. 17. Satırda “بمعني العضو المخصوص”، “بمعني الوصف المخصوص”. 10. Satırda
 فان الجه “فان للوجه معنيين”، “كما هنا فان”، “كما ههنا فان”. 18. Satırda “يذكر لفظ له معنيان”، “معنيان
 ”. 20. Satırda “المعاني استعارة”، “المعاني نقابه استعارة”.

4. Satırda “ترشيحا للاستعارة”، “ترشيح للاستعارة”. 16. Sayfa 3. Satırda
 “والغموض جمع غامضة بمعني”. 6. Satırda “غوامض سين المساء للمشكلة وسين”، “غامضة وهي
 او يبالغ في”. 10. Satırda “والاضافة بيانية او”، “والاضافة اما بيانية او”، “والغوامض جمع غامض”،
 والتعمل بان شبه هذا بالكلام”، “والتعمل كما ان كلام”. 12. Satırda “او يبالغ في الخروج”، “الاستخراج
 التي”، “التي ينفر الطبع منها بان”. 14. ve 15. Satırda “الذي يكتم بين اثنين مثلا في انه محتاج الي كثرة
 ”. 16. ve 17. Satırda “المشبه به وهو الشيء الحلو في كلاهما”، “ينفر منها الطبع بان
 ”. 18. Satırda “فاعل اشرحه هو انا والهاء”، “فاعل ان اشرح وهو ان او الهاء”.

2. Satırda “لعدم الارتباط حينئذ الحال”، “لعدم الارتباط بين الحال”. 17. Sayfa 1. Satırda
 6. “من علم او مال وفي”، “من علم او مال او جاه وفي”. 3. Satırda “مضيفا انا اليه فيكون”، “اليه فيكون
 لانها مقابل”، “لانها مقابلة لقوله”. 8. Satırda “باعثة علي الاقدام”، “انها باعثة الفاعل علي الاقدام”. Satırda
 9. ve 10. Satırda “شريفة اي ربيعة الرتبة”، “قوله شرفة اي ربيعة الرفعة”. 9. Satırda “لقوله
 مرسل”. 10. Satırda “لكونها محتاجا اليها”، “لكونها محتاج اليها”، “ممن رتبتهم ربيعة”، “رتبته ربيعة
 لا من كلام”، “لا من كلام غيره”. 13. Satırda “مرسل بمعني محتاج اليها من قبيل”، “محتاج اليها من قبيل
 ”، “خفيت علي القوم”، “خفيت علي الافهام”. 14. Satırda “لطيفة اي دقيقة”، “لطيفة فعلية اي دقيقة”، “الغير
 قوله نظر اي تامل”. 15. ve 16. Satırda “مما عثر بيان للفوائد والزوائد”، “مما عثر للفوائد والزوائد”،
 مصدر بمعني”، “مصدر بمعني الذي هو الاعانة”. 17. Satırda “قوله نظري القاصر تامل عيني”، “بمعني
 القادر بين اوصافه تعالي”. 17. Ve 18. Satırda “القادر اي علي كل شيء”، “القادر علي كل شيء”، “الاعانة
 18. Satırda “القادر من بين جميع اوصافه تعالي لانه من شاءن القادر الاعانة”، “لانها اذ من شاءنه الاعانة
 19. Satırda “خبره ان يدراء الاتي”، “وخبره ان يدراء الله”، “مفعول من الرجاء”، “مفعول بمعني الرجاء”،
 ”. “بالمرجو واما ما قيل من انه”، “بالمرجو واما قيل من انه”.

1. ve 2. Satırda “الغاية متعلقة”، “الغاية متعلق”. 18. Sayfa 1. Satırda
 3. Satırda “فلا يدخل الا مكانه”، “فلا يدخل الا مكان ان علي كون مبدأ”، “هو الشارح لا من فقد رده بان”،
 5. Satırda “يدخل علي”، “تدخل علي”. 4. Satırda “دلالة علي كونه مبدأ
 الفاعل”، “الفاعل له الشرح ولو”.

”التي فعله“ 10. Satırda ”الخطاء الذلة لغة الذلة“، ”الخطاء بالزلة لغة الزلة“ 7. Satırda ”الشارح ولو ما فيه من خطأ“ 13. Satırda ”الاستخراج المذكورات“، ”الاستخراج المذكورة“ 11. Satırda ”التي فعلها“، ”فان جعله نقيا شبيه“ 19. Satırda ”من الافراغ بمعنى الصب والمراد“، ”من الفراغ الصب والمراد“، ”فان تحقيقية فالمعني فان“، ”للمشبه ويتبع تلك“، ”للمشبه ويتبع تلك“ 20. Satırda ”جعله نقيا وخالصا شبيه“، ”تحقيقية والمعني فان“.

2. Satırda ”قالبت الترتيب“، ”قالبت الترتيب“، ”اول مصنفاته“، ”اول مصنفاته“ 19. Sayfa 1. Satırda ”يعلم به“ 3. Satırda ”أخري كالعالم اسم لما“، ”آخر كالعالم لما“، ”اسم يقلب به“، ”اسم مصدر لما تقلب به“ مرتبة“، ”مرتبة اللاءق به وفي“، ”يعلم به الشيء والطابع“، ”والطابع والخاتم والترتيب في اللغة جعل كل شيء الي“، ”الي بعض بالتقدم“ 5. Satırda ”ويكون لبعضها“، ”و يكون بعضها“ 5. ve 4. Satırda ”بضم الاشجار“، ”بضم الاحجار واستعير“ 7. Satırda ”بعض الاشجار“، ”بعض الاحجار“، ”بعض بالتقديم في الترتيب“ 11. ve 10. Satırda ”المشبه للمشبه“، ”المشبه للمشبه به“ 9. ve 8. Satırda ”والتصريف حال جارية علي غير من هي له“، ”حال من الضمير“ 11. Satırda ”في ترتيب وتصريف“، ”والتصريف 13. ”في اول وفاعله“، ”في اول حال جارية علي غير من هي له وفاعله“ 12. ve 11. Satırda ”الضمير ليفيد“، ”الضمير يفيد ان“ 16. Satırda ”فلا بد فيه من ضمير“، ”فلا بد من ضمير فيه“ 18. Satırda ”انه يختصر فيه“، ”انه يختصر فيه“، ”ان تصنيفه“ 19. Satırda ”الافراغ وقع“، ”الفراغ وقع“ 18. Satırda ”حاله مختصرا“، ”حاله مختصرا“، ”تصنيفه لجميع“، ”جميع“.

واليه زلفي بسكون اللام الي“ 4. ve 3. Satırda ”ممن اطلع الخ“، ”ممن اطلع“ 3. Sayfa 3. Satırda ”واليه الزلفي بسكون اللام اي القربي اي القريبي اليه لا الي غيره“، ”القرب اي تقرب اليه لا الي غيره“ 9. ”اي اسلم بمعني“، ”اسلم اليه“ 7. Satırda ”من اي محسبه وكافية“، ”من حسبه اي كافية“ 14. Satırda ”فيه لانه القادر“، ”فيه لا القادر“ 10. Satırda ”ولا يحتاج الي“، ”ولا يحتاج الي“ 19. Satırda ”وعم افضاله سبحانه“، ”عم فضله وفضاله سبحانه“، ”اخوانه“، ”اخوانه ما دام ليلا و نهارا“ 19. Satırda ”الكرام ما دام ليلا و نهارا“.

4.3.2. *Sütür* Kitabının Muhtevası

Sütür kitabını muhteva olarak incelediğimizde; beyân ilminin mecâz kısmını iki ana başlık altında ve istiâre ile istiâre çeşitlerini de mecâzla bağlantılı olarak vermektedir. Ardından müellifin dibace için uygulamalı açıklamaları yer almaktadır.

Müellif, eserinde beyân ve belâğatle ilgili konuların detayına girmemiştir. Örneğin kinâye konusu ele alınmamaktadır ve teşbihi tam olarak açıklamamıştır. Bunun dışında mecâz-ı mürseli detaylandırmadan anlatmıştır ve mecâz-ı mürselin alakalarından

bahsetmemiştir. mecâz-ı mürekkepten, mecâz-ı lügavîden mecâz-ı aklîden ve istiâre-i temsiliyeden bahsedilmemektedir.

Müellif, açıklamaları haricinde beyân ve belâğat ilimlerine dair yeni bir görüş ortaya koymamıştır. Müellifin havâssı anlatan manzumesi beyân ve belâğatla ilgilidir. Bir asrı aşkın medrese müredatında yerini almış olduğuna göre anlattığı konular medrese eğitim-öğretiminde açıklayıcı ve anlaşılır olmuştur. Müellif bu metinde asıl kuralları açıklamakla yetinmiştir.

Şeyh Abdulhâkim ed-Derşevî'nin telif ettiği *Sütûr* adlı eseri medrese talebesinin eğitim-öğretiminde sıra mürettep kitaplarında yerini almıştır. Beyân ve belâğat ilimlerindeki diğer detaylı kitaplara başlamadan önce giriş mahiyetindedir. Her ne kadar medreseden medreseye değişiklik arz etse de bu eser medrese eğitim-öğretiminde 10. ile 14. sırada yer almaktadır.

Somut olarak Şeyh Abdulkâim ed-Derşevî *Sütûr* kitabına başlarken, istiârenin tanımını yapmaktadır ve sonrasında *Sütûr* kitabında geçecek istiâre çeşitlerini anlatmaktadır.

İstiâre mecâzın bir kısmıdır. Müfred ve mürekkep olarak ikiye ayrılır. Kitap açısından mürekkep olan ile değil, müfred olanı ile ilgilenilmiştir. Tanımlanacak olursa bu da cümlede kullanılacak olan kelimenin o cümleyle alakası olmadığı hâlde, kullanımı için engel bir tarafının bulunmamasıdır, teşbihle ilgisi yoktur. Kullanılacak kelimenin küllî (bütünü) ve cüz'î (bütünün paçası, bir kısmı) olarak ifade edilmesidir. Örneğin; ekmeğin bütünü ifade edilerek “ekmeği yedim” demekle ekmeğin bir parçası kastedilyorsa, bu mürsel mecâzdır. Mürsel mecâz diye ifade edilmesinin sebebi mürselliğinin birçok işlemlerde kullanılabilirliğidir. Diğer bir deyişle sadece bir işlemle alakalı değildir. Ama teşbih (benzetme) ile alakalıysa o zaman istiâre olacaktır.

İstiâreler; musarrah, kinâyeli ve tahayyulidir. Musarrah istiâre örneğin; “aslanı gördüm” ifadesinde cesur adamı (benzetilen), müfteris hayvanın cesaretini istiâre edip o da aslan (cesaret olarak benzetilen) kelimesi mübalağalı bir benzetmeyle yapılmıştır. Ayrıca burada benzeyen müşebbeh istiâredir. Benzetilen de müşebbeh bihi istiâredir.

Bu da tahkik olunan istiâredir.¹⁴²

Buna göre istiâre, luğavi mecâzdır. Teşbih edilen veya teşbih olunan iki ögesinden biri kaldırılmışsa istiâre yapılmış olur. İstiârede müşebbehe ona müstear olunan (mustaar leh), benzetilmek istenen (müşebbeh bihi) ondan müstear olunan (mustaar minh) denilir. Vechuşşebeh ise جامع câmi‘ diye adlandırılır.

Aşağıdaki alıntılar *Sütur* kitabının Şark Medreselerinde talebelerin eğitim-öğretiminde ne kadar faydalı olduğunun göstergesidir. Teftezani ve Zencani'nin anlatımları belîğ olmakla birlikte anlamayı zorlaştıracak bir yapıdadır. Oysa Abdülhakîm ed-Derşevî aynı konuyu talebelerin daha rahat anlayacağı bir şekilde aktarmıştır.

Teftezani'nin şerh ettiği, Zencani'nin metninin giriş kısmı şudur:

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الخلق محمد وآله وأصحابه أجمعين

Dibacenin girişinde Teftezani'nin başladığı ibare şudur:

إن أروى زهر يخرج في رياض الكلام من الأكمام وأبهى حير تحاك بينان البيان واسنان الاقلام

Sütür kitabında geçen şerhin Arapçası ve Türkçesi ise şu şekildedir:

لفظ اروي افعل التفضيل من روي من الماء اذا شرب منه بقدر الحاجة والزهر بفتح الزاء وسكون الهاء جمع زهرة وهي نور النبات والرياض جمع روضة والاكمام جمع كم بكسر الكاف وهو غطاء النور ومعلوم ان هذا ليس بحمد فالمراد منه انه شبه الكلام البليغ في النفس بمكان ذي رياض مختلفة الانواع في الحسن واستعير لفظ المكان المشبه به للكلام المشبه في النفس واثبت للمشبه ما هو ملائم للمشبه به وهو الرياض فلفظ المشبه به وهو المكان استعارة مكنية واثبات الرياض للمشبه استعارة تخيلية وذكر اروي والزهر والاكمام ترشيح للمكنية او التخييلية¹⁴³

Erva: اروي Ef'ala ismu tafdil, mecâz olarak ihtiyacı kadar su içimine benzetilmiştir.

Zehrin: “Zehrete”nin çoğuludur. mecâz olarak çiçeğin veya çiçeklerin ışığı ve renkleri “güzelleştirilmiş söz ve kelimeler”e benzetilmiştir. زهر kelimesi gerçek anlamının

---

¹⁴² Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî, *Kitâb-ı Sütür*, (İstanbul: İsmet Matbaası, 1969), 1.Baskı, 6-7.

¹⁴³ Şeyh Abdülhakim ed-Derşevî, *Kitâb-ı Sütür*, s, 8-9.

dışında kullanılmıştır. O da güzelleştirilmiş söz ve kelimeler anlamında kullanılmıştır.

Tahrucu: تخرج çıkmaktadır.

Fi: في içinden.

Riyad el-kelam: Revdetenin çoğuludur. Kelime anlamı “bahçe veya bahçeler”dir. Söz sanatı (istiâre) olarak ise “edebî söz ve kelimelerin bahçesi” anlamına gelmektedir. رياض bahçeler anlamına gelen bu kelime de gerçek anlamının dışında kullanılmıştır. O güzel söz ve edebî kelimelerin toplandığı yer anlamında kullanılmıştır.

Min el-ekmami: من الاكمام “Kımm”ın çoğuludur, “çiçeğin çıkış yeri olan yeşil örtüyle bezenmiş goncanın kendisi”dir. O güzel nurlu ışıklı rengârenk olan çiçeğin çıkış yeri olan örtüdür. Anlatılan bu kelimeler, tahkik olunan istiâredir. Edebî olarak istiâre ve mecâz olarak anlatılmak istenen, âlimlerin en güzel söz ve konuşmaları çiçeklere benzetilmiş; o güzel, edebî söz ve kelimelerin konuşmaların çıkış yeri olan âlimlerin ağızlarını da goncaya, âlimlerin o güzel edebî tarzda (makamda) söyledikleri sözleri çiçek bahçelerine benzetmiştir (teşbîh).

Ebha: ابي ism-u tafdildir. “Daha iyisi, en iyisi” anlamında kullanılan mecâzdır.

Hibrin: Hibretin (حبرة) çoğuludur. Kelime anlamı “Yemeni abası”dır. mecâzen “yazının satırları” yerine kullanılmıştır.

Tuhaku: تحاك mef’uldur. Kelime anlamı “dokuma, dokunmakta”, mecâz anlamı ise “Yemeni abanın dokunması”dır.

Bi benan: بينان Benanetin çoğuludur. Bu da parmak uçlarıdır. mecâzen parmak uçlarıyla Yemeni abayı dokumaktadır.

Esnan: اسنان sinnin çoğuludur.

El-Eklam: الاقلام kalemin çoğuludur. Bilinen yazı yazma kalemidir. Bunların hepsi de tahkik olunan istiârelerdir. Çünkü burada anlatılmak istenenler şunlardır;

Hibir: حبر satırlar.

Hiyake: حياكة yazılan yazılar.

Benan: Parmak uçlarının etraflarıdır. Bu istiârelerde anlatılmak istenen; parmak

uçlarıyla tuttuğu kalemle yazdığının en iyisinin daha iyisini edebî incelikle nakşedip yazdıklarıdır. Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin *Sütûr* kitabı Teftezani'nin dibacesinde geçen, anlaşılması açıklama gerektiren istiâre, mecâz, teşbih ve kinâyelerle ilgili açıklamaları medrese talebesi için faydalı olmuştur.¹⁴⁴

Burada Arapça'nın edebî incelikleri ve kelimelerde bulunan tefennünü Kur'an-ı Kerim'in i'câzî tasavvuru göz önünde bulundurularak, şuna dikkat çekilmek istenmiştir: Kur'an-ı Kerim'in indirildiği coğrafyada yaşayan Araplar, hem şiirde hem de edebî dilde ve fesahatte usta oldukları hâlde Kur'an-ı Kerim'in tehadisi (meydan okuması) karşısında acze düşmüşlerdir. İslam âlimleri, tarihin değişik dönemlerinde farklı İslam coğrafyalarındaki konumları gereği bu konuyla ilgili eserler kaleme almakla bu konuyu ilmî olarak açıklamaya çalışmışlardır. Abdulkahir el-Cürçani'den (v. 471) önce de beyân ilmini ilgilendiren bu gibi konularda, Cahız, İbn Dureyd ve Kudame el-Katıb gibi âlimler çalışmalar ortaya koymuş, fakat Cürçani'nin bu konuda ulaştığı seviyeye ulaşamamışlardır.¹⁴⁵ Cürçani ile derli toplu bir şekilde başlayan belagat ve beyân konularında Şark Medreselerinde okuyan talebelerin şerhe gereksiniminin duyacağı ve onlara faydalı olacağı kanaatine vardığı için Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî (1905) *Sütûr* kitabını telif etmiştir. Şark Medreselerinde bulunan sıra müretteb müfredat kitaplarını oluşturan bu program birbirleriyle bağlantılı, çoğunluğunu Arapça ile ilgili konuları mümkün merteye derinlemesine çalıştıran eserlerle kaynaklık etmiş, bu eserlerdeki konuların büyük çoğunluğunda örneklerini (şahid kısmını) Kur'an-ı Kerim'den sonra Peygamber Efendimizin sözlerinden, biraz da Arap şiirinden vermiştir.

Bir dilden bir dile tercüme yapılırken, tercümede istenen tam anlam verilememektedir. Bu dilin edebi eserlerinde durum daha da zordur. Arapça için düşünülecek olursa, Arapça belâğatin ileri seviyede olduğu bir dildir. Kur'an-ı Kerim ise bunun zirvesindedir. Kur'an-ı Kerim'in bu özelliği sebebiyle belâgat ilimlerine ihtiyaç

---

¹⁴⁴ A.g.e., 10-11.

¹⁴⁵ Abdulkâhır b. Abdurrahman el-Cürçânî, *Esrâru'l-belâğa fî ilmi'l-beyân*,(Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2001), 4.

duyulmaktadır. Bu düşünceden hareketle şark medreseleri bunu yapmıştır. İşte bu beyân ilminin belagat kısmında anlatılan edebî konulardaki dil anlatımı, Şark Medreselerinde önemsenmektedir. Aslında bu tür konular Arapları da geçmişte zorlamıştır. Kur'an-ı Kerim Arap coğrafyasına nazil olurken diliyle, fesahatiyle ve belagatiyle övünen o günkü Araplara meydan okumuş, onları acze düşürmüştür. Hâl böyle iken, Arapların dışında muhtelif etnisitelere ait İslam âlimleri bu durumu fark etmiş, konu ile ilgili Arapçanın en ince detaylarına kadar öğrenmiş, incelemiş ve üzerinde çalışmışlardır. İşte bu nedenle Şark medrese âlimleri de bu konudan nasibini almış, medreselerde Arapça ile ilgili eğitim-öğretim müfredatlarını hazırlamış ve tanzim etmişlerdir. Bir yandan bu eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütürlerken, İslam prensiplerini, ibadeti, hak hukuku ve zühdü elden bırakmamışlardır.

4.3.3. *Sütûr* Hakkında Müderrislerin Görüşleri

Bu başlık altında müderrislerin *Sütûr* kitabı ile ilgili görüşlerini vermeye çalışacağız. Bu değerlendirmeler sahada doğrudan eğitim öğretim faaliyeti gerçekleştirmiş kişilerin yorumlarıdır. Bu da ilgili kitabın ders müfredatı olarak kullanılmasında uygulayıcıların tecrübe ve düşüncelerini yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

4.3.4.1. Muhammed Vahhac Varol'un *Sütûr* Kitabı İle İlgili Düşünceleri

Cizre Dört Yol Cami Medresesi'nde hâlen müderrislik yapan Şeyh Muhammed Vahhac Varol b. Şeyh Sahib b. Şeyh Sirac el-Cezeri b. Şeyh Ömer ez-Zengani, ilk medrese tahsilini babasının yanında yaptıktan sonra bölgede ünlü müderrislerin medreselerini dolaşarak tahsilini tamamladı. Seyda Molla Abdulhamide Şahi'nin yanında da bir süre tahsilini devam ettirdikten sonra Seyyid Aliye Fındıki'nin oğlu ve eski Cizre Müftüsü Molla Abdurrahman Erzen'den 1978 yılında icazetini aldı. Cizre'nin muhtelif yerlerinde müderrislik yapmış, günümüzde de Cizre Dört Yol Camisi'ndeki medresede hâlen müderrislik yapmakta olan Şeyh Muhammed Vahhac Varol Efendi *Sütûr* kitabının şu an kendi medreselerindeki ders müfredatında bulunmasının yararlarını şu şekilde ifade etmiştir:

“*Sütûr* kitabı *Sadini* kitabı dibacesinin, istiâre, kinâye ve teşbîh konularının şerhidir. Ben medresede talib iken de ders müfredatının içindeki sıra muretteb kitaplarında

vardı. *Sütûr* kitabını okudum, faydalandım. Müderrislik yaptığım süre içerisinde de bulunduğum medreselerde ve en son şu an bulunduğum bu medresede de *Sütûr* kitabını okutmaktayım. *Sütûr* kitabı tarzında yazılan kitaplar var olsa da hiçbiri onun kadar açıklayıcı olmamış ve onun yerini tutmamıştır. Şunu da diyebiliriz: Medrese talebesi *Sütûr* kitabını anlayarak okumuşsa bu, daha önce okuduğu ilimlere ve sonra okuyacağı ilimlere de iyi bir referanstır.”¹⁴⁶

4.3.4.2. Seyyid Muhammed Şerif (Uğur) el-Batergizi el-Hüseyini'nin Sütur Kitabı ile İlgili Düşünceleri

Hâlen medresede tedris faaliyetlerini yürütmekte olan Seyyid Muhammed Şerif'in soyu, anne tarafından Hz. Hasan'a ulaşan Abdulkadir Geylani'nin torunlarından Şeyh Molla Mahmud'a dayanmaktadır. Babası Seyyid Muhammed el-Hüseyini'nin oğlu Seyyid Molla Şeyhmus'tur. Babasının soyu Hz. Hüseyin'e ulaşan ve seyyid neseb olan Seyda, Batman ilinin Gercüş ilçesine bağlı Batergiz köyünde 1944 yılında dünyaya gelmiştir. İlk ilim tahsilini babası Molla Şeyhmus'un yanında yaptıktan sonra, Hasankeyfli Molla Ömer'in yanında bir süre okuduktan sonra, Kamışlı'nın bir köyünde medresesi olan Batergizli Molla Muhammed Beşir'in yanında da bir süre ders görmüştür. Daha sonra (Molla Muhammed Beşir aynı zamanda Şeyh Abdulğani el-Haznevi'ye ders veren hocası hem de Şeyh Abduğani el-Haznevi'ye bağlı medresede müderrislik yapmakta olan âlim ve müderristir) Şeyh Alaeddin el-Haznevi'nin halifesi olan Şeyh Muhammed Emin el-Hayderi'nin rahle-i tedrisatından geçerek en sonunda Şeyh Muhammed Masum el-Haznevi'nin halifesi Üstad-ı Fazıl Şeyh Muhammed el-Arapkenti'nin yanında ilim tahsilini bitirmiştir. Ancak ilim tahsilini bitirdikten sonra, on yıl Batman ilinin Gercüş ilçesine bağlı Berdahal köyünde fahri imamlık ile birlikte cami medresesinde talebe okutarak müderrislik yaptı. Okuyan talebeleri icazet almaya hak kazanınca kendi ilmî icazetini Şeyh Muhammed Emin el-Hayderi'den aldıktan sonra, yanında okuyup ilmî icazet almaya hak kazananlara, ilmî icazetlerini vermeye başladı. Seyyid Muhammed Şerif, fahri imamlık yaptığı Berdahal köyünden sonra

---

¹⁴⁶ Muhammed Vahhac Varol, Mülakat: Abdulkadir Barış, Cizre, 07 Temmuz/2018.

Mardin merkezdeki Ulu Cami’de birkaç yıl resmî imam hatiplik yaptıktan sonra, Mardin iline bağlı Nusaybin ilçesinin merkez Kışla Camisi’nde imam hatipliğe devam etti. 35 yıl resmî imamlık görevini bitirdikten sonra emekliye ayrılan Nakşi Halidî geleneğe bağlı olan Seyyid Muhammed Şerif dönem itibarı ile Şeyh Abdulğani el-Haznevi’nin halifesidir. Şeyh Abdulğani el-Haznevi’nin emri ile 2009 yılında İstanbul’a yerleşerek ilim medresesini açtı. Gerek kendisi gerekse beraberindeki müderrislerle ilmî faaliyetlerini sürdürerek intihayı hak eden taliplerine ilmî icazetlerini verdi. Hâlen yanında bulunan müderris Seyyid Molla Beşir, Seyyid Muhammed Şerif’in denetiminde tedris faaliyetleri devam etmektedir.

Seyyid Muhammed Şerif’in hayatından kısaca bahsettikten sonra, beyân ve belagat, istiâre, mecâz, kinâye ve teşbih konuları ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

“...Yukarıda anlattığım gibi medrese hayatıma başladım. Okuduğum kitaplarda sıra Teftezani’nin şerhi olan *Sadini*’ye varınca *Sütûr* kitabını okudum. Çünkü ben talip iken *Sütûr* kitabı sıra müretteb ders müfredatında yer almaktaydı. Okuduktan sonra izah ettiği konularla ilgili faydasını gördüm. Müderris olarak da okurken bu kitap’tan istifade ettiğimden dolayı hâlen medresemde bulunan talebelerimin istifade etmesini sağlıyorum. Sıra kitaplarından *Sadini*’ye ulaşan olduğu zaman bu kitabı okutmaktayım çünkü medresemiz ders müfredatında *Sütur* sıra mürettep kitaplarından. Bu *Sütûr* kitabını neden tercih ediyoruz? Çünkü Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî şeyh bir âlim ve müderris olarak medreselerde okutulan sıra kitaplarımızda belli bir noktaya varduktan sonra talebelerin daha iyi anlayabilmeleri açısından bu şerhi yapmaya gereksinim duymuş ve bir asrı geçkin bir zaman içerisinde medreselerimizdeki sıra kitapları arasında yerini almış bulunmaktadır. Arapçada medrese eğitim-öğretimi açısından bu belagat konusu gerçekten edebî incelik gerektiren konudur. Çünkü medresemizin eğitim-öğretim müfredatında bu belagat ile ilgili ilim ve bu ilme tabi olan dallarıyla (istiâre, mecâz, teşbih ve kinâye) birlikte ilimlerin en şerefli sidir. Arapçanın sırrı olan bu ilim edebî incelikler barındırmaktadır. Buna göre Arapçadaki ve özellikle Kur’an-ı Kerimdeki edebî incelikler ve edebî ustalıklar belagat ilmi ile ancak bilinebilir ve anlaşılabilir. Bu edebî incelikler barındıran ilim vasıtasıyla Kur’an-ı Kerim’in icazları keşfedilmektedir. Bu alanla ilgilenen âlimler, mecâzın hakikatten daha belîğ

olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü belagat ilminde bir kelimeyle birçok değişik anlam ve manalara ulaşılabilir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim mecâzla doludur. Örneğin: Ayet-i kerimede Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: ¹⁴⁷ واخفض لهما جناح الذل من الرحمة (Merhametle tevazu kanadını indir...) Peki, insanın kanadı var mıdır? Burada mecâzen söylenen kanat lafzından maksat nedir? Burada mütevazı insanı kanatlı hayvana benzetmiş, “zelillik” sözcüğünü mütevaziliğe, kanatlarını indirmek demek ise anne ve babaya karşı yapılacak olan güzel söz, davranışlar olarak ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Bunun yanında Arapların fusahâsı, sözcükleri az, manaları çok olan ifadeleri kullanmayı çok severler. Bu nedenle onların yanında, konuşulacak sözlerin ve kelimelerin en iyisi, cümlede kullanılacak kelimelerin az, manalarının ise çok olanıdır. Örneğin: تقول الخنساء في أخيها صخر طويل النجاد رفيع العماد كثير الرماد Şimdi bu Hansa'nın söylediği sözleri belagat yönüyle açıklarsak, bu açıklamaların çokça anlam ve manaları içerecektir. Hansa Kardeşi Sahr'ı şu şekilde tavsif ediyor veya vasıflandırıyor: Kavmi arasında ileri gelen, cesur ve mert biridir. Bu cümlede kinâye olarak anlatılmak istenenler, uzun boylu oluşunun aynı zamanda boyuna göre uzun bir kılıç taşıyacağını, bu uzun boylu ve iri olmasının cesur olacağını, tavanının yüksek direk veya yüksek sütunlu olmasının kaldığı yerin büyük olduğunu ve kavminin arasında büyük bir konuma sahip olduğunu, çokça külün oluşu demek, çokça yakılacak odunun olduğuna delalet eder. Bu da çokça misafirperver ve mert oluşuna delalettir.

Bütün bunlardan sonra, Teftezani'nin *Sadini* kitabının dibacesinde, belîğ bir ibare ile kaleme alınmıştır. Bu ibareler öyle edebi bir incelikle ve ustalıkla yazıldığı için, şerh edilmeğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu edebî incelikle yazılan ibareler mübhem oldukları için dakik ve açıklayıcı bir şerhe ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle faziletli, zeki ve kâmil bir âlim olan Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî, bu dibace ile ilgili birkaç satır yazmıştır. Bu satırlarla manaları mübhem olan kelimeleri açıklamıştır. Bu ilme başlayacak talebelere kolaylık ve açıklayıcı olması babından ayrıca okuyacak olanların

---

¹⁴⁷ İsrâ Sûresi 17/24.

¹⁴⁸ Hafız İsmail Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî âlâ Tefsîri'l-Beydâvî*, C. 4 (Dâru Saadet, Basım, Tarihsiz), 242.

gönlü mutmain olsun diye, bu kelimelerle ilgili saklı edebî incelik barındıran hazineleri ve buna bağlı işaretleri beyân etmiş, istiâreleri ve mecâzleri tasrih etmiştir. Edebî incelik barındıran, belagat konusunda tahkik ve tetkikle yaptığı bu çalışmayla, lazım gelen bir eksikliği gidermiştir. Allah (c.c.) ondan razı olsun.¹⁴⁹

4.3.4.3. Seyyid Molla Abdusselam (Kartal) el-Bêcırmani el-Hüseyini'nin Sütûr Kitabı ile İlgili Düşünceleri

Hâlen İstanbul'da medresede müderrislik yaparak tedrisatla uğraşan, Seyyid Molla Abdusselam, hem anne hem de baba tarafından nesebi Hz. Hüseyin'e (r.a.) ulaşmaktadır. Annelerinin adı Fatima Hanım'dır. Babasının adı Salih Efendidir. 1964 yılında Bêcırman köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini çocukluk yıllarında, Kur'an-ı Kerim'i ve Mevlid-i Nebeviyi, Bêcırman köyünün imamı olan, Hafız (âma) Seyyid Hüseyin'in yanında okuduktan sonra, 1976 yılında, Hasankeyf'in Alin (Akalin) köyünün medresesinde, Seyda Molla Beşir'in yanında ilmî tahsiline başlamıştır. Daha sonra Bismil'in Mara Köyü Medresesi'nde Seyda Molla Muhammed Şerif Haldevi'nin yanında bir süre okuduktan sonra, Siirt'e bağlı Tillo (Aydınlar) Medresesi'nde Seyda Molla Burhan'ın yanında da bir müddet kaldıktan sonra, daha önce yanında okuduğu seydası, Seyda Molla Muhammed Şerif Haldevi'nin Silvan'ın Hüseyna köyündeki medresesine giderek Seyda Molla Muhammed Şerif Haldevi'nin yanında ilim tahsilini bitirerek, 1983 yılında ilmî icazetini aldı. Daha sonra, doğum yeri olan Bêcırman köyünde, Gercüş merkezde ve Kocaeli Darıca'da bir dönem fahri müderrislik yaptıktan sonra, İstanbul'a yerleşerek bir yandan medrese ilim tedrisatıyla uğraşırken bir yandan da Arapça eserlerle ilgili araştırmalar yaptı.

Seyyid Molla Abdusselam; *Sütûr* kitabı ve müellifi Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî hakkında görüşleri sorulduğunda, şu şekilde açıkladı:

“...Sorduğunuz bu konuya başlarken, ilk önce Nahiv medreselerinde ilim öğrenmek için uygulanan iki ana yolu açıklayayım. Bunlar da: Bizim Şark Medreselerimiz ve Endülüs ya da Arapların medreseleri. Bizim medreseler dediğim ise Âcem (Arap

---

¹⁴⁹ Muhammed Şerif Uğur, Mülakat: Abdulkadir Barış, 18 Ağustos 2018.

olmayanlar) medreseleri, yani Ortadoğuda'ki, İran, Afganistan, Dağıstan, Çeçenistan ve bizim Şark Medreselerini kapsamaktadır. Bu medreselerin eğitim-öğretimde takip ettiği bir metot vardır. Endülüs, Mısır ve Arapların kendilerine özgü medrese eğitim metodları vardır. Şark Medreselerimizde eğitim-öğretim metodumuz tedrisatta nahiv ilmiyle başlar. Bab el-İsm, Bab el-Fi'l ve Bab el-Harf ile eğitim-öğretime başlarız. medrese müfredatımızda bunlara denk gelen kitaplar; *Muğni*, *Şerhu'l-Muğni*, *Enmûzec*, *Sadullah-ı sağîr* (kıçık), *Sadullah-ı kebîr*'dir. *Muğni* Çarpurdi'nin, *Şerhu'l-Muğni* onun şerhidir. *Enmûzec* Zamahşeri'nin, bunun da şerhi *Sa'deddini Teftezani*'nindir. Bunlarla birlikte *Kâfiye* İbn Hacıp, *Fevâidü'd-Diyâiyye* ve *Mevlâna Câmi'*, bunların müellifleri Kürt oldukları için metot ve yöntemleri birbirlerine benzemektedir. Şark Medreselerinde Arapça ilimlerde başlangıçta eğitim-öğretime, *Binâ* kitabıyla başlanılmakta, bu da sarf hakkındadır. Sonra *İzzi* kitabını okuyoruz; bu da sarfın kelime yapısı hakkındadır. Bunlar sırayla bittikten sonra, üçüncü mertebede medrese müfredatında yer alan kitaplar sırasıyla *Avâmil*, *Zurûf* ve *Terkîb* okunmaktadır. Bu *Zurûf* ve *Terkîb* kitapları Kürtçe olarak okunmaktadır. Bunlardan sonra *Avâmil*'in şerhi olan *Sadullah-ı kıçık* ve *Şerhu'l-Muğni* de okunduktan sonra, medrese talebesi buraya kadar olan derslerde daha beyân ilmindeki istiârelerle tanışmamıştır. Ancak talebe istiârelere başlamadığı hâlde okuduklarıyla ilimde belirli bir merhaleye gelmiş bulunmaktadır. İşte *Şerhu'l-Muğni*'yi bitiren talib bir adım sonrasında yer alan ve derslerde edebî felsefesi gerçekten de zor olan *Sa'deddini Teftezani*'nin şerhi olan ve istiârelerle dolu olan *Sadini* kitabının dibacesine başlayacağı için, Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî Allah ondan razı olsun, medreselerdeki eğitim-öğretim kitabının dibacesindeki talebe açısından zorluğunu fark ettiği için ve medrese talebesine yardımcı olması açısından çok önemli olan *Sütûr* adlı eserini telif etmiştir. Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî medrese ilim talebesinin faydasına sunduğu bu telifinde yani *Sütûr* kitabında, istiârenin önemini, tarifini ve istiârenin kısımlarını özetle anlatmaktadır. İşte medrese talebesi Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî'nin hazırladığı değerli ve faydalı bu eseri okuduktan sonra, *Sadini* kitabını okumaya başlar. Böylece bu kitapta yer alan dibaceyi anlamış olarak okuyacaktır. Hatta ilim tedrisatında *Molla Cami*'yi bitiren bir talib, karşılaştığı istiâre konularını da bu sayede zorluk çekmeden anlamış olacaktır. Çünkü Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî telif ettiği

Sütûr kitabı ile vaz‘ ve beyân ilmine bağı olan, istiâre-i musarrahâ, istiâre-i mekniye, istiâre-i te‘hiriye ve kinâye ile ilgili konuları, güzel ve gayet açık bir dille açıklamıştır. Bu nedenle medrese talebesi için ileriki eğitiminde de faydalı olacaktır. Örneğin: Kur’an-ı Kerim’de, hadis-i nebevide veya Arap şiirinde, teşbih konusuyla karşılaşacak olan bir talib *Sütûr* kitabını okumuşsa, teşbih konusunu rahatlıkla çözmüş olacaktır.

Sa‘deddin Teftezani’nin *Sadini* kitabındaki dibaceye, *Sütûr* kitabıyla Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî’den başkası şerh yazmamıştır. Bu nedenle *Sadini*’nin şerhi sadece *Sütûr* kitabıdır. Bu nedenle Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî’nin telif ettiği *Sütûr* kitabı, telif edildiği günden itibaren medreselerimizdeki eğitim-öğretim müfredatında ve sıra müretteb ders kitapları silsilesindeki yerini almıştır. Eğitimde sıra kitaplarında *Sadini* kitabına varan bir talib, *Sadini* kitabından bir adım öncesinde yer alan *Sütûr* kitabını okumadan *Sadini* kitabına geçmez. Böylece *Sadini* kitabından önce talib *Sütûr* kitabını okuyacaktır. Daha sonra *Sadini* kitabına geçecektir. Ben medrese talebesi iken de *Sadini* kitabından önce *Sütûr* kitabının girişinde bulunan dört yaprak yani sekiz sayfayı ezberleyip konularını iyice anladıktan sonra, Teftezani’nin *Sadini* kitabına geçtim. Bu şekilde *Sütûr* kitabının faydasını gördüm. Müderrislik yaptığım süre içerisinde de talebelerime sıra kitaplarında yerini alan *Sütûr* kitabını okuttum ve hâlen de okutmaktayım. Allah Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî’den razı olsun.”¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Abdusselam Kartal, Mülakat: Abdulkadir Barış, 19 Ağustos 2018.

SONUÇ

Hazreti Ömer dönemine tekabül eden hicri 19-21 yıllarından itibaren İslam diyarına katılan Anadolu'nun doğu coğrafyası, İslamî eğitim-öğretimi kuşaktan kuşağa taşıyıp, bütün İslam diyarları gibi aynı merhalelerden geçmiş ve onlarla bu yol ve düşüncede bütün sıkıntılara rağmen fedakârlıkla ve sadakatle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Şark Bölgesi'nde medrese öncesi İslamî eğitim-öğretimin yanı sıra diğer ilimlerde de âlimler yetişmiş, tasavvuf ve tarikatlardan önce de İslamî eğitim-öğretim zühd ile birlikte yürümüştür. Bütün erken dönem İslam coğrafyalarında görüldüğü gibi, medrese öncesi dönemde medreselerin altyapısı oluşturulmuş, bu altyapıyla medreseleşme vücuda gelmiştir. Her ne kadar Nizamiye Medreselerinden önce muhtelif İslam coğrafyasında medreseler ortaya çıkmışsa da Nizamiye Medreselerinin İslam coğrafyasında yayılmasıyla ve devlet eliyle kurumsallaşmasıyla, medreseleşme hız kazanmıştır. Nizamiye Medreselerinin tesisleriyle İslamî ilimlerin yanı sıra diğer ilimlerde de büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Çünkü medreselerin kurumsallaşmasıyla eğitim-öğretim sistemli hâle gelmiştir. O dönemde eğitim-öğretimle kaydedilen bu ilerlemenin bölgedeki huzur ve istikrarın neticesi olsa gerekir. İslam coğrafyası istikrardan uzaklaştıkça, milletler arasında karmaşa ve huzursuzluk baş göstermiş, eğitim-öğretimde de genel olarak gerilemeler olmuş ve bu durum sosyal yapıya yansımıştır.

Medreselerin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, medreselerin konumunu üç aşamada ele aldık. Bu aşamalar; Sultan Medreseleri, Mirlik (Beylikler) Medreseleri ve Şeyhlik Medreseleridir. Şark Medreselerinin bu üç döneminin kendine özgü bir yapısı ve metodu olmuştur.

Şark Medreselerinin son aşaması sayılan ve hâlen devamı niteliğinde olan şeyh-âlim, dergâh-medrese oluşumlarını, birbirleriyle irtibat ve bağlantılarını, eğitim-öğretim süreçlerini ve ilmî icazetlerini kısıtlı verilere rağmen ulaşılabildiğimiz kaynaklar dâhilinde irdelemeye çalıştık. Ayrıca şeyh-âlim, medrese-dergâh sistemiyle ve bir nevi kurumsallaşan medreseler, Mevlâna Halid'in öncesinde Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'nun muhtelif vilayetlerine ve İslam coğrafyasındaki başka yerlere yayılmıştır. Mısır, Suudi Arabistan ve İran'a Nakşibendi meşayih yerleşip Nakşi

tarikatını yaydığı hâlde, iki asrı geçkindir Mevlâna Halid Zülcenaheyn'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine eğitim-öğretim ve irşat için gönderdiği ve ya görevlendirdiği, Seyyid Taha-i Nehrî, Şeyh Halid-i Cezeri ve Şeyh Ali Septi, bölgedeki medrese dergâh, şeyh âlim sistemiyle, halkalar hâlinde yayılarak ilerleme kaydetmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden önce bütün Anadolu'ya daha sonra sınırları aşarak Avrupa ve Rusya'ya doğru yayılmışlardır.

Şark Medreselerinde icra edilmekte olunan müfredat, bölgede konuşulan dil ile bağlantılı bir şekilde uygulanmaktadır. Ancak bu tarz bir eğitim-öğretim bölgedeki sosyal yapıya hizmet edebilir. Şark Medreselerinde Arapça ana kitapların şerh ve açıklama bölümlerinin bölgede konuşulan Kürtçeye uygun bir şekilde icra edildiği gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönem âlimlerinden olan, Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî kısa ömrüne rağmen meşihattan ziyade medrese-talib ve ilimle ilgilenmiştir. mecâz, istiâre ve kinâye konuları ile Teftezani'nin dibacesini şerh etmiş, medrese talebesinin bu konuya vakıf olabilmesi için *Sütûr* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser bir asrı aşkındır medrese müfredatında sıra/müretteb dersleri arasındaki yerini almıştır. *Sütûr* eseri incelendiğinde, Beyân ilminin konuları fazla detaylandırılmadan, mecâzın kısımları, istiârenin kısımları ve teşbîh izah edilmiştir. Bu eser, beyân ve belâğat ilmine yeni başlayacak medrese talebesinin eğitim-öğretimine katkı sağlamaktadır. Müellif kendisinden önce bu ilimle uğraşan ulemanın yolunu takip etmiştir. Kendi bulunduğu zamana ve ortama göre bir çalışma yapmıştır. Ancak beyân ve belâğat ilimlerinde sorulması gereken soru, Şark Medreselerinde ve diğer medreselerdeki ana konunun yalnızca Kur'an-ı Kerim'deki edebi incelikler olup olmadığı sorusudur. Bu konu üzerinde önemle durulması gerekir. Kur'an-ı Kerim'in kavramlarıyla sıkı bir ilişki içinde olan bu ilim ve medrese müfredatında yer alan mürettep sıra kitapları Arapça dil bilgisiyle yakından ilişkilidir. Nahiv ve i'râb gibi konular önceki kuşaklardan nakledilerek aktarıldıktan sonra bu alanda yeni bir üretimin olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bu tez sonucunda ortaya çıkan düşüncemiz, beyân ve belâğat ilimlerinin Arapça'yı öğrendikten sonra, Arap dili kurallarıyla (sarf ve nahiv) sıkı ilişki içinde olduğu ve bu ilimle ilgili eğitim-öğretimin gerekliliğidir. Beyân ve belâğatla ilgili bu ilim Kur'an-ı Kerim'i yorumlamada bir hayli önemi haizdir. Dolayısıyla bu

günün koşullarına ve gelecek nesillere, bu eğitim-öğretimin kurallarının dışına çıkmadan, topluma ve sosyal yapıya yeni kazanımların verebilmesinin düşünülmesinin önü açılmalıdır.

Bugünkü modern devlet okullarının da geçmişinde yer alan medreseler ile ilgili ilmî çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk kurulan resmî medresesi olan İznik Orhaniye Medresesi'nin (1331) ilk müderrisleri Davud-u Kayseri ve Taceddin-i Kürdi'dir. İşte bugünkü modern eğitimin temelini oluşturan bu iki şahıstır. Şark Bölgesi'nde medreseler kurulmazdan önce eğitim-öğretim, cami, mescit, hankâh cami ve ribat cami olarak medrese öncesinde eğitim ağı oluşturulmuştur. Bu da Şark Medreselerinin altyapısını oluşturmuştur. Buna göre bölgenin İslamlaşmaya başlamasıyla bölgede İslamî eğitim-öğretimin erken dönemde başladığını, ancak buradaki eğitim-öğretimin tasavvuf ve tarikatlar öncesi zühd ile sıkı sıkıya birlikte yürütüldüğü, bu nedenle bu tür faaliyetlerin kayıt altına alınmadığını söylemek mümkündür. Son iki asırda Mevlâna Halid-i Bağdadi ile başlayan, dergâh-medrese, âlim-şeyh birlikteliğinin aslında bölgede daha önce zühd ve eğitim birlikteliğinin var olduğu ve bunun da bu son iki asırda oluşan dergâh-medrese alt yapısını oluşturduğu düşünülmektedir. Buna rağmen daha önce faaliyette olan medreselerin icraatlarının kayıt altına alınmadıkları gözlemlenmiştir. Bundan sonraki medrese eğitim-öğretim sürecinde buna önem verilmesinin olumlu bir etkisi olacaktır. İlmî açıdan medrese müfredatının sıra kitaplarının iki kuşak öncesi gibi muhafaza edilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde bu icra edilen müfredatın eksilmesi durumunda medreselerden yetişecek talibin ilmî seviyesinin düşmesi anlamına gelecektir.

Şark Medreselerindeki talib, eğitim-öğretim müfredatında mukarrar olan sıra kitaplarını bitirdikten sonra, ilmî icazetini almaya hak kazanır. Şark Medreselerinin hemen hemen hepsi medresede eğitim-öğretimi ilk başlarda zühd ile birlikte yürütmüşlerdir. Daha sonraları ise bu zühd yerini tasavvufi tarikatlara bırakmıştır. Yani ilim ve zühd veya ilim ve tasavvuf birlikte yürütülmüştür. Bu nedenle medrese eğitim-öğretimini bitirenlerin çoğu âlim olduktan sonra da ilmî icazetlerini almamışlardır. Yani zühdün veya tasavvufun verdiği ruhaniyetle ve övünmemek adına ilmî icazetlerini almamışlardır. Hatta bir kısmı bu ilmî icazetlerle birlikte, yazdıkları veya telif ettikleri eserlere adlarını bile yazmamış, müellifi meçhul demişlerdir. Söz

konusu ilmî icazetler istinsâh edilirken, icazeti istinsâh edenin, halka isimlerinde, ismin tahrif edildiği, kaç icazetin bu ilmî icazette birleştiği, el yazma ilmî icazetlerden anlaşılmaktadır. Ancak son iki yıldır, bu ilmî icazetlerin tashih ve tahkik edilerek düzeltilmeye gidildiği, bu durumun ilmî açıdan iyi neticeler vereceği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Nakşi Mevlâna Halid-i Bağdadi'yle kendi içinde bir nevi sistemleşmeye gidildiği gözlemlenen Şark Medreselerinin hâlen her medresenin tam teferruatlı envanteri olmadığı anlaşılmıştır. Tarihi açıdan Şark bölgesinde İslamî eğitim-öğretimin erken dönemde başladığı, bu durumun Şark Medreselerinin vücuda gelmesinde etken faktör olduğu ve bu medreselerin günümüze kadar olan sürekliliğinin Şark Bölgesi'nin konuştuğu Kürtçe ile de irtibatının bulunduğu tespit edilmiştir. Şark Medreselerinin bütün sıkıntılara rağmen günümüze kadar faal olmalarının en önemli sebeplerinden biri, buradaki sosyal yapıya ve topluma olan dinî ve İslamî hizmetlerin, Kürtçe ile yapmasıdır. Bu tezde, medreselerin geniş yelpazesi, kısıtlı veri ve bilgilerin ışığında aktarılmaya çalışılmıştır. Şark Medreselerinde eğitim-öğretimin sadece Şark bölgesiyle sınırlı olmayıp yurdumuzun geneli ile ilgili olduğunun vurgulanması bu minvalde önemlidir. Bu birikimin açıklığa kavuşturulması ve bu medreselerin akademik olarak araştırılıp birikimin ilim camiasına kazandırılması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Akkot, Bülent. “Molla Halil es-Siirdi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, (2016): 1005-1019.
- Alkış, Abdurrahim. “XII. Ve XVII. Asırlar Arasında Diyarbakır’da Tasavvuf Kültürü”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633, S. 8 (2015): 15-32.
- Âlvanî, Ahmed Muaz Alavan Hakkî, *İcâzetü ulemâi’s-sâde el-Haydariyye*, İstanbul. Merkez Ceylânî li’l-Buhûsi’l-ilmîyye, 2015.
- Arpa, Abdulmuttalip, “Şark Medreseleri Programında Kur’an Birikimi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2 (2013): 99-123.
- “Bingöl’de Medreseler ve Müderrisler”, *Bingöl Araştırma-lar Dergisi*, C. 1, S.1 (2014/1): 29-42.
- Ayiş, Mehmet Şirin, “Bingölde Halidî Geleneğinin Medrese Boyutu”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 10 (2017): 71-94.
- Baz, İbrahim, “Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Külliyesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2 (2011): 15-36.
- “Mevlâna Halid-i Bağdadi’nin Halifelerinden Şeyh Halid-i Cezeri ve basret Dergâhı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik İlmi Araştırma Dergisi*, (2013): 139-167.
- “Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü ve Midyatlı Sûfiler”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, (2011): 279-293.
- “Osmanlıdan Cumhuriyete Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tağî”, *Tasavvuf İlmi Akademik Araştırma Dergisi*, (2014/2): 73-108.
- “Şırnak Bölgesindeki Nakşi Şeyh Aileleri ve İdilde Yaşayan Mutasavvıflar”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 2011. İstanbul: Şırnak Üniversitesi, 2011, 347-361.
- Bilen, Mehmet, “Ohinli Şeyh Alaaddin ve Hadis Üsulüne Dair Manzumesi”,

- Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37 (2012): 87-107.
- Bozan, Metin, “Şark Medreselerinde Fırak Yazıcılığı”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 29 Haziran 01 Temmuz 2012. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, 2013, 677-693.
- Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Hâzâ Vâlidî*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1995.
- Cürcânî, Abdulkahir b. Abdurrahman, *Esrâru'l-Belâğa*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Çakır, Mehmet Saki, “Seyyid Sıbğatullah Arvasi Hizani ve Gayda Tekkesi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2016), 24-42.
- “Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Norşin TekkesindenYayılan Kollar”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2 (Güz, 2017), 26-53
- “XIX. Yüzyılda Tarikat Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature And History Of Turkish Or Turkic*, ISSN: 1308-2140, 2016, Ankara, 53-78.
- Çiçek, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul: Beyân Yayınları, 2009.
- Demirtaş, Bahattin, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S,1, (2008): 63-87.
- Derşevî, Abdülhakîm (v. 1905), *Kitâb-ı Sütûr*, İstanbul: İsmet Matbaası, 1969.
- Derşevî, Muhammed Nûri, *eş-Şeyh Reşîd en-Nakşibendî*, Yayım ve Baskı Tarihsiz.
- Elçani, Sabahattin, *Çan Şeyhlerinin Tasavvuftaki Yeri ve Konumu*, 2017. www.elcanihoca.com [30.07.2018].
- Eminoğlu, Nevzat, “Medreseyen Kurdan Jı Destpeke Heta İro, Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal*

Bilimler Dergisi, C. 3, S. 2 (2015): 197-214.

Esmer, Ahmed Recep, *'en-Nebiyü'l-müebbî'*, 1, Baskı, Dâru'l-Furkân, Amman, Ürdün, 64.

Fârikî, Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. El-Ezrak (v. ?), *Târîhu'l-Fârikî*, Kahire Emîriye Matbaası, 1959.

Ğavcî, Vehbi Süleyman, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân İmâmu'l-eimme el-fukahâ'*, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî (v. 630), *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1987.

İbnü'l-Kesîr, Hâfız Ebû'l-Fidâ ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1988.

Konevî, Hâfız İsmail, *Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beydâvî*, DerSaadet, (Basım Tarihi Belirtilmemiş).

Kartal, Abdusselam. Mülakat: Abdulkadir Barış. İstanbul, 19 Ağustos 2018.

Kayaoğlu, İsmet *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara: A. Ü. Basımevi, 1985.

Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 2012.

Keylânî, Mâcid İrsân, *Hâkezâ Zahera cîlu Salahaddîn ve hâkezâ âdet el-Kuds*, İmârâtü'l-Arabiyye el-Muttehide: Dâru'l-Kalem, 2002.

Korkusuz, M. Şefik, *Nehrî'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010.

----- *Tezkire-i Meşayih-i Amid, Diyarbekir Velileri, I-II*, İstanbul: Kent Yayınları, 2010.

Memduhoğlu, Adnan, "Molla Halil es-Siirdi ve Usûlu'l-Fıkh Adlı Elyazma Eseri", *İbrahim Hakkı ve Siirt Üleması Sempozyumu Bildirileri*, (2008): 293-316.

- Menâvî, Muhammed Abdurraûf, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcîmi's-sâde es-sûfiyye Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, (Yayın Tarihi Belirtilmemiş).
- Mûnis, Murşid. Mülakat: Abdulkadir Barış. Cizre, 13 Temmuz 2017.
- Muhammed Emin el-Mısrî, *Lemehâtün Vesâilü't-terbiye ve ğâyâtuhâ*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, (Yayın tarihsiz) 127-28
- Murâd, Yahya Hasan Ali, *Âdâbu'l-âlim ve'l-muteallim 'inde'l-mufekkirîne'l-Müslimîn*, (Yüksek Lisans Tezi) Kahire Üniversitesi, Kahire, 2001.
- Mustafa, İbrahim, Ahmed ez-Zeyyât, Hamîd Abdulkadir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cem el-Vasît*, Mektebetü'l-Cülfe, Mecme'u'l-Luġati'l-Arabiyye, (Yayın tarihsiz).
- Rizâ, Muhammed, *Târîh ve sîre ve menâkıbı Emîri'l-Mü'minîn el-Fârûk Ömer b. el-Hattâb*, Mısır: Matbaatü'l-Mahmûdiyye et-Ticâriyye, 1936.
- Sabân, Süheyl, "Cezîretü İbn Ömer fi't-târîh ve'l-hadâra", *Mecelletu'l-Faysal*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniye, A.2, A.293 (2001): 44-57.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru İbn Kesîr.
- Sâmî, İsmetullah, "Doğu Medreselerinde EĞitim-ÖĞretim Çokreş Örneği", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Uluslararası Sempozyum, Muş Alparslan Üniversitesi, C. 2, (2012): 151-160.*
- Sevgili, Abid, Şeyh Mahmud ez-Zokaydi, ve ed-Da' ve'd-Deva' Adlı Eseri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. D. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Süyûti, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Merkezu Dirâsâtil-Kur'âniyye, (Yayın Tarihsiz).
- Şa'rânî, Abdulvahap, *Tabakâtü'l-kübrâ*, PDF, www.al-mostafa.com [09.09.2017].

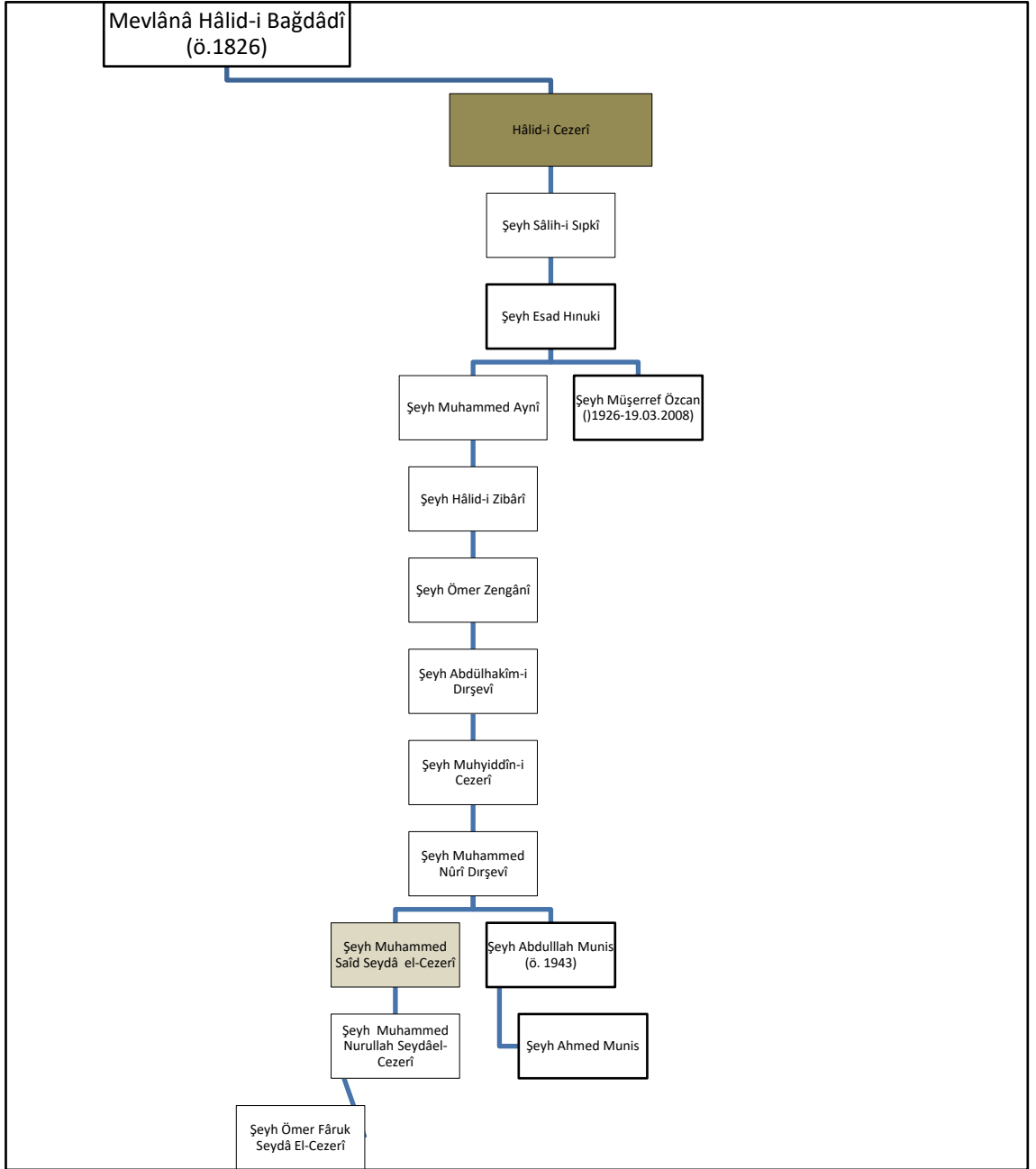
- Talas, Muhammed Esad, *et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm*, Kahire: Hindâvî, 2012.
- Taygün, Ünal, Pîri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri, Kervan Yayınları, 1997. www.sobetican.com [27.07.2018].
- Uğur, Muhammed Şerif. Mülakat: Abdulkadir Barış. İstanbul, 18 Ağustos 2018.
- Varol, Muhammed Vahhac. Mülakat: Abdulkadir Barış. Cizre, 07 Temmuz 2018.
- Taşkesenligil, İbrahim, “Taşkesenli”, *DİA*, C. 40, 148-149.
- Timurtaş, Abdulhadi, “Molla Muhammed Zıvingi ve İlmi Kişiliği”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1 (2009): 104-120.
- Yusuf, Abdurrakib, *ed-Devletü'd-Dostekiye fi Kürdistâni'l-Vustâ*, Erbil: 2001.
- Zeki, Muhammed Emîn, *Târîhu'd-düvel ve'l-imârât el-Kürdiyye fi ahdi'l-İslâmî* (Kürtçeden Arapçaya Tercüme), çev.:Ali Avni, Mısır: Matbaatü's-Seâdet, 1948.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru't-Turâs, Kahire.
- Zübeydî, es-Seyyid Muhammed Murtada el-Hüseynî, *Tâcü'l-arâs*. (Yayın tarihsiz baskı yeri belirsiz).

EKLER

EK1

Şeyh Abdulkakîm ed-Derşevînin Tasavvufî İcazet Silsilesi

Mevlâna Halid-i Bağdadi (v.1826) Halid-i Cezeri (v.1839) Şeyh Salih-i Sıpkî (v.1852) Şeyh Esad Hınukî (v. ?) Şeyh Muhammed Aynî (v.1859) Şeyh Müşerref Özcan (1926-19.03.2008) Şeyh Halid-i Zebarî (v.1863) Şeyh Ömer Zengani (v.1889-90) Şeyh Abdulkakîm ed-Derşevî(v.1905) Şeyh Muhyeddini Cezeri (v.1914-1915) Şeyh Muhammed Nuri ed-Derşevî(v.1924) Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezeri (v.1968) Şeyh Abdullah (ed-Derşevî) Munis (v.1943) Şeyh Muhammed Nurullah Seyda el-Cezeri (v.1985) Şeyh Ahmed (ed-Derşevî) Munis Şeyh Ömer Faruk Seyda el-Cezeri .

¹⁵¹ Basret Meşihatının silsilesini gönderdiği için İrşad Seyda'ya teşekkür ederim.

EK2

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin Arapça Elyazması, İlmi İcazet senedinde, yer aldığı silsiledir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللهم الله الذي افهم العلوم للتطالين
وجعلهم بافعالهم بين العباد نافعين
وصيرهم بعلمهم على الناس غاليين
واعلم مراتبهم بأعمالهم على الجاهلين
ونصرهم في الدارين خير الناصرين
وربِّج أعمالهم بعلمهم رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا افضل
المرسلين محمد اذ هو ارسل رحمة
للعالمين وعلى آله واصحابه الطيبين
الطاهرين اذ هم افضل التابعين
وبعد) فلما اشتغل وتجمل وترين

45

بقراءة العلوم الدينية والكتب الفقهية
والاصولية والنقلية والعقلية وتجر فيها
وانتهى لدى العالم ^{القادر} والتقى النقي الزكي الطاهر
ذهو العقل السليم والطبع المستقيم الحليم الكريم
الذوهومطيع لرئنا المعبود الملا محمود حفظه الله
ووفقه لجيع ما هو له مقصود بجاه سيدنا محمد ^{صلى الله عليه وسلم}
صاحب الشفاعة العظيمة في اليوم الموعود وهذا
انا المحتاج الى الله المتان الملا سليمان
وكما تمتها اجزته فيها وفي سائر العلوم
بالتدريس والفتوى وفقه الله وسائر الطالبين
وذلك باذن من القطب الرباني والفوق الصمداني
الفاني في الله والباقي بالله الذي هو عمدة

الحمد لله

الل

للسالكين ومحطة للفقراء والمساكين

وملجأ للقاصي والداني الشيخ محمد سعيد

الملقب بسيد ابن شيخ عمر الزنگاني قدس الله سره

ومتعنا الله واليهين بطول بقائه وافاض

عليها فتحة وبركة ونوره ، وهو الذي من الله

علي بالقرائه عنده وبالختم والانتهااء لديه

كما اجازة سيده ومستنده وبرهانه ومعتمده

ذوالفكر العميق ومن هو بالثناء حقيق

العالم الكامل السراج الوهاج المتوج من انوار

اسرار المعارف بتاج شقيقته الشيخ محمد سراج

كما اجازة ذوالجمال الصوري والمعنوي

الشيخ عبد الحكيم الديرشوي قدس الله سره

3

وكما اجازهُ العالِمُ الرِّبَّانِيّ والغوثُ الصِّدِّيقِيّ
السَّيِّدُ عَمْرُ الزَّنْكَانِيّ رَحِمَهُمُ اللهُ تَعَالَى
رَحْمَةً وَاسِعَةً مَدَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعَ وَالْأَرْضِيَّاتِ
وكما اجازهُ العالِمُ المَاجِدُ والمرشِدُ الزُّهْدِيّ
الَّذِي فِي عَصْرِهِ هُوَ الوَاحِدُ السَّيِّدُ خَالِدُ قَدَسُ
اسْمِهِ وافاضَ عَلَيْنَا انوارَهُ وكما اجازهُ صَاحِبُ
الصِّدْقِ والوفا جِرا العُلُومِ والفضائلِ والصِّفَا
المُجامِعِ للعلومِ بِأَسْرِهِا مَنقُولاً وَمَعْقُولاً المَلّا
مُصْطَفَى الحَاوِيّ لِمَسائِلِها فِرْعَوِيّاً واصْوَلاً وَهُوَ
قَرَأَ عَلَيَّ مِنْ نُورِ اللهِ قَلْبِيهِ مِثْلَ الشَّعَاعِ حَتَّى
صَارَ العُلُومُ بِيَدِهِ كَالنُّكْرَةِ بِلا وَقَاعِ المَشْهُورِ
فِي جَمِيعِ الأَقْطَارِ بِلا دِفَاعِ ابْنِهِ واسْتِئْذَانِهِ

دَوَلِيّ

٤ ٤

ولك الله بلا انكار ولا نزاع خليل الشوق
كشف عن العلوم القناع وصنّف في كل علم
كتاباً جليلاً لا انتفاع وهو قرأ على من
اعطاه الهداية والكرم والجرود المتفكر في عظمة
ربه المعبود العال الفاضل الملا محمود البهديني
نفعنا الله من بركاته الى اليوم الموعود
وهو قرأ على صاحب الكرامات العظام
التمسك بسنة سيد الأنام الحافظ للعلوم
والكلام الوكّ الكامل للقام الملا صالح
الموصلي وهو قرأ كل العلوم بأجمعها
على والده الماجد الفاخر ذي المحاسن
للحليّة والآثر العليّة الفاضل النبيل اسماعيل

5 5

افندي الصفوري عليه رحمة ربه الغنى
وهو قرأ على والده الماجد الفارزدى الماسن
للبيه والمآثر العلية والألهامات الربانية
ابراهيم بن حيدر وهو قرأ على والده العلاء
والبحر البحر الفهامة حيدر بن احمد وهو قرأ
على والده مفيض عورف المعارف على طبقات
الأنام احمد بن حيدر وهو قرأ العلوم
العقلية والعقلية والفنون الأدبية
والصناعات العربية ومقدراً معتدلاً بال
من العلوم العلية على والده العلامة
والنخبر الفهامة حيدر الأول تلميذ
شيخ الإسلام مولانا زين الكردى البلاتى

(بأجازة)

ح 6

بإجازة استاده المذكور للعامة والخاصة عن
ولي الله بلائع ووصفي الصوفية بلائع
طه الكردي القادري ثم الدمشقي باسانيد
عليه وعن الفاضل عبد الله الأشرفي
وهو قرأ على من ^{التلفيد} تخلق بالخلق العلي النبلي ^{علي}
وهو قرأ على والده وهو على مولانا زين الدين
البلاقي تلميذ المحقق جلال الله والدين
محمد بن سعد الصديق الدواني وأيضا
قرأ شيخ مشايخنا بقية السلف المتبحرين
صاحب المحامات احمد بن حيدر ثقة العقول
على استاد الكل في الكل محمد تلميذ ميرزا
المخدوم تلميذ ميرزا جازب الشيرازي

تلميذ خواجه جمال الدين محمد الشيرازي تلميذ المحقق
الدواني وايضا قرأ درسين من اول تفسير البيضاوي
على افضل مفاخر زمانه مولانا الشيخ الكردي
الأشعري واخذ منه الأذن في التفسير ومطلق
التدريس وهو تلميذ ميرزا جاف الشيرازي وهو
تلميذ خواجه جمال الدين محمد الشيرازي وهو تلميذ
المحقق الدواني وهو قد اخذ عن والده العالم الزباني
اسعد الصديق الدواني تلميذ العلامة المحقق الشيرازي
على الجرجاني قدس سره فالمولي العلامة تاج الدين
محمود الفاروق في العقليات والمولي العالم افقه
زمانه محمود بن ابي الفتح السروستاني قرأ الحاوي
الصغير على مولانا لسان الدين نوح السمناني

م
صاحب

۹۸

صاحب حاشية الحارث وهو قرأ على المولى جلال الدين
محمود القذويني رحمه الله وهو قرأ على والده
الإمام بحر الدين عبد الغفار القذويني رحمه الله
وهو قد أخذ الفقه عن الأمام أبي القاسم الزينبي
رحمه الله وهو تلميذ قاضي القضاة رحمة
لمحدثين شيخ الإسلام محمد بن محمد الخزرجي
بالأمايد العلية المغنية شهرتها عن ذكر البقية
وقد أخذ عن المولى الملقب بظهر الدين محمد الكازوري
ولجازه اجازة ملفوظة ومكتوبة وهو كان في العلوم
تلميذ السيد شريف قدس سره وكان يروي الحديث
عن صاحب القاموس الشيخ السند محمد الدين الفيروزآبادي
الآبادي وهو عن شيخ أبي الحسن محمد بن محمد وهو عن

جامع بمجموع التحقيق بمنهاج يهتدي اليه سواء
الطريق ذي اخلاق قد بلغت من التهذيب
مبلغاً ليس لأحد بعده الى حرمة حماه تقرب
وروضة فضله دانية القطوف للقاصي والداني
النقاد المرجع للفتوى الشيخ محي الدين النواوي
بسند العلي المعروف للحلي وقد اخذ عن العالم
العقل القائل الكامل الامام محي السنة والدين
الكوشكناري تلميذ المحقق العلامة الشريف
المرجاني قدس سره تلميذ مبارك شاه البخاري
تلميذ المحقق قطب الدين الرزقي تلميذ العلامة
الشيرازي تلميذ الكاتب القذويني تلميذ الامام
فخر الدين الرزقي تلميذ حجة الاسلام محمد بن محمد

الغزالي تلميذ الأمام أبي طالب المكي وهو قد أخذ
الأناية والأزدة وليس الخرقه عن أبي عثمان المغربي
وهو من برهان الملة والدين والأولياء الشيخ معروف
الكرخي وهو من أبي مسلم داود الطائي وهو من
حبيب العجمي وهو من الشيخ حسن البصري
وهو من حضرة الأمام للهار والليث القدم
غوث المحققين يعسوب الموحدين شرح الملة
والدين شمس العالمين قمر العارضين الشارب
بكاين اليقين علي ابن أبي طالب القوي الهاشمي
رضي الله تعالى عنه وكرم الله وجهه
الشريف وهو من حضرة درة صدفة الوجود
ووارثه عقد المرسلين سيدنا وفدائه روحنا

١١ ٥١

محمد المصطفى المختار صلى الله تعالى عليه وسلم
مادم ليل ونهار وهو من امر ذي النور البين
بواسطة الروح الأمين جبرائيل عليه السلام
ولبس الخرقه ايضاً للجنيده واخذ الأذن والانبابه
من جعفر الخداد من عبد الله الأصغر من
ابي تمام المغرب من ابي تراب النجاشي من
شقيق البلخي من ابراهيم الأدهم من موسى الرعي
من كتيبه التابعين صلاحاً وزهداً اويس القرني
من امير المؤمنين عمر بن الخطاب ^{رضي} وعلي بن ابي طالب
التضلع من رحيق حق اليقين رضي الله تعالى عنها
بواد الأبرك بعرفان وهامنه صلى الله تعالى عليه وسلم
وهو من تلقى جبرائيل عليه السلام وهو عن الله

تعالى وقرأ الشيخ مشائخنا احمد بن حيدر صاحب
المملكات افاض الله علينا وعليه مشاييب الرحمة
مشكاة العجايب الى باب الأعتصام بالكتاب والتقى
على الشيخ عبد الملك العصامي واخذ منه الأذن
وهو من ولد والده تلميذ الشيخ شهاب الدين احمد
بن حجر العسقلاني تلميذ شيخ الإسلام القاضي
زكريا الأنصاري تلميذ الجلال الحلبي تلميذ الجلال
البلقيني تلميذ امير المؤمنين في الحديث مشايخ
صحيح البخاري ابن حجر العسقلاني اللهم استمعنا
من بركاتهم وبركات علومهم آمين لنا ولجميع
المؤمنين الفاتحة مع الصلاة من الله تعالى
وسلم على سيدنا وسيد المرسلين محمد وعلى آله

وصحبه اجمعين آمين يا رب العالمين في
 سلك سنة الف وثلاثمائة وستة وثمانين من
 الهجرة النبوية على ذبها افضل الصلاة وكل التحية
 في الشهر المبارك شعبان في اليوم الواحد والعشرين
 وهو يوم الاحد اللهم وقتنا واسائر الطالبين
 لله وفي الله اللهم اغفر للمؤمنين والمؤمنات
 والمسلمين والمسلمات آمين والحمد لله
 رب العالمين ولا حول ولا قوة الا بالله
 العلي العظيم وصلى الله تعالى وسلم على سيدنا
 محمد وعلى آله وصحبه وسلم اجمعين آمين والحمد لله

رب العالمين تمت بعون الله المعين عليدا المكينا
 تراب تحت نعال العلماء العاملين المذنب الخزيبا السيد محمد نجم الدين ان كان
 في زيندلاق قهره ١٣٨٦ هـ ١٩٦٦ م لآله الله محمد الرسول الله ﷺ

٥١ / ١٩

EK3

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî'nin ilmî icazet senedinin, Prf. Dr. Ahmed Muaz Âlavani Hakki el-Âlavani tarafından tashih ve tahkik edilerek düzeltilmiş Halidîr.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي بارك في العلماء بركةً تامةً ليس انتهاءً، وحصر فيهم الخشية والرضا بلا امتراء بقوله تعالى: (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر: ٢٨]، ونفى أن يكون لغيرهم معهم استواء، ورفع لهم درجاتٍ عاليةً في دار البقاء، ولولا فخامة شأنهم لما شاركهم معه ومع ملائكة السماء في الشهادة على وحدانيته العليا، قال تعالى: (شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) [آل عمران: ١٨]، ولَمَّا خَصَّ إِزَاحَةً شُبِّهِ الْمُتَشَابِهَاتِ بِنَفْسِهِ وَبِهِمْ عَلَى السَّوَاءِ، وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى النَّبِيِّ الْأَمِيِّ الَّذِي بَيَّنَّ فَضْلَ الْعُلَمَاءِ بِقَوْلِهِ: (الْعُلَمَاءُ وَرَبُّهُ الْأَنْبِيَاءُ)¹، وبشرهم باستغفار أهل السماء والأرض والحيثان لهم في جوف الماء²، ورفع قدرهم بقوله ﷺ: (مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ تَعَالَى يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَعَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ، وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ)³، وعلى آله الأطهار وصحابته الأخيار ما دام الليل والنهار وعلى من تبعهم بإحسان إلى يوم الحشر والفرار، وبعد:

١ - رواه أبو داود في سننه: كتاب العلم / باب الحث على طلبة العلم، ح (٣٦٤١)، والترمذي في سننه: كتاب العلم / باب ما جاء في فضل الفقه على العبادة، ح (٢٦٨٢)، وابن حبان في صحيحه: كتاب العلم / ذكر وصف العلماء الذين لهم الفضل، ح (٨٨).

٢ - عن أبي النرداء قال سمعت رسول الله ﷺ يقول: (من سلك طريقاً يتبعني فيه علماً سلك الله له طريقاً إلى الجنة، وإن الملائكة لتضع أجنحتها رضاء لطالب العلم، وإن العالم ليستغفر له من في السموات ومن في الأرض حتى الحيثان في الماء)، ابن ماجه: المقدمة / ١٧، ح (٢٢٣)، ١ / ٨١، وقال رسول الله ﷺ: (أن الله وملائكته وأهل السموات والأرضين حتى النملة في جحرها، وحتى الحوت ليصلون على معلم الناس الخير)، الترمذي: العلم / ١٩، ح (٢٨٥)، ٥ / ٥٠، وقال هذا حديث مرعب، وصححه الألباني، وابن ماجه في سننه: المقدمة / ٢٠، ح (٢٣٩)، ١ / ٨٧.

٣ - رواه أبو داود في سننه: كتاب الوتر / باب في ثواب قراءة القرآن، ح (١٤٥٥)، إسناده متصل، رجاله ثقات، رجاله رجال مسلم.

فإنه لما قرأ عليّ الطائب: **الملا محمود** ..... بعض العلوم الشرعية من أصولها وفروعها ومنقولها ومعقولها، واستفاد منها استفادة تامة، وصرف في تحصيلها النفس والنفيس ونزع في خلها وثرورتها طلب مني وأنا العاجزُ القاصرُ ذو المتاع القليل والباع القصير الإذن والإجازة فيما حصل من تلك العلوم فأجبتُه لذلك بناءً على طلبه وأجزته في تعليمها وتدريبها والإفتاء فيها بعد التحري من صحتها كما هي العادة في مدارسنا الشرعية.

وفقني الله وإياه لما فيه خدمة الدين الحنيف، وأوصيه بتقوى الله تعالى وطاعته واتباع سنة نبيه محمد ﷺ، والسير على نهج السلف الصالح والدعوة إلى سبيل ربه بالحكمة والموعظة الحسنة، وأسأل الله تعالى أن يجعل هذه الإجازة وسيلةً وتشجيعاً للطلاب من أقرانه بدراسة العلوم الشرعية والاستشاق من رحيق عبيرها والاستتارة من أنوار مسائلها، وأسأل الله العليّ القدير لي وله عوارف منحه وريّض محاسن نعمه والعمل الصالح والاستقامة على دينه.

كما أجازني أستاذي مربي المرينين ومرشد السالكين وصفوة العلماء الراسخين والأولياء الكاملين، ناشر أعلام الطريقة، ومنيع ومظهر أسرار الحقيقة صاحب الوجه والضمير الأثوري، والإرشاد الجوهرى، حضرة الشيخ محمد سعيد سيدا الجزري، قدس الله سره ونور ضريحه وأفاض علينا من أنواره وفيضه وبره، وكما أجازه أخوه الشفيق العلامة الحبر القهامة، الذي كان لمعاصريه مكلل التاج، ومجملًا بالخلق الجميل في المنهج الفويم بلا اعوجاج الشيخ محمد سراج، الذي عرج الله به إلى أوج الرحمة والكرامة بأبصر وأبزر معراج، وكما أجازه الشيخ العلامة القدوة حضرة خاله الشيخ عبد الحكيم النيرشوي، وكما أجازه العالم الرياني حضرة والد الشيخ سيدا الشيخ عمر الزنكاني - رحمه الله رحمة واسعة مد السماوات السبع والأرضين - الذي تتلمذ واستكمل بغية العلوم منقولها ومعقولها وأصولها وفروعها عند شيخه وأستاذه المرشد

الشيخ السيد خالد الزبياري العلواني، وهو مجاز من أستاذه العالم النحرير الجامع للعلوم المنقولة والمعقولة الملا مصطفى الحاوي، وهو قرأ على أبيه وأستاذه الملا خليل السعدي، صاحب التصانيف الجليلة، وهو قرأ على المتفكر في عظمة المعبود العالم الفاضل الملا محمود البهيني العميدي، نفعنا الله من علومه إلى اليوم الموعود، وهو قرأ على الهمام الملا صالح الحيدري الموصللي، وهو قرأ العلوم على والده الماجد الفاضل إسماعيل أفندي الحيدري الصوفي عليه رحمة الله، وهو قرأ على والده الماجد ذي المحاسن الجليلة إبراهيم بن حيدر، وهو قرأ على والده العلامة والحبر الفهامة حيدر بن أحمد، وهو قرأ على والده مفيض عوارف المعارف على طبقات الأئام الشيخ أحمد بن حيدر، وقرأ شيخ مشايخنا أحمد بن حيدر صاحب المحاكمات أفاض عليه وعلينا شأبيب الرحمة (مشكاة المصابيح) إلى باب الاعتصام بالكتاب والسنة على الشيخ عبد الملك العصامي، وأخذ منه الإذن وهو عن والده الشيخ جمال الدين الإسفراييني تلميذ الشيخ شهاب الدين أحمد بن حجر الهيثمي المكي، تلميذ شيخ الإسلام القاضي زكريا الأنصاري، وهو أجيز من: الشيخ جلال الدين المحلي، والشيخ جلال البلقيني، وأمير المؤمنين في الحديث أحمد بن حجر العسقلاني بسنده المشهور^١.

وأيضاً قرأ شيخ مشايخنا أحمد بن حيدر العلوم النقلية والعقلية والفنون الأدبية، والصناعات العربية ومقداراً من العلوم العقلية على والده العلامة النحرير الفهامة حيدر الأول رحمه الله تعالى، تلميذ شيخ الإسلام مولانا زين الدين الكردي البلاتي،

١ - ذكر الحافظ ابن حجر - رحمه الله - في كتابه (المعجم المفهرس) مروياته بأسانيدها، كما ذكر في كتابه (المعجم المؤسس) شيوخه ومروياته عن كل شيخ.

بإجازة أستاذه المذكور للعامّة والخاصة، عن وليّ الله بلا نزاع وصفيّ الصوفيّة الشيخ طه الكردي القاندي ثمّ الدمشقي، بأسانيد العلية^١.

وأيضاً أخذ الشيخ أحمد بن حيدر عن العالم الفاضل عبد الله الكردي الإسنوي، وهو قرأ على المتخلّق بالخلّق العلي الملا علي، وهو قرأ على والده ومولانا زين الدين الكردي البلاتي، تلميذ المحقق جلال الملة والدين محمد أسعد الصديق الدوّاني^٢.

وأيضاً تتلمذ الشيخ حيدر الأول على مولانا زين الدين البلاتي، تلميذ الشيخ نصر الله الخلخالتي، تلميذ العلامة حبيب الله بن عبد الله المعروف بـ (ميرز جان الشيرازي)، تلميذ الشيخ جمال الدين محمود الشيرازي، تلميذ المحقق الكبير جلال الدين محمد بن أسعد الدوّاني^٣.

وأيضاً قرأ شيخ مشايخنا صاحب المحاكمات أحمد بن حيدر على أستاذ الكلّ في الكل محمد بن شروين تلميذ مولانا أحمد المجلي تلميذ مولانا ميرزا المخنوم تلميذ مولانا ميرزا جان شمس الدين حبيب الله بن عبد الله العلوي الشيرازي، تلميذ الخوجة جمال الدين محمود محمد الشيرازي، تلميذ المحقق الدوّاني^٤.

وأيضاً قرأ شيخ مشايخنا أحمد بن حيدر درسين من أول تفسير البيضاوي على أفضل مفاخر زمانه مولانا الشيخ الكردي الإسنوي، وأخذ منه الإذن في التفسير ومطلق التدريس، وهو تلميذ مولانا ميرزا جان شمس الدين حبيب بن عبد الله العلوي الشيرازي، وهو تلميذ الخوجة جمال الدين محمود الشيرازي، وهو تلميذ المحقق الدوّاني، وهو قد أخذ عن والده العالم الرباني أسعد الصديق الدوّاني، تلميذ العلامة

^١ - هذه إجازة عامة في علوم الشريعة.

^٢ - إجازة في علم الكلام.

^٣ - هذه إجازة في علم الكلام.

^٤ - هذه إجازة في علم الكلام.

المحقق الشريف علي الجرجاني قدس الله سره، وهو تلميذ العلامة تاج الدين محمود الفاروقي في العقليات^١.

وتتلمذ الشيخ جلال الدين محمد بن أسعد الدواني على المولى العلامة أفقه زمانه محمود بن أبي الفتح الشروستاني في التفهيمات، وهو قرأ الحاروي الصغير على مولانا لسان الدين نوح السمناني صاحب حاشية الحاروي، وهو قرأ على مولانا جلال الدين محمود الفزويني رحمه الله، وهو قرأ على والده نجم الدين عبد الغفار الفزويني رحمه الله تعالى، وهو أخذ الفقه عن الإمام أبي القاسم الرافعي رحمه الله تعالى^٢.

وتتلمذ الشيخ أسعد الصديقي الدواني على قاضي القضاة وأسوة محدثين شيخ الإسلام محمد بن محمد الجزري بأسانيد العلية والمغنية شهرتها عن ذكر البقية^٣.

وأيضاً أخذ الشيخ جلال الدين الدواني عن المولى الملقب بمظهر الدين علي بن محمد الكازروني، وأجازه لفظاً وكتابه، وهو كان في العلوم العقلية تلميذ المحقق الشريف علي الجرجاني قدس الله سره^٤.

وكان الشيخ مظهر الدين الكازروني يروي الحديث عن صاحب القاموس الشيخ المسند^٥ مجد الدين الفيروز آبادي، وهو عن الشيخ محيي الدين الحداد، وهو عن جامع مجموع التحقيق بمنهاج يهدي إلى سواء الطريق، المتخلق بأخلاق قد بلغت من التهذيب مبلغاً ليس لأحد بعد حومة حماه تقريب، وروضة فضله دانية الغلوف

^١ - إجازة في علم الكلام.

^٢ - إجازة في علم الفقه.

^٣ - هذه إجازة في الحديث، وقد أشار الشيخ عبد الحي الكافي إليها، وسنشير إلى الصفحات التي أُنير فيها إلى الأسانيد. راجع (قهرس الفهارس): ١ / ٣٠٤-٣٠٦، ٢ / ٦٥٩، ٦٧٤، ٨٧٠، ٩٤٧، ١٠٦٧.

^٤ - إجازة في علم الكلام.

^٥ - المسند - بكسر النون - هو من يروي الحديث بسنده.

للقاصي والداني، الإمام القطب النقاد، والمرجع للفتوى، الشيخ محيي الدين النووي بسنده العلي المعروف الجلي^١.

وأيضاً قد أخذ العلم الشيخ جلال الدين النَوَّانِي عن العالم العامل الفاضل الإمام محيي الدين الكوشكناري تلميذ المحقق العلامة الشريف علي الجرجاني قدس الله سره، وهو تلميذ مبارك شاه البخاري تلميذ المحقق محمد بن محمد المعروف بقطب الدين الرازي، تلميذ العلامة الشيرازي، تلميذ نجم الدين القزويني، تلميذ الإمام فخر الدين الرازي، وهو تلميذ والده ضياء الدين عمر خطيب الري، عن الإمام محيي الدين محمد بن يحيى النيسابوري، تلميذ حجة الإسلام محمد بن محمد الغزالي، تلميذ إمام الحرمين أبي المعالي عبد الملك بن عبد الله ابن الشيخ يوسف الجويني، تلميذ والده الشيخ عبد الله بن يوسف الجويني، وتتلماً والدُ إمام الحرمين الشيخ عبد الله ابن يوسف الجويني على يد شيخه عبد الله بن أحمد المزوزي، المعروف بأبي بكر الغفَّال الصغير، تلميذ أبي زيد المزوزي، تلميذ إبراهيم بن أحمد المعروف بأبي إسحاق المزوزي، وهو عن أحمد بن عمر المعروف بابن سريج، وهو عن عثمان الأنماطي، وهو عن أبي إبراهيم المزني، وهو عن الإمام المجتهد محمد بن إدريس الشافعي رضي الله عنه، وهو عن مسلم بن خالد الزنجي، وهو عن عبد الملك بن عبد العزيز المعروف بابن جريج، وهو عن التابعي الجليل الإمام عطاء بن أبي رباح، وهو عن حبر الأمة عبد الله بن عباس - رضي الله تعالى عنهما -، وهو عن واسطة عقد الرسالة، خاتم النبيين، وإمام المتقين، والمبعوث رحمة للعالمين، البشير النذير، سيدنا ومولانا محمد المصطفى المختار - صلوات الله وسلامه عليه، وعلى آله وأصحابه -، وهو عن رب العالمين بواسطة الروح الأمين جبريل عليه السلام.

^١ - روى الإمام النووي عن طريق عبد الرحمن المقدسي، ت (٥٦٨٢) عن الحسين بن أبي بكر التريدي، ت (٦٢١) هـ، عن عبد الأول بن عيسى السجزي، ت (٥٥٣) هـ، عن عبد الرحمن بن محمد الدودي، ت (٤٦٧) هـ، عن عبد الله بن أحمد الحموي، ت (٣٨١) هـ، عن محمد بن يوسف الغزوي، ت (٣٢٠) هـ عن الإمام محمد بن إسماعيل البخاري، ت (٢٥٦) هـ.

ويتصل سنده الإمام النووي بالإمام مسلم عن طريق إبراهيم الواسطي، ت (٦٦٤)، عن منصور القراوي، ت (٦٠٨) هـ، عن محمد بن الفضل المروري، ت (٥٣٠) هـ، عن عبد العافر الفارسي، ت (٤٤٨) هـ، عن محمد بن عيسى الجلودي، ت (٣٠٨) هـ، عن إبراهيم بن محمد بن سفيان الفقيه، أبو إسحاق، ت (٣٠٨) هـ، عن الإمام مسلم بن الحجاج، ت (٢٦١) هـ. راجع (صحيح مسلم بشرح النووي): ٦ / ١.

وأيضاً أخذ والدُ إمام الحرمين الشيخ عبد الله بن يوسف الجويني الطريقة عن الإمام أبي طالب المكي، وهو أخذ الإثابة والإرادة وليس الخرقة من أبي عثمان المغربي، وهو أخذها من أبي عمرو الزجاج، وهو أخذها من برهان الملة والدين وسلطان الحقيقة واليقين، ومروج الشريعة الغراء، ومُحِبِّي الطريقة البيضاء وسيد الطائفتين أبي القاسم الجُنَيْد البغدادي، وهو أخذها من خاله وَلِيِّ اللَّهِ تعالى على التحقيق، ومُبيِّن مَناهج الحقيقة لأهل الطريق أبي الحسن السُرِّي بن المعلِّس السُّفْطِي، وهو أخذها من برهان الملة والدين الشيخ معروف الكُرْخِي، وهو أخذها عن الإمام الفقيه القدوة الزاهد أبي سليمان داود الطائفي، وهو من زاهد أهل البصرة وعابدهم حبيب العجمي، وهو من الإمام الزهد القدوة الحسن البصري، وهو من حضرة الإمام الهمام واللبث المقدم، وغوث المحققين، ورئيس الموحدين، وسراج الملة والدين، وشمس العارفين الشارب بكأس اليقين علي بن أبي طالب رضي الله عنه، وكرم الله وجهه، وهو من حضرة نرة صدفة الوجود وواسطة عقد المرسلين سيدنا وفداؤه روحنا محمد ﷺ، وهو من أمر ذي النور المبين بواسطة الروح الأمين جبرائيل عليه السلام.

وليس الخرقة أيضاً شيخ الطائفتين الجُنَيْد وأخذ الإذن والإثابة من جعفر الحداد من عبد الله الإصطخري عن أبي تراب النحْشِي، عن شقيق البلخي، عن إبراهيم بن الأدهم، عن موسى الراعي، عن سيد التابعين صلاحاً وزهداً أويس القرني وهو من أمير المؤمنين عمر بن الخطاب وعلي بن أبي طالب المتصلعين من رحيق حق اليقين - رضي الله عنهما وأفاض علينا من فيضهما وبركاتهما - بواد الأراك بعرفات، وهما عن النبي محمد ﷺ، وهو تلقى عن جبرائيل عليه السلام، وهو عن الله جل جلاله.

فاللهم انفعنا من بركاتهم وبركات علومهم وتدريسهم، واسلك بنا مسالك كرامتهم لنا
ولجميع المؤمنين، والصلاة والسلام على أشرف الخلق والمرسلين سيدنا محمد وعلى
آله وصحبه أجمعين.

اللهم وَفِّقْهُ لِلتَّقَى فِي الدِّينِ وَالتَّوْبَةِ فِي كَافَةِ العُلُومِ وَاجْعَلْ مَدْرَسَتَهُ مَحَطَّةً
لِلْعُلَمَاءِ الْعَامِلِينَ وَالصَّالِحِينَ الصَّالِحِينَ.
وَأخِرُ دَعْوَانَا أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

وَاللَّهُ وَلِيُّ التَّوْفِيقِ

المعجز: الملا سليمان

الشاهد:

EK4

Şeyh Abdülhakîm ed-Derşevî Sadini'nin dibacesinde beyân ve belâğat konularının geçtiği istiâre, mecâz, mekniye ve teşbîh ile ilgili, telif ettiği *Sütûr* kitabının Arapça elyazma eserinin orijinal hâlidir.

كتاب السطورى على درى سباجة المعصنة

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

لك الحمد يا رب في الشقة والرخا ولاء الشكر بالله

والضأ وعله رسولك افضل الصلوة والسلام بلا احدنا

وعله ادوا محابه اليوم الجراء اة ابعده فيقول العبد المذنب

في تشيت امره الاخرى عبد الحكيم بن رشيد الدريش

الاشارة من اعز الاخون حفة الله وايانا بالمفكرة والرضون

اعلق على درى سباجة شرح التصديق العنى للعلامتنا الشان

على سطورى وتبين ما فيها من الاسماة للمبتدئين

سئل الله تعالى التوفيق واليسر انه على كل شى قدير العزم

فسم الاسماة قسم الاسماة مشهورة وتعاريفها

بالفصيل مسطورة الكى لما كانت هذه الدى سباجة

كثرة وصرهها للمبتدئين بحجة فلا بلو علينا ان نذكر

وتعاريفها بالتمويه على معرفة ما فيها من الاسماة

المركبة ومفرد مركب وواجبة لتالى المركب فيما

والجواز المفرد هذه اللممة المستعملة في غير ما

مانعة عو ارادة المعنى الموضوع له فالحان

العلاقة غير المسماة

والبغزية مثلاً في قوله أكت الرغيف وتريد جأ منه فجاز مرسل وانما كوس
 مرسلاً كونه مرسلين علاقاً كثيرة غير مقيد بعلاقة واحدة وان كانت
 والعلاقة المشبهة بالتمثيلية والاستعارة مصرحة ومكنية وتخييلية
 فالمرحبة لفظ الشبيه المستعمل في الشبه نحو ريتاً سديراً منه فاقه شبيه الرجل
 الشجاع بالحيوان المفترس وتقديره لفظه وهو الأسد مبالغة في التشبيه القوي
 الرقود والشبه يسمى استعاراً والمثبته يسمى استعاراً منه ولفظ المشبه يستعمل
 لأنه بمنزلة الالباء واستعارة حقيقية ايضاً لكون المشبه مرة محققاً ثم انما
 ن اللفظ المستعار مشتقاً او حرفاً فالاستعارة فيية تبسُّطية لان الاستعارة في
 في المشتق يتبع المصدر في العرف يتبع متعلقاً عن المعنى المطلقة من الابتداء
 والانتهاؤ وغيرهما لكون مفهومها غير صالح للتبني لا فيمن الحكم على المشبه به
 ومفهوم كل منها لا يصلح ان يحكم عليه وان كان اسماً غير مشتقاً فالاستعارة
 الاصلية لبيان الاستعارة في من غير تبسُّطية شئياً والاستعارة المكنية
 لفظاً المشبه المستعار للمثبه في النفس المرموز اليه بذكر لانه على مذهب
 المختار نحو اظفار المنية نثيت بفلان فان شبه المنية بالسبع واستعملها
 لانه ور من اليه بذكر لانه الذي هو الاظفار فلفظ السبع استعارة
 مكنية فلان نفعه كمنه والى الاستعارة التخييلية الامر الذي اشبهت للمثبه

وبالمثبه المشبه الظاهرها بقا الحكم على كل فية لا يفسح
 ١١٥١
 ١١٥٢
 ١١٥٣
 ١١٥٤
 ١١٥٥
 ١١٥٦
 ١١٥٧
 ١١٥٨
 ١١٥٩
 ١١٦٠
 ١١٦١
 ١١٦٢
 ١١٦٣
 ١١٦٤
 ١١٦٥
 ١١٦٦
 ١١٦٧
 ١١٦٨
 ١١٦٩
 ١١٧٠
 ١١٧١
 ١١٧٢
 ١١٧٣
 ١١٧٤
 ١١٧٥
 ١١٧٦
 ١١٧٧
 ١١٧٨
 ١١٧٩
 ١١٨٠
 ١١٨١
 ١١٨٢
 ١١٨٣
 ١١٨٤
 ١١٨٥
 ١١٨٦
 ١١٨٧
 ١١٨٨
 ١١٨٩
 ١١٩٠
 ١١٩١
 ١١٩٢
 ١١٩٣
 ١١٩٤
 ١١٩٥
 ١١٩٦
 ١١٩٧
 ١١٩٨
 ١١٩٩
 ١٢٠٠

من خواص المشبه السمع في معناه الحقيقي ^{الصح} والمجاز في اشباهه المشبه
علمه ضيق المختار ابقه لا لفظا في المثال المذكور فانها من خواص المشبه
وضو السبع في مثالنا مستعمل في معناه الحقيقي و اشباهه المنية بها اما
لونه اسود فلا استعارة اشباهه من المشبه بل المشبه هو لونه كما يكونه تحيلية فلا
نه خيل تشبوه المشبه اذ عار اتحاده للمتشبه به وهو يسمى ذكوره قريته الاشارة
من ملام المشبه فترشح كالتشبه بمعنى علقته في المثال المذكور انه لا تشبه بل
تحقيق المبالغة في التشبه يرشم الاستعارة اي يزيدها من ملام المشبه
يسمى تجريدا لانه مجرد الاستعارة عن بقية المبالغة لا المشبه بذكر ويبعد عن
دعوى الاتحاد مع المشبه قوله ان الروي زهر تجرح في رياض الكلام من الاكلام الخ
اقول لفظ الروي افعال تفضيل من روي من الماء اذ يشرب منه بقدر الحاجة
جدة والزهر يفتح الزا والهاء جمع زهرة ونور السبك والرياض جمع
روضه والاكلام جمع ككسر اللام وهو غطاء النور ومعلوم ان هذا
ليس مجرد المرد منه انه تشبه الكلام البليغ في المنسب على ان ذي رياضه
مختلفة الانوع في الحسن واستعمل لفظ الملائم المشبه للكلام المشبه
مدام المشبه به وهو الرياض فلفظ المشبه وهو الملائم استعارة مكنية
واشياء الرياض المشبه وهو الكلام استعارة تحيلية وذكر الروي

واشياء

والاكلام قرينة للمكنية او الخيلية والثاني انسب بالمقام لان هذه
الثلاثة من لوازم الرياضا اولاً والذات ولما كانتا شيئاً واحداً وبالعرض وبكسرها
الاستعارة في كل واحد من الفاظ هذه الفقرة سوى لفظ الكلام وجعله
قرينة عليها بان يقال شبه الحسى بالرى في كون كل واحد منهما مقتضى الطبع
وتغير الرى للحس تبعية تلك الاستعارة بتغير اول الحسى وشبه
الالفاظ المستعنت بالزهر ومقامات الكلام بالرياطة في المرعوبية
والفوهة الافوه بالاكلام في كون كل واحد منهما مخرج المستحسنات
وذكر المشبه في الاربعة واريد المشبه بالاستعارة في هذه الالفاظ

الاربعة مصرحة بتحقيقية واصلية ايضاً الا فرادى فانها تبعية لكونه
مشتقاً وذكر الكلام قرينة لهذه الاستعارة الاربعة كما ذكرنا والمعنى على التقدير
ان حسى الالفاظ تخرج في مقامات الكلام من افوه البلغاء حمد الله تعالى ولا
يشبه ح كصحة هذا العمل عليه ان يكون المراد بالحسد المعنى الحاصل بالمصدر

قوله وبه خبر تحالك ببيان البيان ولسان الاقلام ابهى افعال التفضيل من البيان
معنى الحس والحبر البرد اليمان تحالك بمعنى تشبيح ولسان الاصحح واصحح
لسان الاقلام رسا والبيان النطق الفصيح المعرب عما في التقدير في
هذه الفقرة ما يجزى في سابقها من التقديرين المذكورين فالاول بان

يقال

وهو الوصف بالجمل تعظيماً على الجمل الاختيارى مطباً وعرضى وهو فعل يشوب تعظيم المفعول فضلاً

يقال شبه البيان في النفس بالسان على ذى اعضائها استعير له لفظ الانسان
 فهو سبحانه مكنية والحيات البنان الملام للانسان المشبهة بالبيان المشبه استعارة
 تخيلية وذكر الحبر والحياكة و اسنان الاقلام تشبيح لكونها من ملائمت
 المشبهة وهو الاسنان والتابان يقال شبه السطور بالحبر فتعبر المشبهة
 المشبه استعارة مصححة حقيقية والكتابة بالحياكة وتعبر الحياكة لربها وبقيتها
 استعيرت حال لتكتب استعارة مصححة تبعية فعلى هذا الابدن يرد بالبدان
 حقيقتها و اضافتها الى البيان لمحولها بها وقيل في اسنان الاقلام استعارة
 مكنية وتخيلية ورد بان استعماله في رسم القلم حقيقة لفوقه فلا استعارة
 فيه فضلاً عن الاستعارة المكنية وعلى هذين التقديرين يشكل حمد الله
 نقله عن الحبر لا وجهه الحمل شروط بصدق الخبر على المبتدأ ولا صدق ههنا
 الا ان يقال ان ابهى حبر تابع ومطوف على ان اروي من هره وحصل حمد التمجيد
 كماه فتبعية ذلك الحمل يصح هذا ايضاً لا يفتقر في التبعية ما لا يفتقر في الاستعارة
 كما سيقال ربنا شاة وخلقها فانه لا يجوز ان يقال ربنا خلقها لان ربنا
 قد دخل على المعرفة استقلالاً قوله حمداً لله خبراً والمجد الوصف بالجمل
 للسان على الاختيارى من انعام وغيره والمدح هو الوصف بالجمل
 للسان على الجمل مطباً اختيارياً او غيرهما كما صحت الاول على صفاته طابقاً
 لحمدته وقيل هما مترد فان والشكر فعل ينبئ عن تعظيم المفعول بسكونه
 متراً سور كان باللسان او بالحناز او بالاركان فورد الحمد والمدح خام

مه مطباً

واللتر ايضاً معنى لفوس وهو فعل ينبئ عن تعظيم قصد الانعام على الناكث
 وعرفوه وهو صرف العبد جميع ما انعم عليه خلقه
 والمدح هو الوصف بالجمل تعظيماً على الجمل مطباً

او جارية علم من هو له ان كان المراد بها النعمة فالمعنى الكاملة في نفسها
 وكذا الحال في قول الظاهرة فعلى الاول معناه البنية الوحيدة انها وحدها
 لكل واحد او ابيها كون آثارها نعمة وعلم الثاني البنية الوحيدة في نفسها
 او ابيها كونها نعمة قوله وقد ردوا الآية الترد في التسابع بدون مهلة
 وترخ والآيات النعم واحدتها الاولى الى محبو فيجوز ان مراد بها هذا الانفا
 مات والنعم وهذا الوصفان الآتيان كالسابقين في الجريان من
 قوله التوفيرة اي التي فيها بالمعنى في الكمال وكثرة في العدد قوله المظنة
 اي المتفاوتة اي التي تقي بعضها في الظهور والمبالغة في عكسها
 وذواتها لا يلزم الاستدراك مع التوفيرة قوله ثم الصلوة في القا
 موك الصلوة النمار والرحمة والاستغفار وفي التحفة من الله
 حمة مقرونة بالتظيم ويجوز ان يكون الصلوة مقطوعا على حمد الله
 عطو مفرد على مفرد فيكون خبرا ان الروي وح يكون قوله على النبي منقلا
 منقلا بالصلوة ويجوز ان يكون مبتدئا هو على النبي خبره فالجملة مقطوع
 فة على جملة ان الروي عطو جملة على جملة واريد على الاول بان
 الاخبار عن الروي هي الحمد حمد باختلاف في بخلاف الاخبار عنه بالصلوة
 فانه ليس بصلوة واجيب بان المراد من الصلوة التظيم وهو حاصل
 بهذا الاخبار فلا ورود واريد على الثاني بان جملة الصلوة انشا
 ئية وجملة الحمد على اخبارية كما مر وفي جوق عطو الانشاء ما ولا
 اخبار خلاف واجيب عنه بجملة الحمد على الانشاء كما هو شأنه

المتوفرة المتقلا
 صفة ثم الصلوة
 والسلام

قوله النبي والنبي انسان بعثه الله الخ الخلق قبله الاحكام
 والرسول اخص منه وهو الانسان كذلك لكن له كبرية **وخصيصة** مشهورة
 شريفة ووجه اختياره على الرسول هو هذه الدلائل الثلاثة علمه من الله عليه
 وسم الطلوة بمرتب النبوة فيعلم استحقاقه بمرتب الرسالة بطريق
 الاولية كذا ذكره عصام الدين قوله محمد صوفي الاصل اسم فعول من باب
 التفعيل للمبالغة فنقل وجعل علما له الله عليه ثم للثبوت خصاله المحيية
 قوله المبعوث ذكره مع ان لفظ النبي يدل عليه تصريحا بما علم فنما و
 ويتعلق به قوله اشرف بمعنى احسن قوله جاشيم الانام جميعه جوشوم و
 هو الاصل والانام الخلق بمعنى المخلوق واللام للاشراق اي من اشرا
 اصول المخلوقات باجمعهم قوله وعلمه في القاصم والال اهل الرجل و
 اتباعه واوليائه ولا يستعمل الا فيما يشرفه غالبا فلا يقال ان الاسك
 في كايقال اظله واهل اهل بديل اظيل ابدلت الهاء وصحة فخار
 ادلة وتولت صدتان فا بدلت الثانية الفا فخار ال وتفسيره ائيل
 واهيل قوله واحبا بجمع محب وهو ما اجتمع بالنبي ولو طفلا وا
 ازمة الاسلام عن حيوته مؤمنا ومات مؤمنا قوله الائمة اعلام الائمة جمع امام شاذ
 والاعلام جمع علم وهو الجبل صفة الائمة فهو تشبيه بليغ مجد في ادت
 التشبيه المشبه به وجعله صفة للمشبه فان ذل علم دعوى اتحادها
 اي الائمة كالاعلام وليس باستعارة لان طرفي التشبيه مذكوران وذ
 كرهما اب عن جريان الاستعارة فيه قوله ازمة الاسلام جمع نما
 وهو عنان الدية او الال والعجب كالأزمة في ان التمسك بهم

المبعوث من اشرف
 في جاشيم الانام
 وعلمه من الله عليه
 الائمة الاسلام
 من

ازمة الاسلام
 اما بعد فيقول
 المصنف
 من

الائمة كالأعلام
 التشبيه المشبه به
 الجود كقولك
 في اللطائف
 في النفس الانسانية
 وهو الاشارة الى
 قوله
 الائمة كالأعلام
 التشبيه المشبه به
 الجود كقولك
 في اللطائف
 في النفس الانسانية
 وهو الاشارة الى
 قوله

قوله وبعد ظرف مبنى على الضم بحذف المضاف اليه وبنية معناه
 دون اللفظ اي بعد الحذف الصلوة نصوب المحل على ظرفية للجاء و
 العامل فيه اما المقدرة بطريق تفويض الواو عنها ونسبها عن فعل
 الشرط وهم وهو مما لا ان اصله مهايكن من شئني بعد المدخ في اعلم
 ان الاحتمالات العقلية في بعد واخواته بحسب المضاف اليه خمسة
 احدها ما اذا حذف المضاف اليه ونوى معناه نحو قوله تعالى لله الامر
 من قبل ومن بعد اي من قبل كونهم غالبين ومن بعد كونهم مغلوبين وح
 هو يكن بيننا على الضم لاقتضاره الى لفظ المضاف اليه لكون معناه فقط
 نيا في المضاف ومؤديا به وثانيا ما اذا لم يحذف المضاف اليه نحو جئت من
 بعد زيد ومن قبل عمرو فيكون معربا بالنصب والمجر فقط لا غير والثالث
 ما اذا حذف ولم ينوئ من لفظ ومعناه في المضاف كقوله فسأع ليه الشرا
 ب و كنت قبلا اذا واختر بالماء الفرت اي سابقا من الدهر وغورب
 بعد كان خيرا من قبل اي زمان متأخر كان خيرا من زمان سابق في
 يكون اي معربا بالنصب والمجر لكون اسما بدلا منه غير محتاج اليه شئ ولا يعربا
 ان يكون لفظ ومعناه كلاهما منصوبين في المضاف نحو من قبل نادى كل مؤدرا
 بة فاعطفت مولد عليه المواطن وخامسا ما اذا حذف المضاف اليه وكون لفظه
 فقط في المضاف دون معناه وهو غير موجود لان نية اللفظ مستلزمة بنية
 المعنى كذا يفيد من كلام المشي المدقق اليه طالب السوطي فاعتدى في كثير من
 الكتب بان قيل وبعد معربان اذ نوى فيهما لفظ المضاف اليه غير شاف
 فعنا ما اذ نوى اللفظ مع معناه فحذف هذا التفصيل فانه شاف للعيب قوله

فيقول فيه التفات على مذهب السكالي وعلمه مذهب الجمهور أيضاً لأن في بسم
 فعل المتكلم وهو ابتدأ مثلاً وهو من الكلام السارح إلا أن يقال في تقدير فعل
 المتكلم في بسم الله غير مقين والاتفات مشهور فلا فطيل الكلام ببيانته وفائدته
 تستشيط السطح بتحديد اللفظ لأن الجريد كذا يد قوله الفقير إلى الله المفتي سمو
 وبمعنى أي المحتاج إلى الله وفي ذكره اعتراض ومخبره وقصوره بضاغته عما
 هو بصده ضمناً للنفس استغناءً لنا فيضه بقوله سموه وادعوا عطفه
 بيان للفقير ووجهه الفقير مع الفنى الطباقة الحقيقية في جمع مع المسعود
 ايها في الجملة الطبا والطباقة هو الجمع بين المعنيين المتضارين والمقابلين في
 الجملة أي في بعض الاحوال وايها الطباقة هو الجمع بين المعنيين القريبين
 المتقابلين عبر عنها بلفظين تقابل معنيان آخران لهما وانما قلنا في الاول
 الطباقة الحقيقية لأن معنى الفقير والفنى المراديين منها متضادان لا
 وهو الذات الشخصية ليس بمتضاد ومتقابل للمعنى الفقير لكن معناه الموصفي
 بضاؤه ويقابل في الجملة فقد عبر عن المعنيين المراديين ههنا بلفظين
 يوهان التقابل نظر إلى معنيين آخرين لهما قوله القاضية نقتضيه قوله
 التقاضية في محتمل ان يكون نفياً للأب وان يكون نفياً للابح والثانية ان نسب
 بالمعنى لأن الابن هو المقدم بالمعنى قوله ببيض الله غرة احواله الفرة لغة مشتركة
 بين ثلثة معان ببيض بياض جبهته الفرس فوق درهم واول كل شئ وخبيا
 ره والمراد بها ههنا لون جبهة الفرس بياضاً كان او غيره بخارج من قبل

التقاضية ان يبيض
 الله تقاضية قاصوله

اطلاق

اطلاق اسم الخاص على العام والاحوال جمع حال لفة ما يعرض الشئ مطسوا
 عرض لجسم او نفس وسوا رشح فيه ام لا وا مطلقا هيئة في النفس غير
 رخصة فان رخصة فملكة واردة للمعنى اللغوي فهنا النسب لانه اعم من الاصطلا
 حى الاعم النسب بتمام الدعار والمعنى جعل الله جميع الوان احواله بياضية والغ
 ض منه انه شبه الحال في النفس بالفرس وتغيره فقط الحال الفرس استعارة مكنية
 و اثبت الفرة الملام للفرس الشبه للحال الشبه استعارة تخيلية وذكر بيض
 قد رشح للاستعارة والمدبرها المعنى الثاني وهو كونها اول كل شئ فيكون المعنى
 بيضا لله اول احواله من ذب جميع احواله بجاز من قبيل اطلاق اسم الخاص على
 العام كما مر في الوجه الاول لدن مقام الدعوى يناسب التعظيم كما عرفت فعلى
 هذا يكون بيضا بمعنى بهج وحسن بان شبه الحسن بالبيضا في اشتهار
 الطبع واستعارة الشبه للشبه وبشبهية تلك الاستعارة استعارة بيضا لحسن
 استعارة تبعية حقيقية ويجوز ان يكون مجازا من سلا بذكر المنزوم واردة
 اللازم لان الحسن لازم لبيضا قوله واورق اعضان امانه اوراق فعملما
 ضم من باب الافعال متعد فاعله مسترفيه رجع الى الله تعالى والاعضان جمع غصن
 وهو ما يشيب من ساق الشجرة غليظا كان اوراقها علما في القاموس ولا
 ما لجمع اسم وهو الرجاء والمعنى والمعنى جعل الله اشعبات امانه اوراق
 شبه الامان في النفس بالاشجار فكثرة تولد الفرع من كل واحد منها وما لا ريت مختص
 تعبير لفظ الشبه المشبه استعارة سكانية واثبت للمشبه ما هو ملائم التصريف الذي
 للمشبه وهو الاعضان استعارة تخيلية وذكر اوراق قد رشح للاستعارة الفاضل من
 قول الماريت اعلت قوله مختص التصريف المختص ما قل لفظه وكثر معناه و

يراد فيه اللوح والسراديب والقواعد التي تستذكر بها من قبيل اطلاق
 اسم الدال على الدول والمرد بتصريف العلم السمي به وضافة المختص اليه بمعنى
 علم الاختصاص اي مختصاً بمختلف العلوم التصريفية وبمعنى في اي مختصاً كما يتأخر
 علم التصريف قوله الذي صنفه قال في القاموس وصنّفه تصنيفاً ارجعه الى
 اصنافاً سبانياً بعضها من بعض هذا فاللفظ الذي جعله اصنافاً متميزة فان
 كل واحد من الفعل الثلاثي والرابعة والمجرد والمريد فيه اليه غير ذلك صنّف
 قوله الامام وهو من امه بمعنى تقدم يقال اسره وام بهم بمعنى تقدمهم قا
 ل في القاموس والامام ما اتم من ريسا وغيره جميع بلفظ الواحد هذا قوله
 الفاضل من الفضل وهو ضد النقص ومعناه ذلت للفضل ولكن يقال له
 ح يقضي ان يكون بمعنى الغالب عليه غيره في الفضل قوله العالم التامل اي في العلم
 والدين وهذه الاوصاف الثلاثة للامام حوله قدوة للمحققين القدوة
 بضم القاف وقد تقع وتكسر وفي الاصل اسم مصدر بمعنى المصدر الذي
 وهو الاقتداء وهو الاتباع وصوبه الامام صبا لفته في كونه مقتداً
 به والمحققين جمع محقق وهو من شئت الشيء بالدليل والمدقوق هو
 من شئت الدليل بدليل آخر قوله عن الملة والدين المراد مصدر عن ملة
 ان غلبه فان لم يكن مع المضاف اليه علماء الامام فتوصف به على سبيل المبالغة
 ان معناه وان كان علمه فهو يدل من الامام والملة لغة الكتابة مأخوذة
 من اصل بمعنى الاملاء والدين الاطاعة وهما اصطلاحاً وضع الحق سائق
 لدواعي العقول باختبارهم المحمود الما هو خير لهم بالذات فيهما متحدان بالذات

العلم القدوة الحقيقية الملة والدين

ولكن

ملكي مختلفان بالاعتبار فان ذلك الوضع الالهي من ان يجتمع
 عليه احكامه يسمى بثة ومن حيث انه يدان له يسمى ديناً قوله الم
 تجان رحمة الله عليه جملة خيرية لفظاً وانشائية مع دلالات المراد بها
 الدعاء فكأنه قال اللهم ارحمه والرحمة رقة القلب والليل انسا واما
 كان استعمالها بهذا المعنى في حقه نكحاً حالاً اريد بها غايتها وهي الانعام
 او اودته مجازاً مراداً بعلاقة السببية واليية فعلى الاقل من اطلاق
 اسم المختص السبب على السبب البعيد وعلى الثاني من اسم السبب على
 من اطلاق اسم السبب على السبب البعيد لان الانعام بعد الاودة وكذا
 في كل ما يستحيل معناه في حقه نكحاً ولا يناسب شأنه نكحاً ومنه
 معنى مجازياً يليق بدفعه قوله مختصاً بفعال فان دريت لا يقال هذا
 المفعول تحدمع الاول بحسب المفهوم والمفعول لا باب علمت بتدبير وخبر في
 الاصل والمفارقة بحسب المفهوم لان بينهما واللازم حمل الشر على نفسه فهو
 باطل قطعاً لاننا نقول بوصفه بقوله ينطوي يحصل المفارقة بينه وبين
 الاول بحسب المفهوم لان المختص الاول مطلق وهو مقيد بالانطواء كما تقو
 لا ريت الرجل رجلاً عالماً قوله ينطوي من الطي وهو عطف لبعض الشئ
 على بعض الشئ ففيه استمارة تبعية تحقيقية بان شبه الاستان بالانطواء
 في جميع الاجزاء مثلاً فالتغير الثاني للاول ويتبعها التغير ينطوي ليشمل على
 قوله باحث جمع بمعنى وهو لغة مكان البحث اي التفتش واصطلاحاً
 المعنية من حيث انها يبحث فيها على الحكم بثبوت محمولها الموضوع او اما

القريب
 الراجحان رحمة الله عليه كتحفة
 3:

ينطوي على
 باحث
 متفرقة

من حيث انها يطلب حكماً بالدليل فطلب من حيث انها يسئل من حكمها
 فمسئلة وكلاهما من ذاتاً ومختلفان اعتباراً قوله شريفة فعليه من الشرف
 وهو الارتفاع من اطلاق اسم المطلق على المتيد لعلاقة الاطلاق والتقييد
 واللب ارتفاعاً وتبته تلك المباحث شدة الاحتياج اليها الكثرة تقصيرها قوله
 يحتوي من الاحتواء بمعنى جميع يقال احتوى به واحتوى عليه اي جمعه
 قوله قوعد جمع قاعدة وظهر لغة ساق الشجرة وامطلاحاً قضية
 كلية تقر بها احكام جزئيات موضوعها فالمعنى بجميع كثير من القضايا
 الكلية مثل قولنا كل ووقعت ربيعة الخ قولنا وويار الخ الخ غير
 ذلك قوله لطفة فعلية من اللطافة وظهر لغة ضد الصفة والذقة
 عدم ما في القاموس فلطيفة بمعنى حفية لا تدرك كالأبامعان انظر بحان
 من قبل اطلاق اسم المعلوم وظهر الحقيقة وارادة اللزوم وظهر
 في القاموس ايضاً حيث قال اللطيفة من الكلام ما غرض معناه وخفي
 هذا وعلى خير لا يجان فيها كذا لا في فتأمل وانصو قوله سخي لانه
 اشرحه في تأويل المصدر فاعل سخي على خذو المفاو اي ظهر له فقد
 تشرحه ولا يلزم اسناء الفعل الموجود وهو السنوح في وقت
 وجوده الي فاعل المعلوم وهو الشرح حين العلم لان الشرح
 معدوماً وهو محال لان الفعل امر قائم بالفاعل وقيام الموجود بالمعدوم
 غير جائز فلا بد من تقدير مضاف كالقصد ونحوه ليكن اسناد السنو
 ح اليه الا ان يقال المعدوم كالشرح المعدوم هنا وان لم يكن له وجود

يحتوي على قوعد لطفة

سخي لانه اشرحه
 من قبل من اللفظ
 صعبه من اللفظ

عيني

عينه ان له وجود اذهنياً وبهذا الاعتبار سندايه انفس وهو
 النوع وهو جازع في تقدير المضاف غير لان قول شرا بغير
 بديل من التذليل وهو التهوين والتهيل قوله من اللفظ اللام فيه
 الجفر عوض عن المضاف اليه من جنس المختص قوله صغابا اي معا
 ب اللفظ وهو اما جمع صعبه هو صفة مشبهة بمعنى غير المنقاد شبه
 اللفظ في النفس بالابن في الاحتياج الزم واحد منهما التحصيل ^{المطالب}
 فاستعمل لفظ المشبه وهو الأبن للشبه واشتبه للمشب ما هو ملامم
 للمشبه وهو الصغاب فاللفظ المشبه استعارة مكنية واشتبه الصغاب
 للمشبه استعارة تخيلية فالمعنى بذلك الشرح من لفظ المختص المشبه ^{ويستكشف}
 استعارة على وزن صرف فالشرح يدل على اللفظ مصعوبته بمعنى نفسه ^{عن وجه المعنى}
 وح لا استعاره فيه قوله ويستكشف اي الشرح قوله عن وجه المعنى ^{نقابة نقابه}
 او نقاب الوجه القاب ما استعارة المرأة وجهها والوجه اما بمعنى
 النوع والصورة اي من نوع المعاني او من صورتها لا بمعنى الوصف المخصوص
 ففي قوله نقابا استعارة مكنية وتخييلية بان شبه وجه المعاني بالمرأة
 المحجبة واستعمل المشبه للمشبه استعارة مكنية واشتبه المحل المشبه
 ما هو ملامم للمشبه وهو النقاب استعارة تخيلية وعلى هذا ذكر
 الوجه ايهام اي تويرته وهو ان يذكر له لفظ معنيان قريب وبعيد
 ويراد منه البعيد كما هو هنا فان للوجه ضيقين قريب وهو العفو
 المخصوص وبعيد وهو النوع او الصورة وهذا المعنى البعيد هو المراد
 وهنا كما ذكرنا واما بمعنى العفو المخصوص في قوله عن وجه المعاني نقابه

كل بدل

ويستكشف

ويستكشف

عن وجه المعنى

نقابه

استعارة مكنية وتخييلية وتشرح بان شبه العائنه في انفس الصوة
الحنة واستعمل الشبه للمثبه استعارة مكنية واشبهت ملامح المشبه
وهو الوجه للمثبه استعارة تخيلية وذكر النقاب تشرح للاستعارة
قوله يتكشوفون غومضه الغومض جمع غامضة وهي المسائل المشكلة
ويستكشفوا المطلب او المبالغة والمكتنون هم مفعول بعينه المستوف
والمفروض جمع غامضة بعينه الخفية والاضافة اماريانية او مراد به التبريد
فالمفروض الشرح انكشافه وتوضيحاته او يبالغ في كشفه والثاني اول
لان طلب الانكشاف لا يستلزم الانكشاف ولو استلزمه لكن لا يستلزم
المبالغة في الكشف بخلاف الثاني فان صيغ فيها فهو انبى بمقام المدح
قوله يستخرج اي يطلب الخرو او يبالغ في الاستخراج قوله سر حلوه
وحامضه اللطيف في اللغة ما يكلم بكم والمراد به هنا الكفة الذي لا يدرك
الابصار النظر والتأمل كما ان كلام المتكلم محتاج الى مزيد الاصفاء
فاستعمل لفظ المشبه للمثبه فهو استعارة مصححة تحقيقية والمراد بالحلو
المسئلة السهلة التي يسهل الطبع اليها وبالحمض المسئلة الصعبة التي يفتقر
الطبع منها بان شبه المسئلة السهلة بالشر المحلوف في اشتراء الطبع
والمسئلة الصعبة بالشر الحامض في فقر الطبع واستعمل المشبه وهو
الشر المحلوف كلاهما للمثبه استعارة مصححة تحقيقية قوله مضييفا اليه
حالا ما فاعل ان اش وهو ان او الهاء في اليه عائد الى الشرح والى المختص
فيكون حالا حالية على من صدره ويجوز ان يكون حالا من فاعل يد للعاقد
الى الشرح والهاء في اليه رجع الى ذو الحال وهو فاعل يد للعاقد والى المختص

ويستخرج سر حلوه
وحامضه مضييفا
اليه مقرر

التدليل

التدليل لعدم الادطاط بين الحال وذيها والمنه حالكون الشرح مفيد اليه
 فيكون جارية على غير من طوله قوله فوئد جمع فائدة وهي في اللغة ما حطت
 من جمل علم او حال او جاه وفي الاصطلاح هي المصحة المرتبة على الفعل من حيث
 انما شرتة ونتجته وتلك هي المصحة من حيث انها على طرف الفعل ونهايته
 تسمى غايته ومن حيث انها مطلوبة للفاعل بالفعل تسمى عرضاً ومن حيث
 انها باعثة للفاعل على الاقدم على الفعل وصدور الفعل لاجلها تسمى علة غائية
 وقيل الفائدة كل نافع ديني او دنيوي ولكن الانسب هنا ان يكون المراد بها
 ما استفيد من كلام القوم لانها مقابلة لقوله من وئد وهي لم يستفد من
 كلام القوم كما سيأتي قوله شرفة اي رفيفة الرفعة لكونها مأخوذة من
 رتبة رفيفة وما يصدر من رفيع الرتبة يكون وفيه الرتبة ايضاً وكونها
 محتاج اليها في اطلاق الشريعة عليها بحاجتها اليها من اطلاق المنزوم
 على اللين لان من شأن الشريعة الاحتياج اليه قوله من وئد جمع فائدة وهي ماء
 استبطه من نظره لان كلام غيره قوله لطيفة فعيلة اي دقيقة لا تدرك
 الابدية النظر لانها ما خفيت على الافهام قوله ما عثر للفردك والذوئد وعثر
 من العثر بمعنى الاطلاع فكبر الفاتر اي تأمل ذهنه الضمير قوله نظر اس
 تأمل بمعنى القاصد بلوغ المقاصد قوله بعون الله متعلق بعثر والعون اسم
 مصدر بمعنى الذي هو الاعانة قوله القادر على كل شئ وخص القادر بين او
 صافه تعالى لانها انما بالعون ادت شأنه الاعانة قوله المرجو من غفوة
 ليعني الرجاء الذي هو اليأس واللام فيه موصولة وهو مبتدأ وخبر مان يدرك الله
 قوله محس من فيه لا ابتد الفاية والحار والحار متعلق بالمرجو واما قوله من انه

وإن تد لطيفه ما عثر عليه فكر في الفاتر ونظر القاصد بعون الله الملل القادر والمرجو من غفوة

لا يصلح يصح كون من فيه لا تبدأ الفأية متعلق بالوصولان مبدأ الجار وهو
الشيء لا سا فقد روي بان من موضوعه لا تبدأ اذى الفأية في المكان فلا يدخل
الامكان ان علم كون مبدأ الجار على محل صدوره اعنى الفاعل يعنى ان من
قد دخل علم المكان الذي يبدأ منه الفعل الذي هو ذو والفأية لا على فاعل ذلك
الفعل ومدخول من هنا مبدأ الجار لا فاعله بل الفاعل له الله ولولزم ذلك
هنا لزم في كل تركيب وقع فيه من قبل تخطيطه لوضوح اللفظ وهو غير معقود
لقول اطلع فيه عشرة الفقرة بالفتح لفة الزلزلة والمراد بهما هنا الخطأ بان شبه
بالسببية المخطأ بالزلة في الوقوع في المكروه لا قصد استهين للمشبه اسم المشبه فهو يتما
رة مريحة تحقيقية قوله ان يدرا اسم يدفعه قوله بالسببية السببية والمر
د بالسببية الفعلية السببية التي فعلها الله في هذا الشرح من تدليل الصواب
وكشف الخناب والاكتشاف الاستنتاج المذكورة وبالسببية الفعلية السببية
والتي هي اللوم على الفقرة والبأس للسببية ان يدفعه بسبب وجود الفعلية السببية
في الشرح اللوم على ما في فيه من خطأ فان الجواد له عشرة لا يلزم قوله فانه
بالشرح والفاء تعليلية علتها الجار لا سببية فان فاء السببية قد دخل على السببية
بمعنى ان ما قبلها بسبب له وصفا قد دخلت على السبب لان كون الشرع اول
مصنفاته بسبب لرجائه دفعه اللوم فلا بد ان يكون تعليلية قوله اول
ما افترقت اول افضل تفضيل فاعله رجع الى الشرع وما عدا ذلك عن الجرح
جميع مصنفاته وافترقت من الفراع الصب والمراد به هنا التسقيح او جعله نقياً
شبه تسقيح مصنفاته بافراع المائعات في التتابع فاستعير لفظ المشبه بالمشبه
وبتسمية تلك الاعارة استعير افترقت له نقية فهو اعارة تبعية تحقيقية فالمنه فان الشرع

اطلع فيه عشرة
ان يدرا
بالسببية
منه

اول

عقود في هذا المختصر

اول مصنفاته فتحتها قومه في قالب الترتيب والترصيف القالب بفتح اللام
 هم مصدر ما تعلب به الشيء من صفة الى صفة آخر كالصم لعالم لما يعلم به
 والطابع والخاتم والترتيب في اللغة جعل كل شئ في مرتبة الاثني عشر وفي الا
 مطوح جعل الاشياء المتعددة بحيث يطلق عليها اسم الواحد ويكون كقول
 بعضها نسبة الى بعضها بالتقدم والتأخر والترصيف من الرصوف وهو ضم بعض الاحجار
 الى بعض والمراد به هنا ضم بعض المسائل الى بعض بان شبه ضم بعض المسائل الى
 بعض بضم الاحجار واستعير اسم الثانية للاول استعارة مصححة حقيقية ثم شبه كلام
 من الترتيب والترصيف في النفس بالشيء الذي هو في الجلاء والخلوص وتغير المشبه
 للمثبه استعارة مكنية واثبت للمثبه ما هو ملائم للمثبه وهو القالب استعارة
 تمثيلية ويجوز ان يكون اضافة القالب الى الترتيب والترصيف من قبيل جميع الاءاء في
 الترتيب والترصيف كالقالب قوله مختصراً بكسر الصاد حال من الضمير المستتر في اول حا
 ل جارية على غير من هو له و فاعل مستتر فيه وهو انا قوله في هذا التحصيل بفتح القاف
 ار في هذا الشرح فان قيل اذ كان مختصراً حال من فاعل اول فلا بد من ضمير في الجمع
 الذي هو الحال حتى يربطها به ولا ضمير هنا يرجع اليه قلنا قوله في هذا المختصر متعلق بالحال
 وهو قائم مقام الضمير الرجوع اليه في الحال اذ الاصل مختصراً انا فيه اذ الشرح في ضمير الناطق
 هو موضع الضمير فيفيد ان الشرح في نفسه مختصراً كما انه مختصراً في فاعل مختصراً
 فيكون حالاً من التأخر افرغته حتى يكون حالاً جارياً عليه من هو له قلنا لا يجوز لان
 الفاعل منع وقعه على الضمير العائد اليه وهو مبتدأ عن جميع مصنفاته كما ترى فيلزم
 ان يكون تضييفه جميع مصنفاته حالاً كونه مختصراً في هذا المختصر وهو ظاهر الفسلة
 قوله ما قرئته اذ علمته وحقيقته وما موصولة او موصوفة قوله من الله خير لقوله

مختصراً

مختصراً

ÖZGEÇMİŞ

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim

Dalı Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı, 2019, İstanbul

Lisans: Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995, Amman

B. MESLEKİ DENEYİM

1995-1997 Nusaybin Zeynelabidin İlköğretim Okulu ve Nusaybin Gazipaşa

İlköğretim Okullarında sınıf öğretmenliği

1997 Nusaybin Yavuz Selim İlköğretim Okulunda sınıf öğretmenliği

2014-2015 Küçükçekmece Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Din Kültürü

Ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

2016-Devam Ediyor Küçükçekmece Kocatepe İlkokulu Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi
Öğretmeni